
EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

Scientific journal

2019. Vol. 2. Issue 2.

ISSN 2618-1274 (print)
ISSN 2618-1282 (online)

Dnipro

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)

2019. Vol. 2. Issue 2.

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS>

Засновник

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках

Науковий журнал «Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках» був заснований у 1993 р. (1993-2017 рр. видавався під назвою «Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»). Журнал є одним з провідних наукових видань, в якому висвітлюються сучасні епістемологічні студії у галузі філософських, соціальних і політичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова редакційної колегії, автор концепції:

Професор, д.філос.н., О. С. Токовенко, ДНУ (Україна).

Головний редактор:

Проф., д.філос.н., В. Б. Окорочков, ДНУ (Україна).

Заступники голови редакційної колегії:

Проф., д.політ.н., В. В. Кривошеїн, ДНУ (Україна);

Проф., д. політ.н., О. А. Третяк, ДНУ (Україна).

Відповідальний секретар редакційної колегії:

Доц., к.філос.н., В.А. Вершина, ДНУ (Україна).

Члени редакційної колегії:

Проф., д.філос.н., Г.С.Аляєв, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Україна);

Проф., д.філос.н., В.В.Хміль, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В.Лазаряна (Україна);

Проф., д.філос.н., Т.С.Павлова, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Україна);

Проф., д.філос.н., С.Г.Секундант, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Україна);

Доц., к.с.н., Л.М.Сорокіна, Дніпровський державний технічний університет (м. Кам'янське, Україна);

Професор, Кен Робертс, Ліверпульський університет (Великобританія);

К.філос.н., Сергій Троїцький, Інститут філософії СПБГУ (Російська Федерація);

Проф. Тереза Оболевич, Папський університет Іоанна Павла II в Кракові (Польща);

Проф., PhD, Деніел Епстайн, Техаський технологічний університет (США);

Проф., PhD, Октай Транрісєвер, Близькосхідний технічний університет (Туреччина);

Проф., Ph.D, Янг Шин, Університет Центральної Оклахоми (США);

Проф., д.філос.н., П. І. Гнатенко, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (Україна);

Проф., д.філос.н., М.А. Мінаков, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Україна), Європейський університет Віадрина (Німеччина).

Літературний редактор:

Доц., к.філол.н., Л.М.Ткач, Національна металургійна академія України (Україна).

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна.

Журнал внесений у категорію «Б» Переліку наукових фахових видань України з філософії, соціології, політології (наказ МОН України № 1643 від 28 грудня 2019 р.).

Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences

Scientific Journal «Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences» was founded in 1993 (1993-2017 was issued under the name «Visnyk of Dnipropetrovsk University. Philosophy, Sociology, Political Sciences»). The journal is one of the leading scientific publications, which highlights contemporary epistemological studies in the field of philosophical, social and political sciences.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief, Author of the Concept:

Professor, Dr. Sc., O. S. Tokovenko, DNU (Ukraine).

Editor-in-Chief:

Prof., Dr. Sc., V. B. Okorokov, DNU (Ukraine).

Deputy Editors:

Prof., Dr. Sc., V. V. Kryvoshein, DNU (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., O. A. Tretiak, DNU (Ukraine).

Executive Editor:

Assoc. Prof., PhD., V.A. Vershyna, DNU (Ukraine).

Members of the editorial board:

Prof., Dr. Sc., G.E.Alyayev, Dnipro University of Technology (Ukraine);

Prof., Dr.Sc., V.V.Khmil, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., T.S. Pavlova, DNU (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., S.Sekundant, I.I. Mechnikov Odessa National University (Ukraine);

Assoc. Prof., PhD, L.M.Sorokina, Dniprovsk State Technical University (Ukraine);

Emeritus Professor Ken Roberts FAcSS, School of Sociology and Social Policy, University of Liverpool (Great Britain);

Dr. Sergey Troitskiy, PhD, Senior Lecturer, Saint Petersburg State University (Russian Federation);

Prof., Dr., Teresa Obolevitch, Pontifical University of John Paul II (Poland);

Prof., PhD. Daniel J. Epstein, Texas Technical University (USA);

Prof., Dr., Oktay Tanrisever, Middle East Technical University (Turkey);

Prof., Dr., Youngtae Shin, University of Central Oklahoma (USA);

Prof., Dr. Sc., Gnatenko P. I., Institute of Social and Political Psychology NAPS of Ukraine (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., M. A. Minakov, National University of «Kyiv-Mohyla Academy», European-University Viadrina Frankfurt (Oder) (Germany).

Literary editor:

Assoc. Prof., PhD, L.M.Tkach, National Metallurgical Academy of Ukraine (Ukraine).

Approved by the Decision of the Scientific Council of the Oles Honchar Dnipro National University.
72 Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine.

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine for Philosophy, Social Science, Political Science (№ 1643 of 28 December 2019).

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Максим Вікторович Дойчик

Доктор філософських наук, доцент
Завідувач кафедри філософії, соціології та
релігієзнавства
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Вул. Шевченка 57, Івано-Франківськ, 76018,
Україна

E-mail: maksydoc@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5081-1336>

Maksym Victorovich Doichyk

D.Sc. (Philosophy), Assoc. Prof.
Head of Philosophy, Sociology and Religious
Studies Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018,
Ukraine

Оксана Ярославівна Дойчик

Кандидат філологічних наук, доцент
Доцент кафедри англійської філології
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Вул. Шевченка 57, Івано-Франківськ, 76018,
Україна

E-mail: osdoichyk@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7921-1868>

Oksana Yaroslavivna Doichyk

PhD in Philology, Assoc. Prof.
Associate Professor at English Philology Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018,
Ukraine

УДК 17.026.4

**THE IDEA OF DIGNITY
IN CONTEMPORARY SCIENTIFIC DISCOURSE**

Received 11 September 2019; revised 18 October 2019; accepted 22 November 2019

DOI: 10.15421/341919

Abstract

The article presents the philosophical analysis of the basic aspects and specificity of conceptualization of the idea of dignity in the contemporary intellectual discourse. The discussion of the issue of dignity is topical due to the urgent need to develop new strategies of social interaction which would correspond to the new sociocultural and civilizational conditions and would take into consideration the specificity of human life and at the same time would establish basic moral intentions of human behavior and identity. In the process of investigation the following methods were applied: dialectical, hermeneutical, phenomenological, and comparative. The analysis has proved that the contemporary intellectual discourse represents dignity as the multifaceted phenomenon that has distinctive ethical, psychological, economic, legal aspects and still preserves its conceptual ambiguity. The idea of dignity proves to be significant not only in the moral, spiritual sphere, but is equally vital in social-political, economic spheres of social life as well as in the everyday human interaction and communication. Dignity is regarded as the value concept, the characteristic feature of a person determined by various and often opposite behavioral imperatives in different sociocultural environments. The idea of dignity inevitably depends on the set of socially meaningful norms and principles that provide the recognition of the self-value of an individual and determine his/her social worth. The research has proved that the unified conceptual definition of dignity in the contemporary reality may become possible only providing the distinct understanding of the sociocultural and worldview grounds for the whole range of dignity connotations. The review of the contemporary theoretical discourse on the issue of human dignity has proved that the concept of dignity is far from being clearly defined; therefore, its clarifying still remains as the significant challenge to the contemporary philosophy.

Key words: *human dignity, value, personality, freedom, justice.*

Идея гідності в сучасному науковому дискурсі

Анотація

У статті з філософських позицій проаналізовано основні аспекти та особливості концептуалізації ідеї гідності в сучасному науковому дискурсі. Це зумовлено гострою необхідністю розробки відповідних новим соціокультурним та цивілізаційним умовам стратегій соціальної взаємодії, які б враховували своєрідність людського життя, водночас закладаючи основні моральні інтенції людської поведінки та ідентичності. В процесі роботи над статтею було використано як загальнонаукові, так і філософські методи дослідження (діалектичний, феноменологічний, герменевтичний, компаративний).

Встановлено, що в сучасному науковому дискурсі гідність постає багатоплановим поняттям, яке має виражений етичний, психологічний, економічний, правовий виміри, що істотно нівелюються за умови, коли гідність розглядається як ціннісна характеристика людини, яка визначається відмінними і навіть протилежними імперативами поведінки у різних соціокультурних середовищах, ідея якої незмінно передбачає набір соціально значимих норм та принципів, які забезпечують усвідомлення самоцінності людини та визначають її суспільну цінність. Доведено, що цілісне концептуальне окреслення ідеї гідності у вимірі сьогодення може стати реальністю тільки за чіткого розуміння соціокультурних та світоглядних витоків цілого спектра змістових конотацій ідеї гідності. Виявлено, що у сучасному інтелектуальному дискурсі концепт гідності людини ще далекий від з'ясування, саме тому його прояснення продовжує залишатися серйозним викликом для всієї сучасної філософії. Запропонована стаття, в цілому, носить теоретичний характер.

Ключові слова: гідність людини, цінність, особистість, свобода, справедливість.

Идея достоинства в современном научном дискурсе

Аннотация

В статье с философских позиций проанализировано основные аспекты и особенности концептуализации идеи достоинства в современном научном дискурсе. Это обусловлено острой необходимостью разработки соответствующих новым социокультурным и цивилизационным условиям стратегий социального взаимодействия, которые бы учитывали своеобразность человеческой жизни, в то же время, закладывая основные моральные интенции человеческого поведения и идентичности. В процессе работы над статьей было использовано как общенаучные, так и философские методы исследования (диалектический, феноменологический, герменевтический, компаративный).

Установлено, что в современном научном дискурсе достоинство фигурирует как многозначное понятие, которое имеет выраженное этическое, психологическое, экономическое, правовое измерения, что существенно нивелируется при условии, когда достоинство рассматривается как ценностная характеристика человека, которая определяется отличными и даже противоположными императивами поведения в разной социокультурной среде, идея которого неизменно предполагает набор социально значимых норм и принципов, которые обеспечивают осознание самоценности человека и определяют его общественную ценность. Доказано, что целостное концептуальное обоснование идеи достоинства в измерении нашего времени может стать реальностью только при условии четкого понимания социокультурных и мировоззренческих истоков целого спектра содержательных коннотаций идеи достоинства. Показано, что в современном научном дискурсе концепт достоинства ещё далек от определения, именно потому его прояснение продолжает оставаться серьёзным вызовом для всей современной философии. Данная статья, в целом, носит теоретический характер.

Ключевые слова: достоинство человека, ценность, личность, свобода, справедливость.

Introduction.

The idea of dignity is one of the most essential and motivational ideas in the history of the humankind that has never lost its significance. Careful consideration of the historical events, starting with the Biblical myth about the fall of man and moving forward through the ages of

history, makes it obvious that, in fact, this idea emerges as the invariant trigger of history – the history of separate people as well as the history of the whole communities.

It is the idea of dignity that directs human activity in the contradictory conditions of the objective reality, and makes people ignore their

individual interests and even the basic instinct of self-preservation. Social actions which are based on dignity have often led to the formation of new social realities, suddenly contradicting the traditional social determinants.

The idea of dignity is significant not only in the moral, spiritual sphere, but is equally vital in social-political, economic spheres of social life as well as in the everyday human interaction and communication. It has invariably remained as the worldview and ethical principle, basic for the individual self-determination in social, cultural, historical and other realities. Thus it has shaped the image, meaning, and fate of a person at various stages of historical development in different social-cultural environments.

In the complicated conditions of the life in the contemporary society the idea of dignity emerges as an important and often the only possible key to agreement and consolidation, as well as the urge to common actions toward the perfection of the existing system of social relations.

The idea of dignity reveals its exceptional topicality within the contradictory process of the development of civil society in Ukraine and establishing its independence. In times of the permanent worldview and political crisis and the increase in external pressure the issue of human dignity is by no means devalued; on the contrary, it becomes existentially urgent. This tendency is not surprising at all, since the development of any society, science, and culture is impossible to imagine without free and confident people who are aware of their dignity. Considering this fact, the investigation of the basic principles of the idea of dignity, as one of the central concepts in philosophy, is important due to its considerable influence on the worldview and its power to predetermine the possible ways of overcoming the contemporary social crisis in Ukraine.

Despite the fact that the concept of dignity has been mentioned in plenty of international and national documents and laws, up to now there has been established no clear and univalent definition of this concept. That is why some terminological ambivalence is still present not only in the intellectual discourse, but also in the everyday communication.

Thus, on the one hand, this notion is used to denote a certain social worth of a personality, whereas, on the other hand, it correlates with the qualities that are not measured by worth. Recently this notion has been more and more used in the contexts that mention the right of every person to make independent decisions, the demand to be treated with respect, and the inadmissibility of humiliation.

Alongside with this, it should be pointed out that in the contemporary intellectual discourse the concept of dignity is highly used by believers and atheists, by conservatives and liberals, by the adherents and the opponents of euthanasia, abortions, trans-humanism, etc. In any of these contexts a person grounds his/her own interpretation of the concept of dignity which is usually incompatible with the arguments of the opponents.

Review of recent publications.

The topicality and the opportuneness of the investigation into the idea of dignity from the synchronic perspective are reinforced by the obvious lack of theoretically-generalizing works within the sphere of philosophical anthropology, as well as in the history of philosophy. Certain aspects of the problem have been discussed in the works by Hannah Arendt, Jeremy Waldron, Jürgen Habermas, Leon Kass, George Kateb, John Macready, Stephen Pinker, Michael Rosen, Ralf Stoecker, Herbert Spiegelberg, Doris Schroeder, Qianfan Zhang, et al. These thinkers have laid the fundamental principles of investigating dignity as the category of ethics and law from different worldview and methodological perspectives. Though they did not manage to solve the problem of the connotative ambiguity of this complex phenomenon, and it still exists in the contemporary intellectual discourse.

The aim of the article is to define the basic aspects and the specificity of conceptualization of the idea of human dignity in the contemporary scientific discourse.

The Discussion.

We totally agree with Ralf Stoecker on the point, discussed in *Humiliation, Degradation, Dehumanization: Human Dignity Violated* (2010), that human dignity becomes one of the key concepts in the Western scientific research:

in philosophy, law, political science, biomedicine, as well as in the everyday life. Though, the issue of dignity is highly contentious in moral philosophy. This fact, as the scholar concludes, gives hope for developing the philosophically oriented conception of dignity, however, three crucial turns that lead to it are to be considered. In R. Stoecker's opinion, the first one is the negative turn which demands to start the inquiry with those aspects of human life where human dignity is violated. The second one – the inductive turn – raises the need to consider the whole range of applications of the concept of human dignity in different spheres of ethics. And finally the historical turn, which appears to be the most important for our present research, requires that the historical bonds between human dignity and the traditional conceptions of dignity should be taken into account. Taken together these three turns reveal the direction of an understanding the human dignity as universal nobility [Stoecker 2011: 7].

Admitting the reasonableness of the research scenario on the idea of dignity in general, suggested by Ralf Stoecker, we should disagree on the point that the inquiry should start from the negative turn, namely, those cases where dignity is consciously violated. We cannot totally agree that this approach is fully reasonable, providing that, first of all, the very concept of dignity has a distinctive paradigmatic nature. This fact leads to the requirement to consider historical, paradigmatic, and sociocultural background every time we deal with the situation of violation of human dignity. The need to take into account these factors makes it difficult to unambiguously define those cases where dignity violation really takes place. Dignity is not only ethic category, but also a psychological phenomenon, emerging in the process of self-identification within a certain system of sociocultural values. Thus, conscious violation of dignity in some worldview and sociocultural environment can be treated as its utmost manifestation in another environment.

Obviously, the sociocultural predetermination of the concept of dignity tends to be the reason for its controversial interpretations. For instance, some scholars consider dignity to be an inborn metaphysical quality, equally charac-

teristic of every human being and functioning as the fundamental basis of moral (see the works of Qianfan Zhang [Zhang 2016: 2], Leon Kass [Kass 2004: 204], George Kateb [Kateb 2011: 6], Martha Nussbaum [Nussbaum 2011: 31], Ralf Stoecker [Stoecker 2011], Herbert Spiegelberg [Spiegelberg 1986]). Whereas others consider any attempt at discussing the issue of dignity to be vain (Ruth Macklin [Macklin 2003], Stephen Pinker [Pinker 2008], Doris Schroeder [Schroeder 2012]).

Taking into account the controversy in the contemporary intellectual discourse, we fully agree with John Macready [Macready 2017] on the point that the contemporary philosophy suggests various views and ways of solving the problem of dignity. On the one hand, as John Macready points out, this concept is criticized and its heuristic potential is devaluated (see the works of Stephen Pinker [Pinker 2008]), on the other hand, its outstanding role in the process of manifestation of human value is defended and grounded (Jeremy Waldron [Waldron 2009], George Kateb [Kateb 2011], Robert Spaeman [Spaemann 2012]). Those scholars who are the most skeptical about the necessity of the research into the concept of dignity believe that the ambiguity of its interpretations is the result of its conceptual vagueness. Thus, it cannot serve as a basic concept for ethic discussions without its content being clearly defined (Stephen Pinker [Pinker 2008], Doron Shultziner [Shultziner 2007]).

This approach has made some theorists conclude that the content of the notion of dignity is defined by a certain cultural discourse and political regime, and, therefore, is culturally and socially motivated (Rhoda Howard, Jack Donnelly [Howard, Donnelly 1986; Howard 2010]). Rhoda Howard in *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives: A Quest for Consensus* (2010) considers dignity to be the particular understanding of the inner moral worth of a human being, determined by the cultural and social background. Every society and every culture develops its own particular understanding of dignity that reflects the moral aspect of humanity. The scholar points out that one cannot claim to be worthy of respect merely because one is human, since dignity can

be granted at birth or on becoming a part of the community, where a person receives one's particular ascribed status. Dignity, according to this approach, can be earned during the life of a person who accepts his/her society's values, customs, and norms, i.e., who accepts normative cultural constraints on his or her behavior. Thus, the individuals who do not accept or neglect these norms are considered unworthy and lose all their honour (or dignity) [Howard 2010: 83].

Such an approach is sure to have rational background, but without the paradigmatic consideration of the issue it may undermine the fact that dignity can serve as the normative premise behind human rights. Thus, as John Macready points out, admitting sociocultural predetermination may lead to the situation when the dignity of some individuals or even social groups is not recognized because of certain cultural or ideological estimation. Nazi Germany is the most representative in this regard [Macready 2017: 2].

Certainly not all the researchers tend to assume that the ambivalence of dignity refutes its normative character. For instance, Norel Lockiss, Jeff Malpas [Lockiss, Malpas 2007] consider dignity as the initial concept that functions like other fundamental categories, such as truth, justice, beauty, that don't need to be defined. This approach is in opposition to the other approach that regards truth, goodness, justice, beauty as the historically variable categories that obtain totally different content in various historical and ideological conditions.

Despite the fact that in the contemporary intellectual discourse the deficiency of scientifically and ideologically unbiased approaches to interpreting human dignity is obvious, we should not ignore the tendency of contemporary researchers to prove the necessity to develop the metatheory with the notion of dignity in its core (Ramy Debes [Debes 2009], Herbert Spiegelberg [Spiegelberg 1986]). Obviously, this approach presupposes absolute faith in the possibility of the conceptual defining of dignity as the central element of human being. We believe that this approach still does not take into account that the contemporary stage of sociocultural development puts forward identity as the central element of human being,

since it determines the extent to which the worldview, cultural, and axiological features of the community influence a person. Thus it may claim to be the primary paradigmatic directive in the contemporary intellectual discourse.

The present variety of interpretations of the concept of dignity is combined with the distinctive dominance of the metaphysical approach. This approach obtained its conceptual frame in the works of Immanuel Kant who was among the first thinkers to substantiate the self-value of an individual. From this perspective, according to John Macready, dignity is explicated as the unique status of the human species in nature and the correlative status of equality shared by every individual [Macready 2017: 2]. Thus, dignity is recognized as the characteristic feature of every representative of the human species, and therefore, the legislative documents demand worthy treatment of every person, even the criminals who have committed the worst crimes. Obviously, this approach was criticized by some researchers, and John Macready justifiably asks: "What is it about the human species and individual human beings that gives them this unique status?" [Macready 2017: 2].

Undoubtedly, the question asked by John Macready is the central philosophical question raised in the process of investigating human dignity. To meet the challenges which appear in this process, Herbert Spiegelberg in *Human Dignity: A Challenge to Contemporary Philosophy* (1986) offers eight points which he calls "prolegomena" for the philosophy of dignity. Specifically they are:

"1. The idea of human dignity plays a decisive role in today's social and political thought and action, even more so than commonly realized; 2. This idea in its present sense is relatively new; 3. Our ordinary way of talking about it is confused and vague to the point of contradictoriness; 4. The idea of human dignity is vulnerable to attack; 5. The philosophical treatment of the idea thus far is inadequate; 6. The way to a better philosophy of human dignity requires certain basic distinctions such as those between dignity in itself and the grounds of dignity; 7. Human dignity in itself is a phenomenon within our experience."

rience; 8. The basis for human dignity can lie in several grounds related to different philosophies” [Spiegelberg 1986: 175].

Agreeing with Herbert Spiegelberg’s point of view, the scholars emphasize that this challenge raises a range of questions, namely: “What is the nature of human dignity? Are there universally normative grounds for the claim that all human beings as such have this value? Are these grounds sufficient enough to justify human rights?” These questions determine the range of issues to consider for every philosopher who investigates dignity, especially in its correlation with human rights [Macready 2017: 2].

In the context of the issues discussed above, the typology of dignity, introduced by Daniel Sulmasy in *The Varieties of Human Dignity: a Logical and Conceptual Analysis* (2013), focuses on the problem of conceptual clarifying of the notion of dignity. The scholar singles out three types of dignity according to the spheres of this notion’s explication, namely: intrinsic, attributive and inflorescent types [Sulmasy 2012: 938-939].

The intrinsic dignity indicates the value that human beings have simply by virtue of the fact that they are human, not due to any biological, psychological, social, economic, or political conditions (for instance, the term “dignity” is used in this meaning in the context of speaking of racism as violation of dignity). The intrinsic type of dignity is primary to the second two types and is fundamental from the perspective of morality.

The attributed dignity indicates a created one. It is determined by the conventional (social) estimation of every individual. It can be the result of subjective estimation, for instance, when people attribute worth or value to those who they consider to be dignitaries, those who carry themselves in a particular way, or those who have certain talents, skills, or powers (this type of dignity is explicated in the phrases “worthy candidate” or “dignified behaviour”, etc.).

Inflorescent dignity refers to the worth of human excellence. Daniel Sulmasy uses the word “inflorescent” [meaning blossoming] deliberately to indicate the individuals who are flourishing as human beings, who develop their virtues (this meaning is implied when we use the word dignity

in the contexts like “he faced the situation with dignity”) [Sulmasy 2012: 938-939].

The recent researches on dignity mark the turn in the intellectual discourse to the metaphysical approach that considers dignity to be the in-born quality of every person even the immoral one. The remark made by Jürgen Habermas that dignity is the upper rank of value fully represents this point. The scholar mentions that dignity is the specific “seismograph” of the political community; this is the conceptual link between the morality of equal respect for everyone and the democratic rights ascribed in the declarations [Habermas 2012].

The similar idea has been suggested by Leonid Yevmenov who believes that the idea of human dignity reflects the phenomenon of human dignity [Yevmenov 2013: 62]. The scholar defines dignity as the integrative phenomenon that correlates with a person’s moral self-identification and is revealed in certain psycho-emotional state as well as in actions. This idea proves to be reasonable, provided that the psycho-emotional state of a person depends on the full realization of his/her moral, legal, and social demands. Thus the idea of dignity correlates with the basic human rights, and in this regard, the moral demand of respect for every individual should be embodied in state legislation. The scholar is sure to be aware of the fact that equality and dignity have been discussed before. Yet in Antiquity the notions of *dignitas* and *persona* tightly correlated. Though, the discussion on the inviolability of dignity of an individual was not provided during the previous epochs, and the idea of individualization has been shaped only in the contemporary society, thus, consolidating the absolute value of an individual and his/her moral dignity.

Generally speaking, the idea of dignity and human rights has turned into the specific categorical imperative that forbids treating a person as a means of achieving any aims and recognizes his/her autonomy as a reasonable being. In this context the social self-value, and dignity, of every individual obtains respect and recognition.

The similar approach is supported by Hannah Arendt who discusses the category of dignity in the context of limitation of a person’s polit-

ical freedom and ability to act [Arendt 1998], tyranny, and dangerous forms of non-humanity [Arendt 2017]. From this perspective dignity correlates with the right to action and the right to opinion and should be guaranteed by the state as “the right to have rights” [Arendt 2017: 296].

This opinion is supported by Qianfan Zhang in *Human Dignity in Classical Chinese Philosophy* (2016), who points out that particularly after great atrocities committed during World War II, the United Nations appealed to the “recognition of the inherent dignity and of equal and inalienable rights of all members of human family” as the “foundation of freedom, justice, and peace in the world” that was proclaimed in 1948 in the Universal Declaration of Human Rights. The scholar mentions the importance of the concept of dignity in the new millennium when economic expansion and technological advancements quickly unite the peoples of diverse cultures. It creates opportunities for mutual understanding and cooperation, but it also creates occasions for conflicts and distrust leading to violent confrontations. The cultural and political conflicts happen mainly because human dignity is not similarly interpreted in different cultures. So, in order to guarantee the world peace and prosperity the scholar emphasizes the importance of creating a global constitutional order based on the moral discourse of human dignity [Zhang 2016: 2].

During the last century the main confessions, states, and international organizations have declared human dignity to be the fundamental and legal value and the term “dignity” has appeared in the Constitutions of 157 countries [Barilan 2012: 2].

The absence of a distinct and univalent approach to the interpretation of dignity is accompanied by the increase in the amount of research works that define dignity as the premise for the constitutional rights and freedom of an individual (Jeremy Waldron [Waldron 2009], Rhoda Howard [Howard, Donnelly 1986; Howard 2010], Paulus Kaufmann, Hannes Kuch, Christian Neuhäuser, Elaine Webster [Kaufmann, Kuch, Neuhäuser 2011], Matthias Lutz-Bachmann [Lutz-Bachmann 2016], Edward Sieh, Judy McGregor [Sieh, McGregor 2017]. Yechiel Barilan

believes that this increase is caused by the shift from the language of the good to that of the right, from talking about dignity as encompassing the moral expectations of people to talking about the duties owed to people merely because they are human. As the scholar emphasizes, it is a transition from agent-centered (virtue-ethics, Kantianism) to recipient-centred (utilitarianism) ethical discourses [Barilan 2012: 9].

Discussions on the legal aspect of dignity as the constitutional value in the constitutional right are represented in the research work of Aaron Barak [Barak 2015]. The opposite point of view is supported by Doris Schroeder who does not consider dignity to be the premise for human rights [Schroeder 2012]. Jeremy Waldron points out the necessity to clearly define the concept of dignity, since the term retains many of the characteristics that make religious language irrational, namely: “pomposity, a lurch towards transcendence, a lack of definition, grand-sounding equivocation, and so on” [Waldron 2014: 6].

Today the concept of human dignity is even more controversial than the concept of human rights. Some scholars believe that these two concepts should be separated. In other words, the question “Why should all human beings have certain rights simply by virtue of being human?” demand a more sufficient answer than a mere “due to human dignity” [Schroeder 2012: 326-327].

The bioethics ideas on dignity have been rather popular recently: in these works dignity is interpreted in the context of the issues of bioethics, genetics, etc. (Fabris Jotterand [Jotterand 2010], Daniel Sulmasy [Sulmasy 2008], Ernst Bloch [Bloch 1996], David Chan [Chan 2015]). Besides, the concept of dignity is discussed in the context of the conception of trans-humanism, since many issues of the future will be connected with the appliance of new technologies in order to change the human nature and organism [Jotterand 2010: 45].

Another research work, meaningful in the context of our research, is the collective monograph *Logic of Dignity and Freedom of an Individual* (2016) [Yevmenov 2016] which presents an attempt at overcoming the conceptual chaos

and framing the general scheme of the development of knowledge about dignity, tracing the dialectical connection between the ideas of dignity, freedom, responsibility, human rights, and demonstrating their correlation. The main result of this monograph is the grounding of the cultural and anthropological premises for human dignity which is considered to be the initial point, the substantial basis, or the constituent point of the existence of the “human world”. In this regard dignity emerges as the foundation for the human rights and freedom. The significance and the theoretical value of this research work leave no doubts, though, some aspects of human dignity are represented superficially, and the historical-philosophical retrospection is not included. Thus, the further research into dignity both as the concept and as the phenomenon is highly topical.

Among the range of the scholars in the post-soviet intellectual discourse who have done complex researches on the idea of dignity and interpret it as the ethic category and moral phenomenon we can mention the works of Viktor Malakhov [Malakhov 2001], Ruben Apresyan [Apresyan 1995], Abdasalam Huseinov [Huseinov 2013], et al. Some legal aspects of the concept of dignity were discussed in the following works of contemporary Ukrainian scholars: Oksana Hry-

shchuk [Hryshchuk 2007], Nataliya Krestovska [Krestovska 2018]. The historical-philosophical perspective of the idea of dignity has been discussed in the works of the following Ukrainian and foreign scholars: Aaron Barak [Barak 2015], Maksym Doichyk [Doichyk 2018], Marek Piechowiak [Piechowiak 2016], Tetyana Prodan [Prodan 2015], Maryna Savel'yeva [Savel'yeva 2018], et al.

Conclusion.

The contemporary intellectual discourse represents dignity as the multifaceted phenomenon that has distinctive ethical, psychological, economic, legal aspects and still preserves its conceptual ambiguity. It is considered to be the value concept, the characteristic feature of a person determined by various and often opposite behavioral imperatives in different sociocultural environments. The idea of dignity inevitably depends on the set of socially meaningful norms and principles that provide the recognition of the self-value of an individual and determine his/her social worth. The review of the contemporary theoretical discourse on the issue of human dignity has proved that the concept of dignity is far from being clearly defined; therefore, its clarifying still remains as the significant challenge to the contemporary philosophy.

References

- Apresyan, R.H. (1995). *Ideya morali i bazovyye normativno-eticheskiye programmy*. Moskva: In-t filosofii (In Russian).
- Hryshchuk, O.V. (2007). *Lyuds'ka hidnist u pravi: filosofskyi aspekt*. Kyiv: Attika (In Ukrainian).
- Huseinov, A. A. (2013). Chto ya dolzhen ne delat'? In Artemyeva, O.V., Prokofyev, A.V. [Eds.]. *Postigaya dobro: sb. st. k 60-letiyu R. H. Apresyana*. Moskva, 93–112 (In Russian).
- Doichyk, M.V. (2018). *Ideya hidnosti v istorii yevropeyskoyi filosofii*. Vydannya 2-he, dopovnene. Ivano-Frankivsk: PNU im. V. Stefanyka (In Ukrainian).
- Yevmenov, L.F. (2013). Dostoinstvo i prava cheloveka – eto ne utopiya. *Nauka i innovatsii*, 2 [120], 62–69 (In Russian).
- Krestovska, N. (2018). Lyudska hidnist dytynt: moralni ta pravovi aspekty. *European Political and Law Discourse*, 5 [5], 35–41 (In Ukrainian).
- Yevmenov, L.F. [Ed.]. (2016). *Lohika dostoinstva i svobody lichnosti: posvashch. 85-letiyu In-ta filos. NAN Belarusi*. Minsk: Belaruskaya navuka (In Russian).
- Malakhov, V. A. (2001). *Etyka: kurs lektsii*. Kyiv: Lybid' (In Ukrainian).
- Prodan, T. (2015). Problema hidnosti v moralno-estetychnykh pohlyadakh Tsitserona. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, 754–755. «Filosofiya», 154–157 (In Ukrainian).
- Savelyeva, M. Yu. (2018). Mif i rtsyonalnost' v lohike istoricheskoho stanovleniya ponyatiya “dostoinstvo”. *Praktychna Filosofiya. Naukovyi zhurnal*, 3 [69], 79–91 (In Russian).
- Habermas, Yu. (2012). Kontsept chelovecheskoho dostoinstva i realisticheskaya utopiya prav cheloveka.

- Voprosy filosofii* (In Russian). http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=474
- Arendt, H. (1998). *The Human condition* [second edition]. Chicago: University of Chicago Press.
- Arendt, H. (2017). *The Origins of Totalitarianism*. Penguin UK.
- Barak, A. (2015). *Human Dignity*. Cambridge University Press.
- Barilan, Y. M. (2012). *Human Dignity, Human Rights, and Responsibility: The New Language of Global Bioethics and Biolaw*. MIT Press.
- Bloch, E. (1996). *Natural Law and Human Dignity*. Cambridge: The MIT Press.
- Chan, D. K. (2015). The Concept of Human Dignity in the Ethics of Genetic Research. *Bioethics*, 29 [4], 274–282.
- Debes, R. (2009). Dignity's Gauntlet. *Philosophical Perspectives*. *Ethics*, 23, 45–78.
- Howard, R., Donnelly, J. (1986). Human Dignity, Human Rights, and Political Regimes. *The American Political Science Review*, 80 [3], 801–817.
- Howard, R. (2010). Dignity, Community and Human Rights. In Abdullah Ahmed An-Na'im [Ed.]. *Human Rights in Cross-Cultural Perspective: A Quest for Consensus*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 81–104.
- Sieh, E., McGregor, J. [Eds.]. (2017). *Human Dignity: Establishing Worth and Seeking Solutions*. Palgrave Macmillan.
- Lutz-Bachmann, M., Nascimento, A. [Eds.]. (2016). *Human Rights, Human Dignity, and Cosmopolitan Ideals: Essays on Critical Theory and Human Rights*. Routledge.
- Kaufmann, P., Kuch, H. Neuhäuser, Ch., Webster, E. [Eds.]. (2011). *Humiliation, Degradation, Dehumanisation: Human Dignity Violated*. Library of Ethics and Applied Philosophy. Springer, Vol. 24.
- Jotterand, F. (2010). Human Dignity and Transhumanism: Do Anthro-Technological Devices Have Moral Status? *The American Journal of Bioethics*, 10[7], 45–52. <http://dx.doi.org/10.1080/15265161003728795>
- Kass, L. (2004). *Life, liberty and the defense of dignity*. San Francisco, CA: Encounter Books.
- Kateb, G. (2011). *Human Dignity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Macklin, R. (2003). Dignity is a useless concept. *British Medical Journal*, 327, 1419–1420.
- Macready, J.D. (2017). *Hannah Arendt and the Fragility of Human Dignity*. Lexington Books.
- Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. Harvard University Press.
- Malpas, J., Lickiss, N. [Eds.]. (2007). *Perspectives on Human Dignity: A Conversation*. Springer Science & Business Media.
- Piechowiak, M. (2016). Thomas Aquinas – Human Dignity and Conscience as a Basis for Restricting Legal Obligations. «*Diametros*», 47, 64–83.
- Pinker, S. (2008). The stupidity of dignity – Conservative bioethics' latest, most dangerous ploy. *The New Republic*, 238, 28–31
- Rosen, M. (2012). *Dignity: Its History and Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schroeder, D. (2012). Human Rights and Human Dignity: an Appeal to Separate the Conjoined Twins. *Ethical Theory and Moral Practice*, 15, 323–335
- Shultziner, D. (2007). Human Dignity: Function and Meanings. In Malpas, J., Lickiss, N. [Eds.] *Perspectives on Human Dignity: A Conversation* The Netherlands: Springer, 73–92
- Spaemann, R., Schindler D. L. (2012). *Love and the Dignity of Human Life: On Nature and Natural Law*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co
- Spiegelberg, H. (1986). Human Dignity: A Challenge to Contemporary Philosophy. *Steppingstones Toward an Ethics for Fellow Existents*. Springer, Dordrecht, 175–198. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-009-4337-7_10
- Stoecker, R. (2011). Three Crucial Turns on the Road to an Adequate Understanding of Human Dignity. In Kaufmann, P., Kuch, H. Neuhäuser, Ch., Webster, E. [Eds.]. *Humiliation, Degradation, Dehumanisation: Human Dignity Violated*. Library of Ethics and Applied Philosophy. Springer, 24, 7–21
- Sulmasy, D. P. (2008). Dignity and Bioethics: History, Theory, and Selected Applications. In President's

- Council on Bioethics. *Human Dignity in Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*. Washington, DC: Government Printing Office, 469–504.
- Sulmasy, D.P. (2012). The varieties of human dignity: a logical and conceptual analysis. *Med Health Care and Philos*, 16 [4], 937–944.
- Universal Declaration of Human Rights, Preamble*. Retrieved from <https://www.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights/preamble.html>
- Waldron, J. (2009). Dignity, Rank, and Rights. *The Tanner Lectures on Human Values*. The University of Utah, 28, 207–253. https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/w/Waldron_09.pdf
- Waldron, J. (2014). What do the Philosophers Have against Dignity? *New York University Public Law and Legal Theory Working Papers*. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2497742>
- Zhang, Q. (2016). *Human Dignity in Classical Chinese Philosophy: Confucianism, Mohism, and Daoism*. Springer.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Юлія Олександрівна Шабанова

Доктор філософських наук, професор
Завідувачка кафедри філософії і
педагогіки
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Просп. Дм. Яворницького, 19, Дніпро,
Україна

Yulia Olexandrivna Shabanova

D.Sc. (Philosophical Sciences), Professor
Head of the Department of Philosophy and
Pedagogy
National Technical University «Dnipro
Polytechnic»
Ave. Dm. Yavornitsky, 19, Dnipro,
Ukraine

Email: jshabanova@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5876-4140>

УДК 141.78:130.2

ОСЦИЛЯЦІЯ ЯК ВИМІР ФІЛОСОФІЇ МЕТАМОДЕРНУ

Received 10 July 2019; revised 21 August 2019; accepted 22 September 2019

DOI: 10.15421/341920

Анотація

Стаття присвячена здійсненню дослідницької мети системно-теоретичного аналізу нової метамодерної парадигми на підставі культур-філософського дискурсу останнього десятиліття, визначенню концептуального змісту метамодерну та його специфічної особливості в методології осциляції, що виступає визначальною ознакою метамодерної парадигмальності. В роботі проаналізовано рефлексивна література щодо кризових явищ постмодерну та формування постпостмодерну, а також теоретична база метамодерну; визначено «метамодерн» як період філософії початку 21 століття, що характеризується середньою позицією між цінностями та ідеалами модерну та їх негацією постмодерном. Специфічною особливістю метамодерну визнано методологія осциляції, як парадигмальний дискурс між оптимістичним конструктивізмом модерну та іронічним деконструктивізмом постмодерну. Виявлено, що осциляція сприяє здійсненню взаємодовизначення метафізико-екзистенційного в онтології, інтуїтивно-раціонального в гносеології, науково-поетичного в епістемології та індивідуально-соціального в антропології метамодерну, що прагне до реконструкції цілісного.

Ключові слова: *постпостмодерн, metaxis, коливання, реконструкція, цілісність.*

Osillation as Determination of Metamodern Philosophy

Abstract

This article is concerned with the systematic and theoretical analysis of the new metamodern paradigm based on the culture and philosophical discourse of the last decade, to the definition of the conceptual content of the metamodernity and its specific features in the methodology of oscillation, which is the defining feature of the ontological, gnosis and epistemological as well as anthropological aspects of metamodern paradigm. This paper analyzes the reflexive literature on post-modern crisis phenomena and postpostmodern formation (Kroker, Scott, Alexander & Colony, Anderson, Bauman, Hutcheon, Nelson). It was determined that among the varieties of manifestation of the postpostmodern, metamodernity takes a dominant position and supersedes the post-postmodern in the view of the cultural and philosophical discourse. The source base of the metamodernity (Vermeulen & Akker, Turner, Abramson, Dumitrescu, Freinacht) has been studied, on the basis of which it was determined that the metamodernity is presented as a philosophical viewpoint, seeking to reproduce a new description of contemporary reality not by negating the previous period, but by taking into account the whole philosophical experience of modern and postmodern. The etymology of the “metamodernity” term was shown on the basis of the renewal of the concept of “metaxis” (meta) in the Platonic sense, which assigns to the metamodernity the middle position between the values of modernity and the tools of the postmodern, where modernity acts as a strategy and postmodern tactics of metamodernity.

A paradigm-new peculiar feature of metamodernity is determined by oscillation, which is the basis of ontological, epistemological and anthropological positions. The metamodern philosophy is defined as the "state of the senses", which makes a "neo-romantic switch" to subjectivity in the processual implementation of the reconstruction of integrity, oscillatingly absorbing the constructivism of the modernity and the deconstructivism of the postmodern. The methodology of oscillation shapes the process of equivocation of the spiritual and material, metaphysical and existential, intuitively-rational, individually-social, forming a reconstruction of integrity in the metamodern era, the basic principle of which is the ethics of acceptance, free from ideological commitment.

Keywords: *postpostmodern, metaxis, oscillations, reconstruction, integrity.*

Осциляция как измерение философии метамодерна

Аннотация

Статья посвящена достижению исследовательской цели системно-теоретического анализа новой метамодерной парадигмы на основе культур-философского дискурса последнего десятилетия, определению концептуального содержания метамодерна и его специфической особенности в методологии осциляции, выступающей определяющим фактором метамодерной парадигмальности. В работе проанализированы рефлексивная литература кризисных явлений постмодерна и формирования постпостмодерна, а также теоретическая база метамодерна; обосновано определение метамодерна как периода философии начала 21 века, характеризующегося срединной позицией между ценностями и идеалами модерна и их негацией постмодерном. Специфической особенностью метамодерна признана методология осциляции, как парадигмального дискурса между оптимистичным конструктивизмом модерна и ироничным деконструктивизмом постмодерна. Выявлено, что осциляция способствует осуществлению взаимодоопределения метафизико-экзистенциального в онтологии, интуитивно-рационального в гносеологии, научно-поэтического в эпистемологии и индивидуально-социального в антропологии метамодерна, стремящегося к реконструкции целостного.

Ключевые слова: *постпостмодерн, metaxis, колебания, реконструкция, целостность.*

Постановка проблеми.

Ускладнення сучасного світу та буття людини в умовах кіберпростору, технічної симуляції та невинуватених ризиків втрати сенсів провокує пошуки відповідного стану філософії, що спроможна зберегти та захистити людину від загубленості в оманливій реальності. Постмодерні потуги іронічно заховатися від визначення смислів та відповідальності людини за еволюційні процеси не дали надії на продовження цивілізаційної історії. Симулякри та наративи постмодерну призвели до крайньої деконструкції феномену людини, а з ним й сенсу існування. Концепти постмодерну «Смерть суб'єкта» [Фуко 1994], «смерть автора» [Барт 1994], «Кінець історії» [Фукуяма 2009] зайшли в глухий кут. При цьому філософській установці «кінця історії», від якої пізніше відмовився й сам Фукуяма, протиставляється синергійний «постулат відкритого світу» [Prigogine & Stengers 1984], який не обмежений лінійною залежністю. Тобто історія не завершена, й має отримати кардинально

новий сценарій. За останні десятиліття актуальним питання філософії стає пошук принципово нової позиції в питанні сенсу буття й людини, що має не повторювати вже існуючі позиції, але ж при цьому враховувати весь світоглядний досвід людства. На черзі нова світоглядна парадигма, еволюційно очікувана й філософські запитана, актуальність якої обумовлена кардинальною зміною розуміння людини, як індивідуальної та соціальної істоти.

Аналіз літератури за темою дослідження.

Наприкінці 90-х років 20-го століття накриває тенденція до змін світоглядної позиції. Безплідність постмодерну, що породжує симулякри, як копії копій, оригінали яких вже не існують, вичерпує себе. Виникає потреба переосмислення цінностей і смислів, закріплених за постмодерном, оновлення яких все більше відбувається за рахунок переосмислень ідеалів модерну. При цьому, весь інструментарій, напрацьований постмодерном, зберігається, а культурний простір початку 21-го

століття породжує запит на осмислення нових культурних тенденцій. У цьому коливанні між іронією, скепсисом та критикою постмодерну і чистотою ідеалів модерну з'являється нова установка, яка умовно отримала назву постпостмодерн, що слідуючи за постмодерном, заперечує досягнення свого попередника.

Теоретики постмодерну вже наприкінці 20-го століття починають відчувати втому від безплідності його інтелектуальних ігор та фіксувати кризу в філософії. Так в середині 1980-х років канадські автори Артур Крокер і Девід Кук починають говорити про те, що настає інша за постмодерном, культурна стадія, визнаючи її «гіпермодерн» або «гіперсучасність» [Kroker & Cook 1988]. Скотт Леш [Scott 1990], Джеффри Александер і Пітер Колоні [Alexander & Colony 1991], Перрі Андерсон [Anderson 2006] з кінця 1990-х років починають говорити про те, що постмодерн здає свої позиції. Зигмунд Бауман, автор численних робіт присвячених соціології постмодерну, в кінці 90-х років вводить поняття «постсучасність», змістовно відмінне від постмодерну [Bauman 1997]. У 2000 році виходить його книга «Текуча сучасність» [Bauman 2000], в якій Бауман запобігає терміну «постмодерн» щодо сучасного етапу культурного розвитку.

Особливо явно криза постмодерну відчувається на початку 2000-х р., що виразилося в пошуках обґрунтувань нової смислової домінанти культурної епохи та відповідної термінології. Канадська дослідниця постмодерну Лінда Хатчеон в своїй книзі «Політика постмодернізму» проголошує кінець постмодерну, закликаючи звернутися до адекватного сучасності терміну «постпостмодернізм» [Hutcheon 2002]. Цю ідею підтримав і концептуально розробив Джеффри Нілон в своїй книзі «Постпостмодернізм, або культурна логіка актуального капіталізму» [Nelon 2012]. Так званий, постпостмодернізм, на початку 2000-х рр. представляється складним явищем, що містить безліч термінологічних уточнень, у вигляді автономодернізму [Роберт Семюелс], псевдомодернізму і діджімодернізму [Алан Кірбі], альтермодерну [Ніколя Бурріо], трансмодерну [Енріке Домінго Дюссель Амбро-

зіні], гіпер- або супермодерну [Ніколь Обер]. Загальним місцем представлених тенденцій є позначення нової культурної епохи, схильної до переосмислення ідеалів модерну на інструментарії постмодерну. У різноманітні термінологічних тенденцій постпостмодерну найбільш переконливо представлений метамодерн, що швидко усунув з сучасного культур-філософського дискурсу термін «постпостмодерн».

Метою дослідження є обґрунтування новітнього ракурсу сучасної філософської парадигми перших десятиліть 21 століття в межах метамодерну та його специфіки у вигляді методології осциляції. Досягнення мети здійснюється завдяки системно-теоретичного аналізу метамодерної парадигми на підставі сучасного культур-філософського дискурсу, визначенню концептуального змісту метамодерну та його специфічної особливості в методології осциляції, що виступає визначальною ознакою онтологічного, гносео-епістемологічного та антропологічного аспектів сучасної філософії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасна епоха, що почала свій відлік умовно з нового століття, обумовила специфіку метамодерну, який вбирає в себе особливість часу, у вигляді стрімкої мінливості, що не залишає часу на статичні системні розробки, які застарівають до початку свого дозрівання. Саме ця мінливість та небачені дотепер швидкості здійснення всіх форм буття й виступають основною підставою концептуального наповнення метамодерну. Ця мінливість знаходить відображення в новому якісному підході, якого не знав жодний філософський період, здійснюючись або в межах однієї світоглядної парадигми (космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм тощо), або в просторі плюральної невизначеності. Вперше в світоглядному колі починає домінувати концепт коливання в якості сумісності несумісних бінарних опозицій модерну і його критики постмодерном. Метамодерн, переступаючи через постмодерністський релятивізм і концептуальну плюральність, прагне зафіксувати і

створити новий опис сучасної реальності. Це дає підстави сподіватися, що метамодерн – не новомодний чи черговий «ізм», а принципово нова філософська позиція, що відповідає сучасним світоглядним запитам.

Виходячи з парадигмальної новизни потребує пояснення етимологія терміну «метамодерн», в якому трактування «мета» використовується в сенсі забутого платонівського смислу, що був витіснений з європейського контексту аристотелівським розумінням. Якщо, відносно «першої філософії» Аристотеля у вигляді метафізики, приставка «мета» несе смисловий зміст «поза», «понад» або «після», то в платонівському розумінні терміну *metaxis* (мета) означає взаємодію полярностей, за своєю суттю пов'язаних між собою, тобто позначає коливання між двома протилежностями і одночасність їх врахування. В онтології Платона *Metaxis* виступає в значенні еквівокації, тобто серединного стану, що включає в себе як світ ідей, так і світ речей, тоді як в аристотелівському значенні *Metaxis* виконує функцію їх розділення, визначаючи номінативну реальність речей як самодостатню.

Саме на платонівський зміст «мета» (*Metaxis*) спираються теоретики метамодерну, визначаючи сучасну епоху не протистоянням постмодерну або історично віддаленому модерну, а збиранням в нову якість основні ідей попередніх змістовно протилежних культурних парадигм.

При цьому модерн виступає стратегією, а постмодерн тактикою метамодерну, відмінна риса якого полягає в новому стані осциляції (коливання), поняття запозиченого ідеологами метамодерну з фізики елементарних частинок. Осциляція виступає методологією збирання та допущення всіх світоглядних парадигм, всього філософського досвіду, нічого не заперечуючи й при цьому нічого не стверджуючи в завершеному вигляді.

Активне застосування і змістове обґрунтування термін «метамодерн» отримує в базових, програмних роботах першого десятиліття 21 століття. Перш за все, це робота нідерландських культурфілософів Тімотеуса Вермюле-

на і Робіна Ван ден Аккера, визнаних сьогодні теоретиками метамодерну. У 2010 році в журналі «Естетика і культура» вони публікують роботу «Нотатки про метамодерн» [Vermeulen & Van den Akker 2010], в якій пропонують точку зору щодо нової «культурної домінан-ти», яка ознаменувала метамодерн. Автори визначають метамодерн як дискурс осциляції (коливання) між оптимізмом модерну і насмішкою постмодерну, як неоромантичний поворот, першого десятиліття 21 століття, що здійснився, перш за все, в мистецтві. Вермюлен і Аккер характеризують метамодерн «розгойдуванням між типово модерністською прихильністю й специфічно постмодерністською відчуженістю», називаючи цю філософську позицію «структурою почуттів» [Vermeulen & Van den Akker 2010: 57]. У пошуках методологічних підстав метамодерну автори обґрунтовують концепцію неоромантизму як актуалізованого повернення до суб'єктивної чуттєвості. На відміну від романтизму постмодерний неоромантизм, прагнучи до ідеалів, так і не стверджує їх, частково спираючись на Шлегеля: «завжди – в становленні, ніколи – в досконалості» [Schlegel 1975: 175].

В 2011 році з'являється «Маніфест метамодернізму» Люка Тьорнера [Turner 2011]. Він складається з 8 пунктів, які стверджують осциляцію як основу культурної домінан-ти метамодерну на основі «діаметрально протилежних ідей, що діють, як пульсуючі полярності колосальної електричної машини, що призводить світ в дію» [Turner 2011]. «Ми розглядаємо маніфест метамодернізму, – зазначає Люк Тьорнер в своїй наступній роботі «Метамодернізм: короткий вступ», – в якості освіченої наївності, прагматичного ідеалізму, помірного фанатизму й коливань між іронією та щирістю, конструкцією та деконструкцією, апатією та вабленням, намагаючись досягти станів переваги (трансцендентності), як нібито це знаходиться в наших можливостях» [Turner 2015].

Свій погляд на метамодерн висловлює сучасний американський дослідник Сет Абрамсон в низці публікацій на цю тему. Так в 2014 році він опублікував в електронному видан-

ні «Haffpost» роботу «Метамодерн: основи», в якій підкреслює самоцінну неповторність метамодерну: «Метамодерн прагне подолати відстані, особливо відстань між речами, які здаються протилежностями, відтворити відчуття цілісності, яке дозволяє нам, у простому розумінні, – перевершити наше середовище та рухатися вперед з метою створення позитивних змін у наших спільнотах та в світі» [Abramson 2014]. В статті «Десять основних принципів метамодерну» в «Haffpost» за 2015 р. дослідник, із притаманним для метамодерну колюванням між обережним оптимізмом та постіронією висловлює базові принципи у вигляді десятикратного повторювання *It's all right*. В цьому, на перший погляд, примітивному прийомі й криється серединна позиція метамодерну, колювання між серйозним та жартиливим, надією та скепсисом, спрощеним та ускладненим тощо. Сет Амрамсон докладно обґрунтовує ці принципи, серед яких змістовно продуктивними представляються наступні: Конвенціональні відносини між модернізмом і постмодернізмом; Перевага діалогу над діалектикою; Парадоксальність; Колапс відстаней; Стирання кордонів звичних форм ідентичностей; Оптимістична відповідь на трагедію, Інтердисциплінарність [Abramson 2015].

Своєрідним аналізом метамодерну на підставі світоглядних основ сучасного суспільства та мистецтва представлена робота Олександри Думітреску «Що таке метамодерн та навіщо? Роздуми про метамодерн як період та мода» [Dumitrescu 2016]. Думітреску, вбачає одним із теоретичних джерел метамодерну роботу індійської засновниці Сахаджа-Йоги Нірмали Шривастави «Мета Модерн Ера». Олександра Думітреску підкреслює, що робота індійської йогині це «культурний та духовний маніфест, який чітко визначив уявлення сучасності та постмодернізму та запропонував здоровий глузд, рівновагу та внутрішню трансформацію як засоби захисту» [Dumitrescu 2016].

В числі програмних праць метамодерну треба згадати роботу 2017 року швейцарського політичного філософа і соціолога Ханзі Фрайнахта «Суспільство слухачів:

метамодерне керівництво до першої книги з політики» [Freinacht 2017], в якій він присвячує главу «Що таке метамодерн?» аналізу базових ідей філософії модерну, постмодерну і метамодерна. Визначаючи ідеї модерну як віру в науку, розум, розвиток і прогрес при засадничій ролі людини, а ідеї постмодерну як критичний погляд на абсолютність знань, недовіру до наративів прогресу, іронічність стосовно модерного розуміння індивіда і його засадничої ролі в ході історії та протиставлення мультикультурного порядку демократії, автор висловлює ідею метамодерну через бінарні опозиції ідейних домінант двох попередніх епох. Осциляція між ними й визнається автором специфікою метамодерну. Показовим є питання, що ставить автор: «Як можуть модерні, постмодерні і домодерні люди продуктивно жити разом?» [Freinacht 2017]. Відповідь на це питання передбачає збирання нової парадигмальної якості, затребуваної сучасним світом, з врахування всього попереднього філософського досвіду. Таким чином, можна зазначити, що вперше філософська парадигмальність формується не шляхом заперечення чи протиставлення попереднього, а вбираючи в себе всі еволюційні ступені формування філософської рефлексії, зберігаючи їх як самоцінні.

У 2017 році автори роботи «Нотатки про метамодерн» Тімотеус Вермеулен і Робін Ван ден Аккер разом з Елісон Гіббонсоном видають збірник статей «Метамодерн: історія, афект і глибина після постмодернізму», присвячений дослідженням метамодерну в різних областях мистецтва і культури, які стали лабораторією відпрацювання метамодерних ідей [Van den Akker & Gibbons & Vermeulen 2017].

На підставі базових робіт метамодерну останніх років, можна зазначити, що метамодерн є описовою позицією сучасної культурної домінанти епохи диджиталізації, що характеризується еквівокацією модерна і постмодерна та знаходить новітній прояв через осциляцію між модерном та постмодерном та містить концептуальні перспективи філософії 21 століття.

Природа осцилятивної специфіки мета-

модерну логічно пояснюється закономірним відпрацюванням змістовного наповнення всіх попередніх філософських парадигм, що формують відповідні часу та рівню розвитку культури моделі світорозуміння.

У кожній моделі є свої межі, відповідні інструменти, умови здійснення. Ідеально точна модель – абсолютна повнота реальності – залишається недосяжною недосконалою свідомості, що є дійсністю, тобто дійсною частиною, фрагментом реальності, в платонівському сенсі. Світоглядні чи філософські моделі, так само являються фрагментами на шляху відновлення чи наближення до абсолютної реальності. В філософському сенсі це прагнення до істини в її максимально можливому здійсненні. Так, будь яка філософська система, що ґрунтується на відповідній світоглядній парадигмі лише елемент, що породжує антимодель та виступає діалектичним протиставленням того, що не врахувала попередня система. Таким чином, зміна культурних парадигм відбувається шляхом чергування моделі та антимоделі та є еволюційним шляхом до відновлення повноти реальності, прагнення до абсолютної істини. При цьому Абсолют це цілісність, а знання це розрізнення цієї цілісності. На шляху до Абсолютного відбувається накопичення протилежностей, що призводить до необхідності зміни методології та інструментарію філософії. В умовах її сучасного розвитку лінійна діалектичність, що здійснюється на запереченні попереднього ступеня розвитку, системи, знання, не відповідає синергійним підходам холономного світорозуміння, обумовленого квантовою картиною світу. На цьому шляху метамодерн відображає тактику прийняття всієї доступної повноти реальності шляхом коливання між протилежними світоглядними позиціями та філософськими парадигмами, відпрацьованими попередніми епохами. Якщо премодерн – це епоха спрямована до вічних цінностей, епоха, що триває на генетичній пам'яті вічної мудрості, зануреної в надрах езотерики стародавніх культур та «вічної філософії», модерн – це спроба перетворити світ, відповідно цих цінностей завдяки раціональності, постмодерн – зневіра та

руйнування цих цінностей, як антимодель та деконструкція, то метамодерн – реконструкція цілісності шляхом врахування всього попереднього досвіду. При чому метамодерн – це не синтез, який би дав ще одну недосконалу модель. Особливість та неповторність метамодерну, як раз й полягає в специфіці осциляції – коливанні між протилежностями. Саме в прискореній траєкторії цього еволюційного коливання виникає потенціал глибинної реконструкції цілісного, істинного, що здійснюється через еквівокацію духовно-матеріального, метафізико-екзистенціального, раціонального-ірраціонального, езотеричного і екзотеричного, загального і конкретного на новому якісному рівні проживання смислів. Маятник між модерном і постмодерном в своєму коливанні «збиває» реальність, утворюючи реконструкцію цілісності метамодерну.

Модерн зайшов в глухий кут, Постмодерн вичерпав себе. Будь-що нове, або, навіть копія його – відразу ж зникає. Немає нічого стабільного. Надія на стабільність стає відразу ж примарною, істина не стабільна, так саме як й її негачія. Все моментально чи в якусь мить перестає існувати. Єдине що реально – стан осциляції (розгойдування, коливання). У світі надлишку інформації, фактів, подій, знань, речей складно і вже не потрібно утримувати чи прагнути до стабільності або кінцевої системи як істинності. Світ постправди, фейкових новин та інформаційних маніпуляцій уводить від відчуття стабільності та розуміння суті дійсності. Загубленість в диджиталізованому світі містить небезпеку загубленості в смислах. Відмова від обмежуючої конкретики та прагнення до розширення свідомості шляхом не тільки інтелектуальної освіченості, а й духовної зрілості врятує світ від послідовно руйнуючої прикладної прагматики. Закономірним трендом метамодерну стає осциляція, яка полягає не в безглуздому розгойдуванні, а в мудрому збиранні вершків, «піни, збитої» до смислової квінтесенції часу. При цьому метамодерн не претендує на нову реальність, це було б примітивно для 21 століття, в котрому вже є розуміння того, що нового не існує. Є тільки ступінь нашого незнання, долаючи яке,

ми відкриваємо нове для себе (Людства). Метамодерн, з властивим йому обережним оптимізмом це лише прагнення до істинної реальності. Найбільш адекватним інструментарієм здійснення цього прагнення і представляється осциляцій.

Епістемологія і онтологія метамодерну ґрунтується на константі що вислизає від завершеності та систематизації. За твердженням теоретиків метамодерну Вермюлена и Ван ден Аккена: «епістемологію метамодерну (ніби-то), і його онтологію (між) слід розглядати як динаміку «оба-ніхто». Це одночасно модерн і постмодерн, і жоден з них» [Vermeulen & Van den Akker 2010: 70]. Ця серединна позиція, вказує на стан коливання між існуванням і свідомістю, що сформульовано в роботі нідерландських авторів у вигляді «подвійного послання модерністського прагнення до сенсу і постмодерністського сумніви у сенсі всього» [Vermeulen & Van den Akker 2010: 59]. Саме тому стратегією метамодерну визначено – перформатизм¹, втілений в сучасній естетиці осциляції як поєднання ентузіазму і глузування, «надії і меланхолії, розгойдуванням між обізнаністю і простодушністю, емпатією і апатією, цілісністю і розщепленням, ясністю і неоднозначністю, ... в пошуках істини, без очікувань її виявити» [Vermeulen & Van den Akker 2010: 75]. Так неоромантизм метамодерну онтологічно гіпостазує романтичний порив, стверджуючи стан коливання як домінуючу світоглядну позицію пошуку істини в її становленні.

«Якщо модерн висловлює себе через утопічний синтаксис, а постмодерн – через безвихідний паратаксис, метамодерн, виражає себе через а-топічний метаксис - серединність поза топосу, коливання поза місцем» [Vermeulen & Van den Akker 2010: 76]. Так метамодерн прагне здійснити намагання через коливальне збирання прийти до холономності (цілісності), але не в статичному, гібридному продукті, а в динамічному процесі коливання між гносеологічною постмодерністською іро-

нією і щирою серйозністю епістемологічних намірів модерну схопити Абсолютну ідею.

Якщо віхи *премодерну* шукають істину в античності через натурфілософію, в середньовіччі через християнський канон і догматику, в ренесансі через спостереження і науку, *модерн* – через технології і експеримент, *постмодерн* – через нігілізм і констатацію поразки всіх попередніх пошуків, то *метамодерн* - це шанс на набуття сенсу через цілісність. Сенсу ані у вигляді системи доказів, ані відмови або заперечень крайнощів. Сенсу як такого, що дозволяє виправдати всі форми існування й всю попередню еволюцію. Метамодерн це шанс, що дозволяє усвідомлено існувати, стверджуючи антиномічність мислення та бінарні опозиції як голографічну картину «Всього в усьому» [Blavatsky 2017: 55], де не тільки індивідуальність, але й індивід приймають статус всесвітньої значимості, при цьому уникаючи пафосу метафізичної абстрактності. Практика осциляції між протиріччями, бінарними опозиціями в процесуальності та вічній динамічності сприяє втіленню еквівокації (одночасного допущення крайніх позицій) як шляху до якісно нового світорозуміння. Можливо це і є квантовий перехід в інший вимір, де вже не антиномічне, а тріадне мислення дозволяє схопити сутність холономної реальності.

Спроба процесуально охопити максимальну амплітуду концептуальних коливань в філософії метамодерну виливається в міждисциплінарну емпірику. У філософії враховується все: і тисячоліттями напрацьований досвід логіко-теоретичних абстракцій, системних узагальнень на метафізичному рівні, і всі окремі випадки культурних практик, і дійсний фактаж сучасного політичного, релігійного, наукового соціального простору. Предметами осмислення стають новітні персонажі метамодерного соціуму, такі як Дональд Трамп, Борис Джонсон, Володимир Зеленський. Політичні діячі, що поєднують в собі іронію і щирість, відповідальність за державу й те-

Перформатизм - в контексті метамодернізму термін вводить Пауль Ешельман, описуючи перформатизм як навмисний самообман, щоб повірити в щось, жити з цим, щось вирішити щось наперекір собі. (R. Eshelman,

атральні загравання із публікою, прийняття кардинальних політичних рішень і дивакувату глузливість, клоунату, що межує з буфонадою, епатаж та інтимну щирість.

У пошуках істини метамодерн не має загальної мети, але приймає локальні істини – локальні правди, як рятівні острівці за які чіпляються коливальні рухи маятника існування. У зв'язку з цим, домінує індивідуальна ідеологія. Впродовж останнього десятиріччя західна цивілізація все більше набуває тенденцій до інтимних, сакральних, глибоко суб'єктивних згортань людини одиначної до свого внутрішнього світу. Глобалізація загострила проблему людини, показала небезпеку поглинання людини соціумом. У зв'язку з цим, тенденція філософії метамодерну спрямована до нового прочитання антропологічної проблематики, вираженої в правді індивідуального світогляду, в індивідуальному формуванні цінностей. При цьому, інший бік осциляції вказує на тяжкий тягар, породжений індивідуалізмом. «Усвідомлення себе індивідуальністю стає тягарем», – пише Артур Лавджой в своїй метамодерній роботі «Великий ланцюг буття: дослідження історії ідеї» [Lovejoy 2001: 12]. Мається на увазі тягар індивідуальної відповідальності за реалізацію своїх цінностей. З іншого боку, в такому явищі сучасності як масова культура відповідальність за діяння розчиняється в натовпі. Тобто відповідальності не несе ніхто, так як діяння належать всім. Це скоріше знак постмодерну в якому виправдана будь-яка деконструкція. Індивідуалізм метамодерну – це право благородної людини усвідомлено формувати сенси свого буття. При цьому, поразки у випадку егоцентричних помилок, виправданих «особливою обраністю», приймають масштаби на багато більші, ніж від масового вандалізму.

Істина метамодерну на перетині суб'єктивної і об'єктивної реальності. 21 століття просувається в якісно нові простори опанування реальності, що значно щире ніж будь-яка формула чи наукова система. Квантова фізика і нейрологія практично зустрічаються в своїх висновках. А отже, єдиною істиною виступає багатомірний космос людини. В цьому

і міститися особливість метамодерну, вірніше його природи осциляції. Неможливість абсолютизації ані антропосу, ані космосу примушує до коливань між ними, і можливо в цих коливаннях і є істина. Істина, яку згідно з Платоном, знає наша душа, і згадати (пізнати) її можливо через коливання між інтуїцією та розумом. Саме тому ознакою філософії метамодерну Вермюлен й Ван ден Аккен визначають «структуру почуттів», а її здійснення стає можливим на перетині філософії та мистецтва.

Домінантою метамодерну, як перетину філософії і мистецтва, стає етика в її повсякденному прояві. Етика безпосередності, неприкритої щирості та простодушності. Етика, в якій універсальне поєднується з повсякденним, а щирість конкретного знаходить перевагу над загальним, керуючи моральними конструктами не зверху – метафізичний ідеал універсального долгу, а знизу – екзистенційний сенс як універсальна цінність, як форма здійснення буття позатимчасової топосу.

Методологія осциляції дозволяє філософії метамодерну відкрити через почуття зв'язок з іншими та сформувані етику всеприйняття, в якій приймається вже не інший, а кожний. Бо кожний має право на «повернення до дому», до топосу без місця, до свого містичного начала, сутності, яка завдяки осциляції соціального та індивідуального отримує гідне місце й в онтології квантового світу, й в інтимній антропології кожного, завдяки чому у людини метамодерну виникає надія – пізнати себе істинного, поза шорами зовнішніх умовностей та фрагментарних реалій інформаційних оман.

Висновки.

Початок 21 століття відтворює тенденції формування нової культурної парадигми, що виникає на тлі змістовно не виправданого деконструктивізму постмодерну. Криза постмодерну відроджує оновлений потяг до цінностей модерну, який виступає стратегією нового періоду філософської континуальності. В надрах дослідників постмодерну наприкінці 20 століття зароджується тенденція формування філософської парадигмальності під загальною назвою постпостмодерн, який

отримав різновиди у вигляді псевдомодерну, діджімодерну, альтермодерну, трансмодерну, гіпер- або супермодерну, загальним місцем яких є переосмислення ідеалів модерну на інструментарії постмодерну. Метамоде́рн, як один із різновидів постпостмодерну, завдяки ретельному обґрунтуванню методологічної специфіки його теоретиками Т. Вермюлена та Р. ван ден Аккера, Л. Тьорнера, С.Абрамсона, О. Думітреску, Х.Фрайнахта тощо з 2010 року зайняв домінуючу позицію в культур-філософському дискурсі, витіснивши постпостмодерн із термінологічного простору сучасності. Метамоде́рн представлено як філософська позиція, що прагне відтворити новий опис сучасної реальності не шляхом заперечення попереднього періоду, а шляхом врахування всього філософського досвіду модерну та постмодерну. Етимологія терміну «метамоде́рн» відображає серединну позицію на підставі відновлення поняття «metaxis» (мета) в платонівському сенсі, тобто серединний стан, що вбирає в себе як світ ідей, так й світ речей. За аналогією, метамоде́рн визначається його теоретиками, як коливання між цінностями модерну та інструментарієм постмодерну, при цьому модерн виступає стратегією, а постмодерн – тактикою метамодерну.

Парадигмально новою специфічною рисою метамодерну визначається осциляція

(коливання), що виступає основою онтологічної, гносеологічної та антропологічної позицій. Філософія метамодерну визначається як «структура почуттів» завдяки чому здійснюється «неоромантичний поворот» до суб'єктивності в процесуальному здійсненні реконструкції цілісності, осцилятивно вбираючи конструктивізм модерну та деконструктивізм постмодерну. Методологія осциляція формує процес еквівокації духовно-матеріального, метафізико-екзистенційного, інтуїтивно-раціонального, загального і конкретного, утворюючи реконструкцію цілісності в добу метамодерну. Осциляція призводить до взаємодовизначення метафізично-екзистенційного в онтології, інтуїтивно-раціонального в гносеології, науково-поетичного в епістемології, антропо-космологічного в антропології, цементуючим началом чого виступає етика всеприйняття, вільна від ідеологічної прихильності. Людина метамодерну через атопічний метаксис отримує надію на реконструкцію своєї цілісної природи шляхом осцилятивного здійснення індивідуально-соціального. Таким чином, метамоде́рн початку 21 століття представляється новою парадигмальною, що враховуючи полярні модуси світоглядного та філософського досвіду, містить підстави для якісно нового періоду смислопокладання людини холономного мислення.

Бібліографічні посилання/References

- Abramson, S. (2015). Ten Basic Principles of Metamodernism. *Huffpost* viewed 29 July 2015, Retrieved from https://www.huffpost.com/entry/ten-key-principles-in-met_b_7143202
- Abramson, S. (2014). Metamodernism: The Basics. *Huffpost* viewed 12 Dec 2014. Retrieved from https://www.huffpost.com/entry/metamodernism-the-basics_b_5973184
- Alexander, J. & Colony, P. (1991). Differentiation theory and social change: Comparative and Historical Perspectives. *Social Forces* Vol. 69, No. 3 (Mar.), pp. 920-921 doi.org/10.2307/2579484
- Anderson, P. (2006). Spectrum: From Right to Left in the World of Ideas. *Antioch Review* Vol. 64, No. 3, pp. 578-579 doi.:10.2307/4615044
- Bart, R. (1994). *Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika*. M. : Progress.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its discontents*. New York: University Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press. doi.org/10.7765/9781526105882.00024
- Blavatsky, H (2017). *Isis Unveiled*. New York: J. W. Bouton
- Dumitrescu A. (2016). What is Metamodernism and Why Bother? Meditations on Metamodernism as a Period Term and as a Mode. *Electronic book review*. Retrieved from <https://electronicbookreview.com/essay/what-is-metamodernism-and-why-bother-meditations-on-metamodernism-as-a-period-term-and-as-a-mode/>
- Freinacht, H. (2017). *The Listening Society: A Metamodern Guide to Politics*. Retrieved from: <https://>

- www.amazon.com/Listening-Society-Metamodern-Politics-Guides/dp/8799973901
- Fuko, M. (1994). *Slova i veshchi. Arkheologiya gumanitarnykh nauk.* – SPb.: Progress.
- Fukuiama, F. (2009). *Konets istorii i poslednii chelovek.* M.: AST.
- Hutcheon, L. (2002). *The politics of postmodernism.* London-New York: Routledge. doi.org/10.4324/9780203129876
- Kroker, A. & Cook D. (1988). The Postmodern Scene: Excremental Culture and Hyper-Aesthetics. *Culture Texts Series.* Montreal: New World Perspectives. – pp 46-57.
- Lovejoy, A. (2001) *The Great Chain of Being: A Study of The History of An Idea.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Nelon, J. (2012) *Post-Postmodernism or the Cultural Logic of Just-in-Time Capitalism.* Stanford: Stanford University Press. (doi.org/10.1080/0950236x.2013.815427)
- Prigogine, I. & Stengers, I. (1984) *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature.* New York: Bantam Books.
- Schlegel, F. (1975) *Atheneum Fragments/ Lucinde and the Fragments.* Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 150-182
- Scott, L. (1990) *Sociology of Postmodernism.* London: Routledge.
- Turner, L. (2011) The Metamodernist Manifesto. *Metamodernism.* Retrieved from <http://www.metamodernism.org>
- Turner, L. (2015) Metamodernism: A Brief Introduction. *Metamodernism.* Retrieved from <http://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction>
- Van den Akker, R. & Gibbons, A. & Vermeulen, T. (2017) *Metamodernism: History, Affect and Depth After Postmodernism.* London: Rowman & Littlefield.
- Vermeulen, T. & Van den Akker, R. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture.* V 2 (1). pp. 56-77 doi.org/10.3402/ljm.v2i0.5677

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://doi.org/10.26181/2618-1282) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Олег Петрович Масюк

Кандидат філософських наук, доцент
Доцент кафедри соціальної філософії
та управління
Запорізький національний університет
Вул. Дніпровська, 33А, Запоріжжя, 69063,
Україна

Oleh Masiuk

PhD in Philosophy, Assoc. Prof.
Associate Professor, Department of
Social Philosophy and Management
Zaporizhzhya National University
Dniprovskaya, 33 A, Zaporizhzhia, 69063,
Ukraine

Email: olegpm16@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3853-5863>

УДК 101.1

**МАНІПУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНИМИ СПОДІВАННЯМИ: САМОСТІЙНІСТЬ
ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ**

Received 15 August 2019; revised 18 September 2019; accepted 21 October 2019

DOI: 10.15421/351921

Анотація

Мета дослідження полягає в аналізі маніпулятивних практик у роботі з соціальними сподіваннями та їх вплив на самостійність життєвої позиції людини у соціальному просторі. В роботі використовувались діалектичний та системний підходи, що дозволило сформулювати цілісне бачення впливу на сподівання на рівні особистісної та суспільної свідомості. Встановлено напрямки маніпуляцій проекціями майбутнього на основі інтерпретації ролей діючих осіб та трансформації передбаченого розвитку подій. Виявлено зміну наповнення сфери образів для створення сподівання в бік задоволення вітальних потреб людини. Запропоновано використовувати самоідентифікацію в якості запобіжника від маніпуляцій поглядами на прийдешнє суспільне життя. Дослідження має теоретичну користь як продовження наукових пошуків у сфері соціального прогнозування. Перспективним напрямком дослідницької роботи в цій сфері є систематизація та впорядкування засобів протидії маніпуляціям зі сподіваннями.

Ключові слова: *маніпуляція, соціальні сподівання, міра, параметри «Я», ейдосфера, архетип, втрата, міфологія, проекція майбутнього, ілюзія контролю, ризик.*

**Manipulation of social hopes:
independence of a person's life position in the social space**

Abstract

The aim of the study is to analyze manipulation practices of social hopes and their influence on the independence of a person's life position in society. The study based on a dialectical and systematic approach, which allowed us to formulate a holistic vision of the impact on hope at the level of individual and public consciousness.

The author of the article sees the manipulation of social hope as a negative phenomenon in public life, which limits the independence of person in the social space. The constructive influence on social hope made dependent on the possibility of obtaining benefits by the object of manipulation.

As a result of the analysis, we were identified levers of influence on the projection of the future by changing the evaluative identification of subjects and objects of public relations. The main influence occurs on identification parameters related to the satisfaction of the need for power, money and social control. The objects of manipulation in the projection of the future can be archetypes, personality parameters and images of public life, which affect the balance of power in the social space.

A manipulator can influence social hope both at the stage of its creation and at the stage of its implementation. This is due to the illusion of control, which makes a person hostage to their hopes. The illusion of control is the emergence of a future reality, which cannot be, since the distance to the ultimate goal of hope and the goal itself is useful only for another participant in social relations.

We use a measure of social hope as a tool for determining the horizon of the projection of the future and its deliberate change. The balance of measures is describing as comprehension of human activity in the world of things, absolute ideas and social communications.

This study is a continuation of scientific research in the field of social forecasting and can be use in teaching courses related to the development of social communications. In addition, the results of this scientific work are applicable to the creation of a humane information space in society.

The beginning of the study of means to counteract the manipulation of social hopes is the definition of meaningful risk as a source of a person's identity in future social relations. The prospect of research in this area is the systematization of means of counteracting the manipulation of outlook on the future in society and outside it.

Key words: *manipulation, social hope, measure, personality parameters, eidosphere, archetype, loss, mythology, projection of the future, illusion of control, risk.*

Манипуляция социальными надеждами: самостоятельность жизненной позиции человека в общественном пространстве

Аннотация

Цель исследования в анализе манипуляционных практик с социальными надеждами и их влияние на самостоятельность жизненной позиции человека в обществе. В работе использовались диалектический и системный подходы, что позволило сформулировать целостное видение воздействия на надежду на уровне индивидуального и общественного сознания. Были определены направления манипуляции проекциями будущего на основе интерпретации ролей их действующих лиц и трансформации предусмотренного развития событий. Показано изменение наполнения сферы образов для создания надежды с ориентиром на удовлетворение витальных потребностей человека. Было предложено использование самоидентификации в качестве защиты от манипуляции видением будущей жизни в обществе. Исследование имеет теоретическую ценность в качестве продолжения научных поисков в сфере социального прогнозирования. Перспективным направлением исследовательской работы в этой сфере является систематизация и упорядочение средств противодействия манипуляциям с социальной надеждой.

Ключевые слова: *манипуляция, социальная надежда, мера, параметры «Я», эйдосфера, архетип, утрата, мифология, проекция будущего, иллюзия контроля, риск.*

Постановка проблеми.

Людина потребує осмисленої картини майбутнього буття, що обумовлено необхідністю збереження здорового глузду та підтримкою цілеспрямованої діяльності у соціальному просторі. Подібну роль виконують соціальні сподівання, які базуються на підтримці конструктивності людського співіснування в перспективі. Ця проекція майбутнього має особливе значення для людини, яка перебуває у вакуумі недовіри та в умовах, де інформація є найвпливовішою складовою суспільного життя.

Беззаперечно актуальним в даному випадку є встановлення основних напрямків маніпуляції соціальними сподіваннями людини та аналіз цього стороннього впливу на створення її самостійної життєвої позиції у соціальному просторі.

Аналіз досліджень та публікацій.

Фундаментальні чинники формування сподівань та їх трансформацію у різних сферах суспільного життя висвітлювали в своїх роботах Т. Шевченко [Шевченко 2003], Г. Почепцов [Почепцов 2015], М. Лепський [Лепський 2015], В. Кривошеїн [Кривошеїн 2019], Г. Сімуканова [Сімуканова 2015]. До методів та засобів впливу на свідомість звертались у своїх наукових пошуках С. Кара-Мурза [Кара-Мурза 2009], О. Мальцев [Мальцев 2018], Г. Браун, Р. Адамс, І. Пареев [8], Р. Талер [Thaler 2008]. Метою цієї наукової розвідки є встановлення основних засад маніпулювання соціальними сподіваннями та меж для створення самостійної життєвої позиції людини.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Почнемо з окреслення предмету дослі-

дження. Соціальне сподівання – це діяльнісна проекція майбутнього суспільного життя, яка формується за рахунок екстраполяції вольових зусиль суб'єкта суспільних відносин на соціальний простір для досягнення бажаного стану існування. Даний процес є спробою перегляду та переосмислення перспективи діючого «суспільного договору», який не дає потрібних умов для подальшого життя.

Маніпуляція соціальними сподіваннями є стороннім впливом на формування проекції майбутнього, який передбачає зміну кінцевої мети на користь суб'єкта втручання. Вона може відбуватись на всіх рівнях суспільної взаємодії та має суб'єкт-об'єктний характер ще на етапі зародження сподівання. Маніпуляція є універсальним видом людської активності, конструктивність якої можна оцінити за кінцевим набувачем вигоди. Проте, обмеження самостійності учасника перспективних суспільних відносин має беззаперечно деструктивний характер, так як це відбирає у нього можливість набуття унікального досвіду життєдіяльності.

Масштабна робота з маніпуляції соціальними сподіваннями на загальносуспільному рівні побудована на наявному підґрунті сприйняття оточуючого світу. М. Лепський підкреслює важливість соціальної антиципації у корегуванні спільних дій в перспективі [Лепський 2015]. Інші акценти виділяє С. Кара-Мурза. Він бачить міф складовою маніпуляції майбутнім, яка відбувається на основі використання засвоєних *stories* народу, що впливає на його представників у процесі вибору майбутнього шляху життя. На його думку: «Міф – узагальнене уявлення про дійсність, яке поєднує і моральні, і естетичні установки, які поєднують реальність з містикою. Тобто, це завжди уявлення у значній мірі ілюзорне, але в силу своєї етичної та художньої привабливості воно здійснює значний вплив на суспільну свідомість» [Кара-Мурза 2009: 113]. Міф містить у собі шаблон мислення, який сприяє поясненню внутрішнього світу людини на користь автора цього «обґрунтування». Задля збільшення ефективності маніпуляції міф має спиратись на історичні

образи, які існують у пам'яті народу.

В основі кожного міфу покладено архетип, який притаманний представникам народу у виборі координат майбутнього соціального простору. Страх і недовіра до навколишнього світу виходять з архетипу «зрадника – батька нації», який уособлює у собі підсвідомий зразок деструктивного учасника суспільних відносин. Ця ситуація належно ілюструється у вірші Т. Шевченко «Якби-то ти, Богдане п'яний» [Шевченко 2003], який описує народне обурення наслідками Переяславської ради. Даний архетип втілюється у суспільній свідомості у тому, що кожен наступний герой суспільства, який претендує на роль батька нації, крім того потенційно є зрадником українського народу. Відповідно, соціальні сподівання щодо майбутніх перетворень автоматично орієнтовані на *background* цієї історичної зради, який закладено у підсвідомості кожного українця.

Другий архетип українського суспільства пов'язаний з очікуванням на героя, який повинен не тільки повернути народу колишню славу, але й помститися за вороже приниження його представників. Цей архетип втілено у міфі про месника. Наратив міфу містить очікування божого суду на землі та передбачає появу героя з вибірковою почуттям справедливості. Уособленням практичного втілення цього міфу стали Іван Гонта, Олекса Довбуш, Устим Кармелюк, Нестор Махно, Отаман Григор'єв та інші керівники народних селянських повстань. Відмінною особливістю вказаного міфу є те, що покарання мають понести усі, крім представників народу, що страждає.

Відчуження автора проекції майбутнього від активної участі у досягненні соціальної гармонії призводить до проблемності у визначенні статусу суб'єкта перспективних відносин при перетворенні умов життєдіяльності на бажаний лад. Вказане відсторонення є спробою зняття відповідальності з автора сподівання щодо подальшого розвитку подій.

Персоніфікація соціальний сподівань у особі героя та антигероя призводить до посилення емоційності у сприйнятті майбутнього, а також заважає цілісному осмисленню

перспективи розвитку соціального простору. Ця оціночна ідентифікація відіграє важливу роль під час маніпуляції проектуванням майбутнього на індивідуальному та колективному рівні. Вона відбувається з використанням минулого досвіду, теперішніх уявлень про суспільне життя, але має унікальне віддзеркалення у кожному конкретному учаснику суспільних відносин.

Цікаво, що міфологія суспільних відносин в Україні більшою мірою спрямована на рефлексію та не передбачає активної боротьби добра і зла. Вона заснована на внутрішньому самовдосконаленні людини за допомогою переходу від зрадника-антигероя до рятівника суспільства.

Актуальність біблейського сюжету зради пов'язана зі складною та багатогранною історією нашої країни, в якій завжди була необхідність обирати сторону однієї з антагоністичних сторін, що впливала на майбутнє суспільства. Разом з цим, необхідність вибору додає суб'єкту сподівання аподиктичної достовірності та індивідуальності, так як вибір має роботи кожен сам за себе.

Звернемось до розгляду маніпуляцій сподіваннями на особистісному рівні. Людина зі сподіваннями є автором власного «Я», яке почалось від самозречення та молитви у Гетсиманському саді та закінчилось у втіленні цілеспрямованого шляху життя так, щоб результат відповідав баченню бажаного існування. Відповідно, це отримання майбутнього «Я» через заперечення наявного «Я», яке відобразилось у зміні змістовної картини прийдешнього.

Аналізуючи роботи Л. Сонді, О. Мальцев знайшов точки впливу на майбутнє людини, що дозволяє трансформувати зміст її сподівань: «Сонді, передусім, досліджував і описував феномен того, що у людини існує два «Я», так зване «Я1» та «Я2»: одне «гарне і добре», інше «погане та зле». Достовірність факту сприйняття подвійності «Я» нескладно перевірити, оскільки будь-хто мисленнєво полюбляє розмовляти сам з собою – у цей момент «Я1» і спілкується з «Я2» [Мальцев 2018: 74]. Якщо обидва «Я-учасники» діалогу знаходяться у людській свідомості, то людина без

проблем може зберігати свою суб'єктність. Проте, якщо підмінити одне з «Я» зовнішнім джерелом, то людина мимоволі постає лише об'єктом суспільних відносин.

Винесемо гарне та добре «Я» у зовнішній світ і отримуємо шаблон наслідування, в якому погане «Я» людини намагається дотягнутись до свого ідеалу та змінює наратив сподівання, реагуючи на зовнішні подразники від запропонованої моделі прийдешнього життя. Людина сподівається, але кінцева мета сподівання сформульована іншим учасником суспільних відносин. Відповідно, відбувається маніпулятивна об'єктивація автора проєкції майбутнього.

Винесення образу антигероя у зовнішній світ породжує необхідність «наведення порядку», яка отримує форму активності щодо справедливої відплати при перетворенні умов навколишнього середовища. Погане «Я» у зовнішньому світі виступає символом недосконалості буття, яке потребує виправлення відповідно до прийнятих норм співіснування.

Ця розбіжність між бажаним та дійсним у житті людини сприймається так само болісно, як і особиста втрата. Р. Талер наполягає в своїй роботі «Підштовхування» [Thaler], що людина переживає втрати та недоліки у два рази сильніше, ніж надбання та здобутки. Відповідно, тиск на погане «Я» є більш дієвим, аніж використання механізму «імпринтингу», що обумовлено становленням суб'єктності в соціальному сподіванні через зовнішню оцінку інших учасників суспільних відносин.

Повне перенесення діючих осіб оповідання про майбутнє у зовнішній світ породжує нову ідентифікацію «Ми – Вони», яка є продовженням взаємодії поганого та гарного «Я». Питання у тому, що протистояння є природною формою буття людини, але воно має носити кінцеву мету, корисну для конкретної особи. Боротьба заради боротьби породжує суб'єктне небуття.

При маніпулятивному впливі змінюються інтерпретації ролей діючих осіб сподівання, що формує напруження «автора» у необхідному для маніпулятора руслі. Г. Почепцов встановлює особу маніпулятора у вигляді

спін-доктора [Почепцов 2015]. Визначення статусу цієї особи може змінюватись (менеджер по роботі з громадськістю, іміджмейкер, прес-секретар), але факт залишається фактом – перспектива модулюється виключно для суб'єктивної користі.

Наступним аспектом маніпуляції соціальними сподіваннями є вплив на їх реалізацію. Г. Браун та її співавтори зробили висновок, що відчуття контролю може бути одним з центрів маніпуляції. На їх думку: «Ми можемо легко змінювати наші уявлення про майбутнє, щоб пояснити наявні відчуття. В якості альтернативи ми можемо активно міняти вплив на оточуючий світ, щоб підтвердити наші прогнози» [Brown & Adams: 411]. Необхідність пояснювати своє бачення майбутнього пов'язана з бажанням контролювати розвиток подій у соціальному просторі. Разом з цим, маніпуляція поясненням впливає на зміст проекції майбутнього. Пояснення може замінювати собою реалізацію сподівання.

Вказана ілюзія контролю повертає нас до маніпуляції змістом сподівання, яка впливає на трансформацію процесу його втілення у суспільному просторі. Зміна сюжету сподівання під час його викладення говорить про наявність процесуальних маніпуляцій проектування майбутнього. З ілюзії контролю походить ілюзія передбачуваності, яка робить людину заручником оповідання змін у власному житті. Відтак, людина може стати об'єктом прийдешнього як під впливом інших учасників суспільних відносин, так і під тиском власного сподівання. Час, коли проекція майбутнього набуває суб'єктності є часом віри в ілюзію та симуляцію та ірраціональною взаємодією з майбутнім «Я», яка рухає теперішнє «Я» до неіснуючих умови життя.

Реальність сподівання залежить від міри розкриття проекції на перспективну взаємодію людини із зовнішнім світом. Встановлення міри сподівання є визначенням межі можливого і неможливого, яка відображається у фізичному, ідеальному та соціальному світі. Вимірювання здобутків у проекції майбутнього залежить від розуміння суб'єктом суспільних відносин дозволених обсягів привласнен-

ня бажаних благ і умов існування. Чим вище міра сподівання, тим більше здобутків, але й більша ілюзорність реалізації цієї проекції на практиці у соціальному просторі.

Міра сподівання по відношенню до предметного світу залежить від вміння людини перетворювати цей світ на власну користь. Роль творця предметного світу дає їй відчуття керованості, яке подібне описаному вище.

Міра сподівання до ідеального світу полягає у вірі людини у можливість реалізації проекції майбутнього у світі предметів та речей навколо неї. Бажання наблизитись до ідеалу ставить автора сподівання у підпорядковану позицію.

Міра сподівання у соціальному світі є суспільним схваленням проекції майбутнього та визнанням можливості авторства бажаних змін. Відтак, міра сподівання є засобом для вимірювання перспективи життя, спрямованої на регулювання практичної діяльності людини у прийдешньому соціальному просторі.

Історичним прикладом важливості соціальної міри сподівання є «Півний путч» у Німеччині у 1923 році, який підтвердив те, що і тирану потрібне соціальне схвалення для реалізації власного бачення перспективи існування. Зазначимо, що поза мірою сподівання існує тільки ілюзія прийдешнього. Якщо ж визначити та зафіксувати її у трьох світах, то немислені та неможливі бажання можуть стати реальністю.

Міра сподівання не є усталеною величиною. Її може встановлювати суб'єкт проектування сам для себе, а також вона визначається і для об'єкта майбутніх суспільних відносин. Разом з цим, соціальна міра сподівання має інтерсуб'єктний характер. Вона передбачає встановлення спільних меж прийдешнього, а також впливає на зміну інших мір.

Маніпуляція сподіваннями – це використання егоїстичної природи людини і тому має супроводжуватись належною відплатою у морально-етичних нормах суспільної взаємодії, що утворює конструктивне співвідношення особистісних параметрів. О. Мальцев наводить наступні характеристики подібного балансу: «Ключовими параметрами «Я» є

«влада» та «гроші» (або їх замітники). Тобто, наше «Я» бажає влади та благополуччя. «Бути» та «мати» – це основні параметри «Я». Інші два параметри, які характеризують «Я» – це заборони та ступені свободи, до якої межі можна порушувати заборони, тобто, етика та мораль» [Мальцев 2018: 161]. Ці параметри «Я» є основними важелями впливу на майбутнє людини та від них залежить змістовна спрямованість сподівання. Міра сподівання знаходиться між вказаними параметрами, які виступають основними інструментами для маніпуляції вибором майбутнього та задають ступінь реалізації сподівання на практиці.

Гарантією від маніпуляцій у цій сфері є гармонізація світів людини по відношенню до сприйняття майбутнього. Євангеліє від Матвія містить наступний рецепт соціальної гармонії: «Бо яким судом судити будете, таким і вас будуть судити; і якою мірою міряєте, такою і вам будуть відмірювати» [Евангелие от Матфея 7:2.]. Баланс мір сподівання починається з урівноваження предметного та ідеального світів, а також знаходить своє відображення у соціальному світі. Відхилення однієї міри від іншої постає наслідком маніпуляції сподіваннями та надмірних домагань у одному з вказаних світів.

Повернемось до нарративу сподівання, який складається з образів прийдешнього. Вони виступають базовим елементом маніпуляції змістом проекції майбутнього, яка спрямована на конкретну сферу суспільного життя. С. Кара-Мурза описує дію образів таким чином: «...образи, як і слова, мають суггесторне значення і породжують ланцюгову реакцію уяви. Нарівні з логосферою в культурі можна виділити особливий світ графічних і живописних форм, які сприймаються за допомогою зору – ейдосфера (від грецького слова ейдос – образ)» [Кара-Мурза 2009: 57]. Ейдосфера містить у собі матеріал для створення сподівання, з якого формується уява про бажане та небажане майбутнє. Її наповнення впливає на формування змісту проекції майбутнього та можливість її реалізації у соціальному просторі.

Використання образів потрібного життя є

складовою маніпуляції проекціями прийдешнього як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Проте, якщо в соціальних сподіваннях важливе значення має образ героя та антигероя, то в особистісних сподіваннях головною діючою особою є «Я». Зазначені образи будуються навколо оцінки перспективних дій та вплітаються у зміст сподівання. Відтак, маніпулятивні образи сподівання ґрунтуються на почуттях власності та страху, які відображаються у картинах майбутнього пов'язаних з владою, грошами та різними формами контролю соціальної активності людини.

Образ початково формується у психіці як наслідок відчуття навколишнього світу, який після утворення осмислюється логіко-понятійним апаратом людини, призначеним для впорядкування та організації її життя. Образи майбутнього практично неможливо відчутти у даний конкретний момент, тому маніпулювання ними впливає на втрату розумової активності людини щодо перетворення умов існування.

Нерозумною масою людей управляти набагато простіше, ніж освіченими членами суспільства. Г. Сімуканова досліджує механізм універсалізації маніпулятивного впливу, який сприяє руйнації свідомого життя за рахунок апелювання до первинних потреб людини [Simukanova 2015]. Вона описує загрозливе розповсюдження сфери спокуси, в якій синтезуються образи влади, грошей та заборонених бажань у вигляді єдиного вектору проектування майбутнього.

Ейдосфера наповнюється образами тваринного життя людини, що впливає на збільшення аморфності соціального. Відбувається перехід на рівень стимулювання споживання. Відповідно, більшу піддатливість до маніпулятивного впливу проявляє неосвічена анти-соціальна людина, яку вже не можна назвати особистістю та членом суспільства.

Екстраполяція сфери плотських бажань на проектування майбутнього робить збудження рушійною силою сподівання та виносить його виключно у простір чуттєвої взаємодії людини зі світом. Відбувається зняття контрольних параметрів «Я», що впливає на нівелювання

суб'єктності учасника перспективних відносин, які перестають бути соціальними.

Попри значний арсенал інформаційного тиску на особистість, людина має вагомий інструмент протидії маніпуляції, який ґрунтується на відновленні самоідентифікації людини. В. Кривошеїн бачить цю ситуацію наступним чином: «Людина, що живе в суспільстві ризику, де наукова і буденна раціональність перебуває на стадії еволюційної невизначеності, повинна мати високий ступінь професіоналізму і компетентності. Ризик виступає як форма самоствердження і самовдосконалення людини, інтереси якої спрямовані на неординарні рішення, творчий пошук, самотність» [Кривошеїн 2019: 16]. Вміння ризикувати відтворює бачення людиною себе не тільки у теперішньому, а й у майбутньому. Проте, якщо у традиційному суспільстві вміння ставити мету на межі можливого було ознакою належності до еліти, то у суспільстві ризику – це запорука виживання для кожного, яка формується через підтримку самоданості в соціальному просторі та унеможливорює сторонній вплив. Відповідно, основним напрямком боротьби з маніпуляціями сподіваннями є осмислений ризик як прояв самоідентифікації та визначення персонального вектору подальшого розвитку в суспільстві.

Висновки.

Інформаційно насичене суспільство не залишає людині свободи для формування самостійної життєвої позиції. У хід ідуть такі засоби маніпуляції, як експлуатація архетипів, тиск на параметри «Я» для викривлення людської долі, зміна акцентів у ідентифікаційно-

му визначенні «Ми – Вони», які використовуються для поліпшення засвоєння зовнішнього розуміння бажаного майбутнього.

Маніпуляція прийдешнім людини на буденному рівні відбувається через вплив на міру сподівання, яка по різному відображається у світі речей, абсолютних ідей та суспільних відносин. При цьому, саме соціальна міра сподівання виступає основою для встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин у подальшому існуванні. Від її наявності або відсутності залежить життєздатність, а відтак і самостійність автора цієї проєкції майбутнього.

Наповнення ейдосфери образами суспільного життя слугує основою для створення сподівання. Екстраполяція спокуси на сферу образів буття людини виконує подвійну функцію з підвищення керованості проєкцій майбутнього. З одного боку, уніфікація учасників глобальної людської взаємодії. З іншого боку, збільшення тиску на чуттєве та бажане, що призводить до трансформації змісту сподівання за рахунок зняття контролю над прийдешнім співіснуванням.

Одним з небагатьох виходів з цієї ситуації є застосування осмисленого ризику, який відповідав би збалансованій мірі сподівання та підтримував самотність людини у соціальному просторі. Самодостатність автора сподівання є основою для унеможливлення маніпулювання його майбутнім.

В якості перспективи подальших розвідок можна визначити деталізацію дослідження засобів запобігання маніпуляціям для створення унікальних сподівань у рамках розробки самостійних життєвих позицій.

Бібліографічні посилання

- Евангелие от Матфея 7:2. URL: <https://bible.by/verse/40/7/2/> (последнее обращение 07.01.2020).
Кара-Мурза, С. (2009). *Маніпуляція сознанием*. Москва: Эксмо. 447с.
Кривошеїн, В.В. (2019). Ідентифікаційні ризики у сучасному політичному процесі: соціологічний фокус аналізу. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 2 (1), pp.14-21, doi: 10.15421/341902
Лепський, М.А. (2015). Прогнозний сценарій у стратегуванні політичних ситуацій та процесів: предметне поле та смислові складові. *Основи стратегічного прогнозування політичних ситуацій та процесів: навчальний посібник* / В. І. Воловик, М. А. Лепський, Е. А. Гугнін, І. О. Кудінов та ін.; за заг. ред. М. А. Лепського; 2-ге видання. Запоріжжя: ЗНУ. С. 390-411.
Мальцев, О. (2018). *Философия Сонди*. Днепр: Середняк Т. К. 183 с.

- Почепцов, Г. (2015). *Информационные войны: новый инструмент политики*. Москва: Алгоритм. 300 с.
- Шевченко, Т. (2003). Якби-то ти, Богдане п'яний. *Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. К., Т. 2: Поетія 1847-1861*. С. 308.
- Brown, H., Adams, R.A., Parees, I. etc. (2013). Active inference, sensory attenuation and illusions. *Cogn Process*, 14, 411-427. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s10339-013-0571-3>.
- Thaler, Richard H. , Prof. Cass R. (2008). *Sunstein Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven & London: Yale University Press. 304 p.
- Simukanova G. (2015). Mass culture and manipulation with consciousness. *European science review*, 1-2, 85-87.

References

- Evangelie ot Matfeya 7:2 [Matthew 7:2]. URL: <https://bible.by/verse/40/7/2/>
- Kara-Murza, S. (2009). *Manipulyaciya soznaniem* [Consciousness manipulation]. Moskva: Eksmo (In Russian).
- Kryvoshein, V.V. (2019). Identyfikatsiini ryzyky u suchasnomu politychnomu protsesi: sotsiologichnyi fokus analizu [Identification risks in the current political process: the sociological focus of analysis]. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 2 (1), 14-21, doi: 10.15421/341902 (In Ukrainian).
- Leps'ky`j, M.A. (2015). Prognozny`j scenarij u strateguvanni polity`chny`x sy`tuacij ta procesiv: predmetne pole ta smy`slovi skladovi [Predictive scenario in the political situation and process strategy: subject field and semantic components] in *Osnovy` strategichnogo prognozuvannya polity`chny`x sy`tuacij ta procesiv: navchal`ny`j posibny`k*. Zaporizhzhya: ZNU, 390-411 (In Ukrainian).
- Mal`cev, O. (2018). *Filosofiya Sondi* [Sondy's philosophy]. Dnepr: Sperednyak T. K. (In Russian).
- Pochepctov, G. (2015). *Informatsionnyye voyny: novyy istrument politiki* [Information warfare: a new policy tool]. Moskva: Algoritm (In Russian).
- Shevchenko, T. Iakby-to ty, Bohdane pianyi [If you were, Bogdan is drunk] in *Shevchenko T. Zibrannia tvoriv: U 6 t. K., T. 2: Poeziia 1847-1861*. S. 308 (In Ukrainian).
- Brown, H., Adams, R.A., Parees, I. etc. (2013). Active inference, sensory attenuation and illusions. *Cogn Process*, 14, 411-427. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s10339-013-0571-3>.
- Thaler, Richard H. Prof. Cass R. Sunstein (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven & London: Yale University Press.
- Simukanova, G. (2015). Mass culture and manipulation with consciousness. *European science review*, 1-2, 85-87.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Олександр Володимирович Михайлюк
Доктор історичних наук, професор
Завідувач кафедри документознавства та
інформаційної діяльності
Національна металургійна академія України
Пр. Гагаріна, 4, Дніпро, 49600, Україна

Oleksandr Mykhailiuk
D.Sc. (Historical Sciences), Professor
Department of Business Documentation
Management and Information Activity
National Metallurgical Academy of Ukraine
Gagarina ave., 4, Dnipro, 49600, Ukraine

E-mail: mich_al@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3596-0250>

УДК 930.1

ИСТОРИЯ КАК УМОЗРИТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПРОШЛОГО

Received 13 August 2019; revised 23 September 2019; accepted 21 October 2019

DOI: [10.15421/351922](#)

Аннотация

История рассматривается как знание о прошлом. Рассматривается проблема объекта исторической науки. Ставится вопрос о «реальности» прошлого, о соотношении прошлого и реальности, о возможности «науки о прошлом» и возможности прошлого выступать объектом исторической науки. Рассматривается взаимосвязь между прошлым и настоящим. Настоящее выступает основой для познания прошлого. Современность является точкой отсчета, отбор и осмысление прошлых событий всегда происходит с точки зрения современности. Всякое познание осуществляется через посредство знаков. Функция познания состоит в наложении на мир сети обозначений. Выработка новых знаний рассматривается как семиотический процесс. Понятия «реальность» и «знание» тесно сопряжены друг с другом. Знание не только описывает реальность, оно также конструирует ее. Знание (в том числе, историческое) культурно обусловлено. История как наука понимается как продуцирование новых знаний на базе переработки информационных массивов о прошлом. Глубина понимания в конечном счете зависит не столько от информации, сколько от свойств интерпретатора. Сущность научного метода - замена реального объекта его моделью. История как наука о прошлом, как знание о прошлом выступает как мыслительная конструкция, как умозрительная модель прошлого.

Ключевые слова: история, знание, прошлое, информация, модель, интерпретация.

History as a speculative model of the past

Abstract

History is regarded as knowledge of the past. Considers the problem of the object of historical science. The question is about the “reality” of the past, the relationship between the past and reality, about the possibility of “the science of the past” and the challenges of the past to act as the object of historical science. Examines the relationship between past and present. The present is the basis for the knowledge of the past. Modernity is a point of reference, selection and interpretation of past events always occur from the point of view of modernity. Discusses the question of the relationship between everyday and scientific knowledge, of history and “historical memory”. There are Parallels between everyday knowledge and historical memory. Historical memory is seen as a social construct, not even knowledge, but a kind of symbol, the base identity of a social group, a sign of the difference between “their” and “strangers”. The scientific study of the past linked to the problematization of “obvious” in everyday knowledge, in the “historical memory”. All knowledge is carried out through signs. The function of cognition consists in the superimposition of the world network of signs. To develop new knowledge is seen as a semiotic process. The concepts of “reality” and “knowledge” are closely connected with each other. Knowledge not only describes reality, it also constructs it. Knowledge (including historical) culturally mediated. The history of science is understood as the production of new knowledge on the basis of processing of information arrays about the past. Depth of understanding ultimately depends not so much on information as to the properties of the interpreter. The essence of the scientific method is the

replacement of a real object with its model. History as a science of the past, as knowledge of the past acts as a mental construct, as a speculative model of the past. There is a possibility of instrumentalization of history. Historical knowledge included in the system of political and legal argumentation. Various political forces often consider history only as a means to validate and justify their current policy.

Key words: *history, knowledge, past, information, model, interpretation.*

Історія як уможлядна модель минулого

Анотація

Історія розглядається як знання про минуле. Розглядається проблема об'єкта історичної науки. Ставиться питання про «реальність» минулого, про співвідношення минулого і реальності, про можливість «науки про минуле» і можливість минулого бути об'єктом історичної науки. Розглядається взаємозв'язок між минулим і сьогоденням. Сучасність постає основою для пізнання минулого. Сучасність є точкою відліку, відбір і осмислення минулих подій завжди відбувається з погляду сучасності. Будь-яке пізнання здійснюється за посередництвом знаків. Функція пізнання полягає в накладанні на світ мережі позначень. Вироблення нових знань розглядається як семіотичний процес. Поняття «реальність» і «знання» тісно пов'язані між собою. Знання не тільки описує реальність, воно також конструює її. Знання (в тому числі, історичне) культурно обумовлене. Історія як наука розуміється як продукування нових знань на базі переробки інформаційних масивів про минуле. Глибина розуміння в кінцевому рахунку залежить не стільки від інформації, скільки від властивостей інтерпретатора. Сутність наукового методу - заміна реального об'єкта його моделлю. Історія як наука про минуле, як знання про минуле постає як розумова конструкція, як уможлядна модель минулого.

Ключові слова: *історія, знання, минуле, інформація, модель, інтерпретація.*

Постановка проблеми.

Современные авторы констатируют «радикальное переосмыслении базовых исходных аксиом историописания», отмечают взрывное «обольщение истории эпистемологией» [Историки в поисках 2019: 19, 22]. При этом «методологически информированный историк» испытывает недоверие (и сомнение) к традиционной концепции исторической работы как сбора и анализа (предпочтительно архивной) информации об объекте изучения [Кукарцева & Коломоец 2007: 26]. Впрочем, по словам К.Манхейма, сама по себе эпистемология является выражением того, что пошатнулась вера не только в одну определенную истину, но и в истину как таковую, и в человеческую возможность к познанию [Манхейм 2000: 142].

С другой стороны, отмечается, что внутри исторической дисциплины эпистемологию как дискурс нередко рассматривают как претенциозную болтовню, маскирующую отсутствие реальных результатов. «Практикующие историки», в своем большинстве, традиционно не испытывают особой тяги к занятиям теорией [Историки в поисках 2019: 22, 32].

Анализ литературы.

Непосредственно эпистемологическим и

методологическим проблемам исторической науки посвящены работы Ф.Р.Анкерсмита, А.Я.Гуревича, И.Д.Ковальченко, Е.Н. Коломоец, Н.Е.Копосова, М.А.Кукарцевой, А.Мегилла, Е.В.Мишаловой, А.Про, А.В.Полетаева, Л.П.Репиной, И.М. Савельевой, Д.Тоша и др. Из украинских авторов стоит назвать Л.А. Зашкильняка, Г.В.Касьянова, Н.Н.Яковенко.

Цель данной статьи – рассмотреть эпистемологическую ситуацию в исторической науке, обосновать собственное видение процесса выработки знаний о прошлом исторической наукой.

Изложение основного материала.

Историю называют «наукой о прошлом», объектом познания исторической науки считается прошлое [см. Ковальченко 187: 114]. Хотя, как писал М.Блок, «сама мысль, что прошлое как таковое способно быть объектом науки, абсурдна» [Блок 1986: 17]. В этой связи возникает вопрос, является ли вообще история наукой. С другой стороны, трудно представить себе науку, абстрагирующуюся от времени. Т.н. «исторический» метод используется не только историками, но и представителями самых различных естественных и общественных наук. Практически все науки – от астрономии до медицины – рассматривая

нынешнее состояние объекта своего исследования, не могут избежать проблем его становления. Так или иначе они должны обращаться к изучению прошлых состояний объектов своих исследований. В естествознании научное объяснение, по сути, представляет собой установление всеобщей связи временной последовательности событий. Состояние системы по определенному закону детерминировано ее прошлым [Тищенко 2008: 316]. К.Маркс и Ф.Энгельс писали: «Мы знаем только одну единственную науку, науку истории. Историю можно рассматривать с двух сторон, её можно разделить на историю природы и историю людей» [Маркс & Энгельс: 16, прим.].

Считается также, что объектом исследования истории является не прошлое как таковое, а человеческое общество или отдельные сообщества (нации, государства, сословия, классы, локальные группы и т.п.). «Поскольку исторический человек – это человек, который живет, трудится и говорит, постольку всякое содержание истории отправляется от психологии, социологии, наук о языке. И наоборот, поскольку человеческое существо становится насквозь историческим, никакое анализируемое гуманитарными науками содержание не может оставаться замкнутым в себе, избегая движения Истории» [Фуко 1996: 370]. Историки, как считают И.М.Савельева и А.В.Полетаев, изучают не «прошлое» и не «время», а человеческие действия в прошлом (элементы прошлой социальной реальности). При этом историческое знание является по своей природе общественно научным (рациональным эмпирико-теоретическим знанием о социальной реальности) [Савельева & Полетаев 2000].

Впрочем, это создает дополнительные трудности как объективного, так и субъективного порядка. Говоря об особенностях предметной области социогуманитарного познания, обычно указывают на сознание и свободную волю людей – исторических акторов; на неповторимость обстоятельств исторических ситуаций; на множественность и крайнюю изменчивость причинных факторов; на неустраняемую случайность и пр. Явления, понятые и описанные как абсолютно уникальные и не-

повторимые, в принципе не могут получить теоретического объяснения, которое по определению обладает общностью.

Взаимодействие исследователя с его объектом – базовая составляющая акта познания – особенно актуальна для истории. М. Полани писал: «Всякая попытка полностью исключить человеческую перспективу из нашей картины мира неминуемо ведет к бессмыслице...» [Полани 1985: 20]. История неотделима от историка, более того – «нет истории, есть историки». Интерпретация зависит от свойств интерпретатора. Субъектность историка всегда вписана в его работу, которая включена во множество контекстов его социализации и профессионального становления [Историки в поисках новых перспектив 2019: 15]. Восприятие истории субъективно, зависит от интересов различных людей. Ситуации постмодерна, связанной с предельной субъективизацией социальной и культурной жизни, соответствует субъективизация знания.

Нельзя отождествлять знание об объекте и сам объект. Обычно нет необходимости так настойчиво подчеркивать то обстоятельство, что объект изучения – это одно, а само изучение – другое. Достаточно очевидно, что физический мир – это не физика и что «Комментарий к «Поминкам по Финнегану» – это не «Поминки по Финнегану» [Гирц 2004: 22-23]. Т.е., можно сказать, что прошлое – это не история.

Б.А.Успенский выделяет по меньшей мере два смысла термина «история» – под «историей» может пониматься либо *res gestae*, т.е. совокупность происшедших событий, либо *historia rerum gestarum*, т.е. повествование о происшедшем, своего рода нарративный текст [Успенский 1996: 10]. Впрочем, на мой взгляд, ни то, ни другое понимание нельзя назвать исчерпывающим, даже правильным. История – это, прежде всего, знание о прошлом, которое может быть представлено в форме повествования, нарративного текста. В какой-то мере можно согласиться с мыслью, что исторический нарратив (повествование) может быть эксплицирован в качестве формы организации и репрезентации историческо-

го знания, функционально аналогичной теории в естественных и точных дисциплинах, воплощающей в себе специфические стандарты научности историко-гуманитарного познания [Мишалова 2012: 158], подчеркнув при этом, что нарратив – это лишь форма организации и репрезентации исторического знания. История – это «упорядоченная версия знаний и представлений о прошлом» [Касьянов: 2]. История определяется как особый вид знаний, а именно – научных знаний о прошлой социальной реальности [Савельева, Полетаев 2000].

Аристотель признавал многообразие типов знания (эпистеме, докса, пистис, техне, эмпейриа и т.п.). Всякий тип знания может быть содержательно охарактеризован только как элемент целостного культурно-исторического комплекса (науки, техники, религии, мифа, магии). Поэтому исчерпывающая типология знания фактически совпадает с историей культуры [Касавин 2009: 247]. Знания принято разделять на обыденное и научное. Обыденное знание служит основой ориентации в окружающем мире, основой повседневного поведения. Обыденное знание поверхностно («очевидно»), опирается на т.н. «здоровый смысл» (общепринятые стереотипы), не выходит за рамки повседневной практической деятельности. Считается, что это знание не всегда вербализировано и отчасти существует в чувственных образах и наглядных представлениях о вещах и явлениях. Обыденное знание относится к отдельным предметам и явлениям, оно не проникает в суть вещей, носит обрывочный и фрагментарный характер [Никифоров 2004]. Зачастую научные факты противоречат тому, что принято на уровне обыденного знания.

В случае с историей как знанием о прошлом некоторые параллели можно провести между обыденным знанием и т.н. «исторической памятью». История, конечно, тесно связана с памятью, поскольку у них один объект – прошлое (или социальная реальность в прошлом). Но история – это не память. Современные авторы пишут о необходимости разводить историю как науку и историю как память (А.

Мегилл) и о конкуренции между историей и памятью [Историки в поисках 2019: 7-8].

Как и любая форма сознания, память актуальна, но становится таковой лишь в силу своей способности воспринимать прошлое в качестве прошлого – иначе мы имели бы дело не с памятью, а с галлюцинацией. Память – это актуальное осознание того, чего больше нет, в силу того, что оно было [Конт-Спонвиль 2017]. Т.о., память имеет свое оправдание и обоснование в прошлой реальности (реальности прошлого). И таким образом память подтверждает реальность прошлого, вернее, то, что оно таки было. Но «память – область мрака, ей нельзя доверять» [Мегилл 2007: 167]. Память о прошлом может быть индивидуальной и коллективной. Индивидуальная память – это зафиксированный индивидуальный непосредственный опыт человека. Опыт фиксируется в памяти, однако возможности человеческого опыта и памяти в этом отношении весьма ограничены – во временном и пространственном охвате, как в плане восприятия, так и в плане адекватного воспроизведения. Непосредственное наблюдение, по словам М.Блока – почти всегда иллюзия, и как только кругозор наблюдателя чуть-чуть расширится, он это понимает. Все увиденное состоит на добрую половину из увиденного другими [Блок 1986: 31] «Люди бывают неспособны заметить разницу между тем, что они действительно видели, и тем, о чем они только слышали. Они иногда вкладывают в то, что считают своими собственными воспоминаниями, ту информацию, которая стала доступной им позднее» [Мегилл 2007: 96].

Еще для древних греков процесс запоминания и забывания заключал в себе Мнемозину и Лесмозину, которые воспринимались как равные и не существующие друг без друга. Забывание – одна из функций памяти, а искажение – свойство памяти. Забывание часто рассматривается как метафора социальных стратегий, которые «проявляются в целесообразном отборе того, что следует помнить и о чем забыть» [Брагина 2007: 135]. Забывание рассматривается как решающий фактор при формировании нации. В конечном счете, лю-

бой политтехнолог имеет дело с коммуникативными технологиями памяти и забывания [Клюканов 2012: 16].

Л.Февр писал: «Постараемся отделаться от иллюзий. Человек не помнит прошлого – он постоянно воссоздает его» [Февр 1991: 21]. Память актуализируется с помощью воспоминания, которое очень похоже на процесс воображения [Герасимов 2017]. Устная история – запись того, чему свидетелями были те или иные лица, «отражает живую связь между прошлым и настоящим, между индивидуальными воспоминаниями и народной традицией, между «историей» и «мифом». Одним словом, устная история – это сырье для социальной памяти» [Тош 2000: 273]. Устная история замечает А.Я.Гуревич, «очень специфический феномен, поскольку доверять устным рассказам можно только после внимательной, вдумчивой, всесторонней критики этих сообщений как возможного исторического источника» [Гуревич 1997: 234]. Индивидуальный опыт субъективен, неполон, отрывочен, непроверяем, не всегда достоверен. В общем, этот опыт не имеет общезначимости и, по существу, мало что доказывает. Другое дело коллективная память. Коллективная память формируется не столько стихийно, как совокупность индивидуальных воспоминаний, сколько целенаправленно. Коллективная память – это социальный конструкт. «Историческая память» – это целенаправленно сконструированный средствами исторической политики относительно устойчивый набор взаимосвязанных коллективных представлений о прошлом группы, кодифицированный и стандартизированный в общественных, культурных, политических дискурсах, мифах, символах, мнемонических и комеморативных практиках [Касьянов 2016: 1]. И.М.Савельева и А.В.Полетаев вполне обосновано относят «историческую память» к разряду идеологизированной истории [Савельева & Полетаев 2005]. «Историческая память» – это, скорее даже не знание, а своего рода символ, основание идентичности социальной группы, знак различия – между «своими» и «чужими». Это образы, впечатления, совокупность убежде-

ний, не основанных на логике, без какого-либо подтверждения. Идентичность должна апеллировать к исторической достоверности, но ей не обязательно быть достоверной [Савченко 2017: 35]. Социальная память остается важнейшим инструментом поддержания политически активной идентичности [Тош 2000: 14]. Отсюда постоянно возникающие конфликты индивидуальных, коллективных и исторических «памятей» – как на уровне отдельных личностей, так и на уровне социальных и этнических групп, наций и государств. За этими конфликтами чаще всего стоят элементарные конфликты интересов. «Историческая память» служит, главным образом, оправданию и обоснованию современной политики. «Требование помнить прошлое правильным способом звучит весьма настойчиво, и ожидается, что историки будут здесь выполнять свою часть работы в угоду тем, кто им платит, и тем, кто чувствует, что их собственные политические, социальные и культурные «императивы» должны быть защищены» [Мегилл 2007: 93].

И.М.Савельева и А.В.Полетаев исходят из «социологического значения, согласно которому слово «знание» является синонимом коллективных представлений о чем-либо» [Савельева & Полетаев 2003: 115]. «Иногда знание трактуется как представления или мнения, коллективно признаваемые истинными, однако этот подход выглядит ограниченным. Признание тех или иных мнений в качестве знания, скорее, должно интерпретироваться в терминах модальностей, выражающих более разнообразные способы оценки высказываний (правильное, хорошее, нужное и т.д. Поэтому точнее говорить о знании не как о мнениях, признаваемых истинными, а как о мнениях, просто признаваемых некоей группой» [Савельева & Полетаев 2003: 135]. Но при таком подходе игнорируется критерий истинности знаний. «Историческая память» и история как наука приобретают, собственно, одинаковый статус. «Просто признаваемыми некоей группой» могут быть и искренние заблуждения, и нецеленаправленные искажения, и заведомая ложь.

Знание о глубинной структуре предметов и явлений, об их существенных взаимосвязях дает наука. Наука претендует на выработку объективных, системно организованных и обоснованных знаний о мире. Научное знание отличается систематичностью и опирается на целенаправленные познавательные процедуры. Наука претендует на то, чтобы представлять человеку мир «таким, как он есть». Научное изучение прошлого связано с проблематизацией «очевидностей» в обыденном знании, в «исторической памяти»: того, что в ней кажется неоспоримым.

Но сами историки часто выступают в роли мифотворцев, разрушая один миф, создают другой. Стало уже правилом «хорошего тона» упрекать историков, чаще всего вполне заслуженно, в конъюнктурщине, политической заангажированности, мифотворчестве или, по крайней мере, в неоправданных претензиях на истинность и объективность и т.п. Историки делают историю такой, какой ее хотят видеть [Савченко 2017: 36]. Здесь имеется в виду то, что историки выполняют социальный заказ. «...В конце концов историк создает тот тип истории, который требует от него общество; иначе оно от него отвернется. ... И если историк не отвечает этим запросам, он замыкается в некоем академическом гетто» [Про 2000: 318]. В этой связи весьма актуальной становится проблема выживания истории как науки (см. [Репина 2012: 8]). В очередной раз актуализировалась проблема политической ангажированности исторического познания. Отсюда возникают и такие парадоксальные определения: «история – это наука о прошлом, связанная с политической конъюнктурой» [Историки в поисках 2019: 29] – в этом плане известное определение, приписываемое М.Н.Покровскому, «история – это политика, опрокинутая в прошлое», выглядит гораздо более корректным. Впрочем, приспособленчество – качество не профессиональное, а личностное и гражданское. Здесь уместно вспомнить слова К.Маркса: «Но человека, стремящегося *приспособить* науку к такой точке зрения, которая почерпнута не из самой науки (как бы последняя ни ошибалась), а *извне*, к такой точке зрения, которая

продиктована *чуждыми* науке, *внешними* для нее интересами, – такого человека я называю “*низким*”» [Маркс: 125.].

Но вопрос даже не в этом. Вопрос в том, как сами историки могут и *способны* «видеть» прошлое и продуцировать знание о прошлом (историю).

Стали общим местом рассуждения о кризисе исторической науки, звучащие в общем контексте критики науки как таковой. Это касается понимания предмета исторической науки, ее содержания, проблематики, методов исследования и, в конечном счете, ее профессионально-научного и социального статуса. В этой связи возникает вопрос о необходимости защиты истории как науки. «Историю надо защищать от тех, кто отрицает ее способность помочь нам понять мир, и защищать потому, что новые открытия науки изменили первоочередные цели и задачи историографии» [Хобсбаум 2009].

Кризис классической науки нашел выражение в кризисе традиционных гносеологических представлений, о чем и свидетельствуют дискуссии вокруг понятий знание, истина, реальность. Современные дебаты об историческом знании сосредоточены вокруг проблемы не-наличествующего прошлого, т.е. о возможности достигнуть знания о том, что больше не существует [Кукарцева & Коломоец 2007: 29]. Прошлое (поскольку оно осмысливается как таковое), в отличие от настоящего, не поддается непосредственному, чувственному восприятию. Поскольку прошлое принадлежит чужому опыту, само его существование в каких-то случаях может подвергаться сомнению: характерным образом может возникать сомнение в том, действительно ли существовали те или иные люди, на самом ли деле происходили те или иные события [Успенский 1996: 21]. И.Д.Ковальченко указывает на ряд проблем, связанных с историческим познанием, в частности, насколько объект исторического познания, прошлое человечества являются реальным и в какой мере в этой связи историческое познание подчинено общим принципам научного познания и обладает чертами, присущими этому познанию, или же оно является особым видом знания [Коваль-

ченко 1987: 104].

Концептуализация различия прошлого и настоящего остается предметом дискуссий со времен Аристотеля по сей день. Само понятие «прошлого» и его отличие от «настоящего» до сих пор остаются не вполне определенными [Савельева & Полетаев 2003: 135]. Впрочем, понятие «настоящего» является в такой же мере «недостаточно определенным», как и понятия «прошлого» и «будущего», с которыми оно нераздельно связано. Современный исторический объект характеризуется неуловимостью и прозрачностью, делающими проблематичным разграничение прошлого и настоящего [Анкерсмит 2009: 264].

В целом среди философов, как пишет Г. Герасимов, преобладает скептическое отношение к реалистичности прошлого, хотя этот тезис не представляется бесспорным. Сам же Г. Герасимов считает, что прошлого как объективной реальности не существует. Оно существует лишь как «субъективная реальность, как феномен сознания, который человек воспринимает, как прошлое». «Историческая реальность может существовать только, как метафора ... прошлое реально существует только в сознании историка» [Герасимов 2017].

Почти с таким же успехом мы можем утверждать, что нет не только прошлого, а нет и реальности вообще, она существует только в нашем сознании. Реальность тоже можно рассматривать как ментальную конструкцию, гипотезу. «В современной философии, наверное, нет понятий, которые употреблялись бы чаще, чем понятия «реальность», «реальный» или «реалистический». В то же время, пожалуй, нет и более неясных, многозначных и трудноэксплицируемых концептов, чем вышеназванные» [Демина & Пржиленский 2017]. Реальность не сводится к чувственному опыту. «Реальность лежит за пределами наблюдаемого и поэтому скорее выводится, чем воспринимается» [Maslow 1966: 74].

Понятия реальность и знание тесно сопряжены друг с другом. Знание понимается как адекватное описание реальности. Но знание не только описывает окружающий нас мир, оно также конструирует его [Никифоров 2018]. П. Бергер и Т. Лукман определяют

«реальность» как качество, присущее феноменам, иметь бытие, независимое от нашей воли и желания (мы не можем «от них отделаться»), а «знание» – как уверенность в том, что феномены являются реальными и обладают специфическими характеристиками [Бергер & Лукман 1995: 9]. Согласно П. Бергеру и Т. Лукману, реальность социально конструируется, знание «превращается» в реальность.

Прошлое всегда присутствует в настоящем. «Непосредственное бытие, нечто, существовавшее в процессе развития, становится бытием опосредованным, аккумулируется в существующем, присутствует в нем в так называемом снятом виде» [Ковальченко 1987: 108]. «Вопреки широко бытующему мнению, – пишет А. Конт-Спонвиль, – прошлое ни на что не воздействует: воздействуют его следы или актуальные последствия (которые принадлежат не прошлому, но настоящему). ... Всякое прошлое истинно (ложь о прошлом или историческая ошибка принадлежат не прошлому; это настоящее); никакое прошлое не реально (если бы оно было реальным, оно не было бы прошлым). Но поскольку всякая истина по определению есть настоящее, постольку можно сказать, что прошлое есть ничто: ведь оно прошло, а истина непреходяща. Следовательно, существует только настоящее, и в настоящем существует истина о том, что было. Существует только вечность» [Конт-Спонвиль 2012].

Выводы.

Прошлое все же не мыслительная конструкция и не феномен сознания. Реальны не только вещи, существующие только здесь и сейчас, но и процессы, и отношения, имеющие такое качество как длительность – т.е. прошлое. Прошлое не надо путать с памятью и/или знанием. Прошлое может не оставить своих следов (остатков). Мы можем о нем ничего не помнить и не знать. Прошлое было таким, как было, и изменить его никак нельзя. В этом отношении оно объективно. Как мы его будем воспринимать – это уже другой вопрос. Наше восприятие прошлого, знание, незнание или заблуждение не влияет на объективность прошлого – скорее это влияет на субъективное восприятие настоящего. Мыслительной

конструкцией являются именно знания о прошлом, как в виде истории, так и в виде «исторической памяти». Как, собственно, любая наука и любое знание являются мыслительными конструкциями. Историк не создает прошлое, он формирует знание о прошлом, а знание – это продукт человеческого познания, образ минувшего, но не само прошлое.

Вопрос также состоит в том, что именно в этом гипотетическом прошлом историк изучает/конструирует, что он выделяет как предмет своего исследования. Любой исследовательский объект для историка – это интеллектуальный конструкт. Объект исторического познания выступает в новом толковании не как нечто внешнее к познающему субъекту, а как то, что конструируется языковой и дискурсивной практикой [Историки в поисках 2019: 34].

Предмет знания формируется самим знанием. Если прошлое «каким оно, собственно, было» выступает как объект исторического исследования, то предметом является тот образ

прошлого, который возникает перед умственным взором историка, «который в результате наших настойчивых усилий создается из дошедших до нас посланий исторических источников» [Гуревич 1996: 84-85]. Парадокс науки в том, что определяя свой предмет, она доопределяет и конструирует объект исследования [Домбровская 2014]. Предмет познания определяется познавательными способностями историка и согласуется с потребностями современности. Познание, в том числе историческое, исторически обусловлено. «История организует прошлое в зависимости от настоящего» (Л.Февр). Возникает даже впечатление, что исторические работы в большей мере отражают время их написания, чем исследуемое ими время. Но, с другой стороны, знания о прошлом – либо в форме «исторической памяти», либо в форме исторической науки – являются важным фактором формирования настоящего.

Библиографические ссылки

- Анкерсмит, Ф.Р. (2009). История и тропология: взлет и падение метафоры. М.: Канон+.
- Бергер, П. & Лукман, Т. (1995). Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум.
- Блок, М. (1986). Апология истории, или Ремесло историка. Издание 2-е, дополненное. М.: Наука.
- Брагина, Н.Г. (2007). Память в языке и культуре. М.: Языки славянских культур.
- Герасимов, Г.И. (2017). Прошлое как объект истории. *Genesis: исторические исследования*, 10, 1–19. DOI: 10.25136/2409-868X.2017.10.24068
- Гирц, К. (2004). Интерпретация культур. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН).
- Гуревич, А.Я. (1998). Апории современной исторической науки – мнимые и подлинные. *Одиссей: Человек в истории*. 1997. М.: Наука. С. 232-250.
- Гуревич, А.Я. (1996). Территория историка. *Одиссей: Человек в истории*. М., 1996. С. 81-109.
- Демина, Л.А. & Пржиленский, В.И. (2017). Знание. Общество. Смысл: монография. М.: Проспект.
- Домбровская, И. С. (2014). Юмор в контексте развития. [Электронный ресурс]. Режим доступа http://psy.su/mod_files/additions_1/file_file_additions_1_3060.pdf
- Историки в поисках новых перспектив. (2019). (ред. Чеканцева, З.А.). М.: Аквилон.
- Касавин, И.Т. (2009). Знание. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. М.: «Канон+».
- Касьянов, Г. (2016). К десятилетию Украинского института национальной памяти (2006–2016). *Historians.in.ua* [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016>
- Клюканов, И.Э. (2012). Коммуникация и забывание: Переоценка ценностей. *Ценности и коммуникация в современном обществе*. СПб.: Изд-во Политехн. ун-та. С. 16-22.
- Ковальченко, И.Д. (1987). Методы исторического исследования. М.: Наука.
- Конт-Спонвиль, Андре. (2012). Философский словарь. М.: ООО «Издательство «Этерна».
- Кукарцева, М.А. & Коломоец Е.Н. (2007). Эпистемология и онтология истории. *Вестник Московского университета*. Серия 7: Философия, № 1. С. 24-35.
- Манхейм, К. (2000). Эссе о социологии культуры. Манхейм К. *Избранное: Социология культуры*. М.: СПб.
- Маркс, К. & Энгельс, Ф. Немецкая идеология. *Маркс К. и Энгельс Ф., Соч.*, 2 изд., т. 3.
- Маркс, К. Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»). Часть вторая (главы VIII-XVIII). К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 26. Ч. II.

- Мегилл, А. (2007). Историческая эпистемология: Научная монография. М.: «Канон+».
- Мишалова, Е.В. (2012). Исторический нарратив как форма организации и репрезентации исторического знания. *Эпистемология & философия науки*, Т. XXXI. № 1. С. 157-172.
- Никифоров, А.Л. (2004). Знание. *Философия: Энциклопедический словарь* (Под ред. А.А. Ивина). М.: Гардарики.
- Никифоров, А.Л. (2018). Знание и реальность. [Электронный ресурс]. Режим доступа https://iphras.ru/uplfile/socsep/al_znanie.pdf (Дата обращения 10.12.18)
- Полани, М. (1985). Личностное знание. На пути к посткритической философии. М.
- Про, А. (2000). Двенадцать уроков по истории. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т.
- Репина, Л. (2012). Ситуация в современной историографии: общественный запрос и научный ответ. *Историческая наука сегодня: теории, методы, перспективы*. М.: ЛКИ, С. 5–13.
- Савельева, И.М. & Полетаев, А.В. (2005). «Историческая память»: к вопросу о границах понятия. *Феномен прошлого*. М.: ГУ–ВШЭ. С.170–220. [Электронный ресурс]. Режим доступа https://istorex.ru/page/saveleva_im_a_v_poletaev_av_istoricheskaya_pamyat_k_voprosu_o_granitsakh_ponyatiya
- Савельева, И.М. & Полетаев, А.В. (2003). Знание о прошлом: теория и история: В 2т. Т.1: Конструирование прошлого. СПб.: Наука.
- Савельева, И. & Полетаев, А. (2000). История как знания о прошлом. *Логос*, 2 (23). С. 39-74. [Электронный ресурс]. Режим доступа https://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_2/06.html
- Савченко, С.В. (2017). Историография как форма ложных воспоминаний. *Лόζα / Докса*, 1(27). С. 31-43.
- Тищенко, П.Д. (2008). Идея модели и пред(о)ставляющее «Да будет!». *Системы и модели: границы интерпретаций*: сб. тр. Всероссийской научной конференции с международным участием. Москва–Томск, 5-7 ноября 2008 г. Томск: ТГПУ. С. 311-326.
- Тош, Д. (2000). Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. Пер. с англ. М: «Весь Мир».
- Успенский, Б.А. (1996). Избранные труды. Том I. М.: Школа «Языки русской культуры».
- Февр, Л. (1991). Бои за историю. М.: Наука.
- Фуко, М. (1996). Археология знания. К.: Ника-Центр.
- Хобсбаум, Э. (2009). В защиту истории. Скепсис. Режим доступа https://scepsis.net/library/id_2342.html
- Maslow, A. (1966). *The Psychology of Science: A Reconnaissance*. N.Y.

References

- Ankersmit, F.R. (2009). *Istoriya i tropologiya: vzlet i padenie metafory* [History and Tropology: The Rise and Fall of a Metaphor]. М.: Kanon+. (In Russian).
- Berger, P. & Lukman, T. (1995). *Socialnoe konstruirovanie realnosti. Traktat po sociologii znaniya* [Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge]. М.: Medium. (In Russian).
- Blok, M. (1986). *Apologiya istorii, ili Remeslo istorika* [Apology of history, or craft of the historian]. Izdanie 2-е, dopolnennoe. М.: Nauka. (In Russian).
- Bragina, N.G. (2007). *Pamyat v yazyke i culture* [Memory in language and culture]. М.: Yazyki slavyanskih kultur. (In Russian).
- Gerasimov, G.I. (2017). *Proshloe kak obekt istorii* [The past as an object of history]. *Genesis: istoricheskie issledovaniya*, 10, 1–19. DOI: 10.25136/2409-868X.2017.10.24068 (In Russian).
- Girc, K. (2004). *Interpretaciya kultur* [Interpretation of cultures]. М.: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN). (In Russian).
- Gurevich, A.Ya. (1998). *Aporii sovremennoj istoricheskoy nauki – mnimye i podlinnye* [The aporias of modern historical science are imaginary and true]. *Odissej: Chelovek v istorii*. 1997. М.: Nauka. S. 232-250. (In Russian).
- Gurevich, A.Ya. (1996). *Territoriya istorika* [Territory of the historian]. *Odissej: Chelovek v istorii*. М., 1996. S. 81-109. (In Russian).
- Demina, L.A. & Przhilenskij, V.I. (2017). *Znanie. Obshestvo. Smysl* [Knowledge. Society. Meaning]: monografiya. М.: Prospekt. (In Russian).
- Dombrovskaya, I.S. (2014). *Yumor v kontekste razvitiya* [Humor in the context of development]. Retrieved from http://psy.su/mod_files/additions_1/file_file_additions_1_3060.pdf (In Russian).
- Istoriki v poiskah novyh perspektiv. (2019). [Historians in search of new perspectives]. *Kollektivnaya monografiya*. (red. Chekanceva, Z.A.). М.: Akvilon. (In Russian).
- Kasavin, I.T. (2009). *Znanie* [Knowledge]. *Enciklopediya epistemologii i filosofii nauki*. М.: «Kanon+» (In Russian).
- Kasyanov, G. (2016). *K desyatiletiju Ukrainskogo instituta nacionalnoj pamyati (2006–2016)* [To the Decade of the Ukrainian Institute of National Memory (2006-2016)]. *Historians.in.ua* Retrieved from

- <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletuyu-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016> (In Russian).
- Klyukanov, I.E. (2012). Kommunikaciya i zabyvanie: Pereocenka cennostej [Communication and forgetting: Reassessing values]. *Cennosti i kommunikaciya v sovremennom obshestve*. SPb.: Izd-vo Politehn. un-ta. S. 16-22. (In Russian).
- Kovalchenko, I.D. (1987). Metody istoricheskogo issledovaniya [Methods of Historical Research]. M.: Nauka. (In Russian).
- Kont-Sponvil, Andre. (2012). Filosofskij slovar [Philosophical dictionary]. M.: «Eterna». (In Russian).
- Kukarceva, M.A. & Kolomoec E.N. (2007). Epistemologiya i ontologiya istorii [Epistemology and ontology of history]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Seriya 7: Filosofiya, № 1. S. 24-35. (In Russian).
- Manhejm, K. (2000). Esse o sociologii kultury [Essay on sociology of culture]. Manhejm K. *Izbrannoe: Sociologiya kultury*. M.; SPb. (In Russian).
- Marks, K. & Engels, F. Nemeckaya ideologiya [German ideology]. *Marks K. i Engels F., Soch.*, 2 izd., t.3. (In Russian).
- Marks, K. Teorii pribavocnoy stoimosti [Theories of surplus value] (IV tom «Kapitala»). Chast vtoraya (glavy VIII-XVIII). K. Marks i F. Engels. *Soch.* T. 26. Ch. II. (In Russian).
- Megill, A. (2007). Istoricheskaya epistemologiya [Historical epistemology]. M.: «Kanon+». (In Russian).
- Mishalova, E.V. (2012). Istoricheskij narrativ kak forma organizacii i reprezentacii istoricheskogo znaniya [Historical narrative as a form of organization and representation of historical knowledge]. *Epistemologiya & filosofiya nauki*, T. XXXI. № 1. S. 157-172. (In Russian).
- Nikiforov, A.L. (2004). Znanie [Knowledge]. *Filosofiya: Enciklopedicheskij slovar* (Pod red. A.A. Ivina). M.: Gardariki. (In Russian).
- Nikiforov, A.L. (2018). Znanie i realnost [Knowledge and Reality]. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa https://iphras.ru/uplfile/socep/al_znanie.pdf (Data obrasheniya 10.12.18) (In Russian).
- Polani, M. (1985) Lichnostnoe znanie. Na puti k postkriticheskoj filosofii [Personal knowledge. On the road to post-critical philosophy]. M. (In Russian).
- Pro, A. (2000) Dvenadcat urokov po istorii [Twelve lessons on history]. M.: Rossijsk. gos. gumanit. un-t.
- Repina, L. (2012). Situaciya v sovremennoj istoriografii: obshestvennyj zapros i nauchnyj otvet [The situation in modern historiography: public inquiry and scientific answer]. *Istoricheskaya nauka segodnya: teorii, metody, perspektivy*. M.: LKI, S. 5–13. (In Russian).
- Saveleva, I.M. & Poletaev A.V. (2005). «Istoricheskaya pamyat»: k voprosu o granicah ponyatiya [“Historical memory”: to the question of the boundaries of the notion]. *Fenomen proshlogo*. M.: GU–VShE. S. 170–220. Retrieved from https://istorex.ru/page/saveleva_im_a_v_poletaev_av_istoricheskaya_pamyat_k_voprosu_o_granitsakh_ponyatiya (In Russian).
- Saveleva, I.M. & Poletaev, A.V. (2003). Znanie o proshlom: teoriya i istoriya [Knowledge of the past: Theory and history]: V 2t. T.1: Konstruirovanie proshlogo [Constructing the past]. SPb.: Nauka. (In Russian).
- Saveleva, I. & Poletaev, A. (2000). Istoriya kak znaniya o proshlom [History as knowledge of the past]. *Logos*, 2 (23). S. 39-74. Retrieved from https://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_2/06.html (In Russian).
- Savchenko, S.V. (2017). Istorografiya kak forma lozhnyh vospominanij [Historiography as a form of false memories]. *Do3a / Doksa*, 1(27). S. 31-43. (In Russian).
- Tishenko, P.D. (2008). Ideya modeli i pred(o)stavlyayushee «Da budet!» [The idea of a model and the premise “Let it be!”]. *Sistemy i modeli: granicy interpretacij*: sb. tr. Vserossijskoj nauchnoj konferencii s mezhdunarodnym uchastiem. Moskva–Tomsk, 5-7 noyabrya 2008 g. Tomsk: Izdatelstvo TGPU. S. 311-326. (In Russian).
- Tosh, D. (2000). Stremlenie k istine. Kak ovladet masterstvom istorika [The pursuit of truth. How to master the skill of a historian]. Per. s angl. M: Izdatelstvo «Ves Mir». (In Russian).
- Uspenskij, B.A. (1996). Izbrannye Trudy [Selected works]. Tom I. Semiotika istorii. Semiotika kultury [The semiotics of history. Semiotics of culture]. M.: Shkola «Yazyki russkoj kultury». (In Russian).
- Fevr, L. (1991). Boi za istoriyu [Fighting for history]. M.: Nauka. (In Russian).
- Fuko, M. (1996). Arheologiya znaniya [Archaeology of Knowledge]. K.: Nika-Centr. (In Russian).
- Hobsbaum, E. (2009). V zashitu istorii. Skepsis [In defense of history. Skepsis]. Retrieved from https://scepsis.net/library/id_2342.html (In Russian).
- Maslow, A. (1966). The Psychology of Science: A Reconnaissance. N.Y.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Вікторія Анатоліївна Вершина

Кандидат філософських наук, доцент

Доцент кафедри філософії

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

Viktoriia Vershyna

PhD in Philosophy, Assoc. Prof.

Assoc. Prof. of the Department of

Philosophy

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina Ave., 72; Dnipro, 49000, Ukraine

E-mail: vivi.dp@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>

УДК 101.1

КОНЦЕПТ «ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА» В ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ

Received 25 August 2019; revised 30 September 2019; accepted 21 October 2019

DOI: 10.15421/351923

Аннотация

Анализируется современное состояние философского-антропологического знания, тенденции к переосмыслению предмета, статуса и методологии философской антропологии, обусловленные преобладанием постмодернистской парадигмы в мировоззрении конца XX – начала XXI веков и отрицанием предельных оснований бытия, с одной стороны, а также усилением влияния технологических процессов на природу и существование самого человека, с другой. Применительно к философско-антропологическим исследованиям пересмотр классических подходов выражается в отказе от признания сущностных характеристик человека и целостного видения человека (эссенциалистского принципа). Следствием такой позиции является сосредоточенность на фрагментарности и сингулярности в описании человеческого и доминирование негативной антропологии, которая утверждает невозможность сказать о человеке что-либо определенное.

В связи с обозначенной ситуацией обосновывается правомерность употребления концепта «образ человека» в философском дискурсе в качестве репрезентативного и общезначимого среза представлений о человеке. Такой образ формируется в контексте философской и художественной рефлексии как отражение некоторой объективной реальности - «как» и «каким образом» человек представлен в определенном культурно-историческом и социальном пространстве. Образ человека в качестве концепта в концентрированной форме фиксирует имеющие первостепенное значение смыслы и ценности, а также представляет собой «утраченную» постмодерном, но искомую сегодня целостность. Вместе с тем концепт «образ человека» не только отражает реальность, но и обнаруживает идеальное видение человека, задает направленность формирования человеком своей идентичности и детерминирует концептуальные ориентиры в пространстве социальной коммуникации.

Ключевые слова: концепт, образ человека, философская антропология, смысл, ценность.

The concept “image of man” in philosophical discourse

Abstract

The current state of philosophical and anthropological knowledge, the tendency to rethink the subject, status and methodology of philosophical anthropology is analyzed. It is due to the predominance of the postmodern paradigm in the worldview of the late 20th - early 21st centuries and the denial of the ultimate foundations of being, on the one hand, and also the increased influence of technological processes on the nature and existence of man himself, on the other. In relation to philosophical and anthropological studies, the revision of classical approaches is expressed in the refusal to recognize the essential characteristics of a person and a holistic vision of a person (an essentialist principle). The consequence of this position is the focus on fragmentation and singularity in the description of the human and the dominance of negative anthropology, which claims the inability to say anything definite about a person.

In connection with the indicated situation, the legitimacy of the use of the concept “image of a person”

in philosophical discourse as a representative and universally valid seeing about a person is substantiated. Such an image is formed in the context of philosophical and artistic reflection as a reflection of some objective reality - "how" a person is represented in a certain cultural, historical and social space. The image of a person as a concept in concentrated form captures the meanings and values of paramount importance, and represents the "lost" by postmodernity, but the integrity sought today. At the same time, the concept "image of a person" not only reflects reality, but also reveals an ideal vision of a person, sets the direction in which a person forms his identity and determines conceptual guidelines in the space of social communication.

Key words: *concept, image of a person, philosophical anthropology, meaning, value.*

Концепт «образ людини» в філософському дискурсі

Анотація

Аналізується сучасний стан філософського-антропологічного знання, тенденції до переосмислення предмета, статусу і методології філософської антропології, обумовлені переважанням постмодерністської парадигми в світогляді кінця XX - початку XXI століть і запереченням граничних підстав буття, з одного боку, а також посиленням впливу технологічних процесів на природу і існування самої людини, з іншого. Щодо філософсько-антропологічних досліджень переосмислення класичних підходів виражається у відмові від визнання сутнісних характеристик людини і цілісного бачення людини (есенціалістського принципу). Наслідком такої позиції є зосередженість на фрагментарності та сингулярності в описі людського і домінування негативної антропології, яка стверджує неможливе вість сказати про людину що-небудь конкретне.

У зв'язку з позначеною ситуацією обґрунтовується правомірність вживання концепту «образ людини» в філософському дискурсі в якості репрезентативного і загально значимого зрізу уявлень про людину. Такий образ формується в контексті філософської і художньої рефлексії як відображення деякої об'єктивної реальності - «як» і «яким чином» людина представлена в певному культурно-історичному та соціальному просторі. Образ людини в якості концепту в концентрованій формі фіксує смисли і цінності, що мають першорядне значення, а також являє собою «втрачену» постмодерном, але шукану сьогодні цілісність. Разом з тим концепт «образ людини» не тільки відображає реальність, а й виявляє ідеальне бачення людини, задає спрямованість формування людиною своєї ідентичності і детермінує концептуальні орієнтири в просторі соціальної комунікації.

Ключові слова: *концепт, образ людини, філософська антропологія, сенс, цінність.*

Постановка проблеми.

Ключевими тенденціями розвитку сучасного філософського і наукового знання являються спроби переосмислення фундаментальних основних міра і чловека, переосмислення статусу знання в цілому і окремих наук, а також переодолення строгих формальних рамок дисциплінарності посредством метанарративності. Проблемне поле і методологія філософсько-антропологічних досліджень в цілому слідує в русло означених тенденцій, що обумовлено ситуацією радикальних соціокультурних і ціннісних трансформацій, особливо по відношенню до представленням о сутності і місці чловека в глобалізуючому мірі. Констатація «антропологічного кризису», з однієї сторони, і чергового «антропологічного повороту», з другої, стала общим місцем подавляющего числа публікацій. Речь також іде о кризисности самой природы че-

ловека, которая трактуется как проявление антропологического кризиса в целом [Жолобова & Счастливцева 2019].

Актуализирует проблематику и вызванная стремительностью научно-технического процесса потребность в осмыслении перспектив и вариаций технологизации человека и культуры [Соколова 2015], процесса «технической де(э)волюции человека» [Кутырев 2010: 6], возможности (или необходимости?) при помощи новейших технологий трансформировать природу человека. Настоятельно артикулируется идея «исчерпанности прежних научных установок, институциональных и академических рамок, методологий, которые уже не в силах адекватно изучать, отражать, прогнозировать реальность и человека» [Тлостанова 2012: 287]. Таким образом, под сомнение поставлены классические подходы к анализу феномена человека и всего взаимосвязанного с человеком круга проблем, а также использу-

емая категориальная система. Поэтому одной из ключевых задач философско-антропологического познания сегодня представляется уточнение теоретических и методологических позиций, а также тщательная разработка терминологического аппарата.

Анализ литературы. В связи с лавинообразным увеличением количества научных публикаций в целом, а также актуальностью проблемы человека, отмечается и значительный рост антропологических работ, непосредственно посвященных философскому исследованию человека, а также работ, в которых данная проблематика косвенно присутствует. Среди отечественных исследователей, занятых философско-антропологической проблематикой, прежде всего следует назвать такие имена, как Г.Аляев, Т.Андрущенко, С.Возняк, П.Гнатенко, И.Гоян, В.Лимонченко, С.Крылова, Д.Муза, В.Туренко, Н.Хамитов, В.Хмиль, Ю.Шабанова. Постсоветское пространство представлено работами И.Евлампијева, Р.Алейник, Н.Григорьевой, П.Гуревича, Ф.Гиренка, В.Инговатова, М.Кагана, В.Кутырева, Б.Маркова является рассмотрение «образа человека» в качестве философского концепта в пространстве историко- и социально-философского дискурса.

Изложение основного материала.

Несмотря на «вечный» и «сквозной» характер антропологической проблематики в истории философии, истоки философской антропологии как самостоятельной области философского знания принято возводить к Канту, но действительно таковой она становится в XX веке благодаря М.Шелеру и Г.Плеснеру. Одновременно с институционализацией утверждается и ее направленность – философская антропология трактуется как «позитивная» наука, цель которой заключается в выявлении и раскрытии сущностных характеристик человека и, соответственно, признания наличия таковых. «По Шелеру, это способность к акту идеации, мгновенного, вдохновенно-интуитивного различения «сущности» и «существования» [Красиков 2014: 21]. В методологическом отношении философская антропология (наряду с экзистенциализмом) представляет собой классический

метафизический проект «второй классики», кантианской [Красиков 2014: 21]. В.Кутырев подчеркивает, что философская антропология наряду с хайдеггерианством и экзистенциализмом противостояла процессу гносеологической деонтологизации философии [Кутырев 2015: 20]. Попытки сохранения эссенциалистской парадигмы и разработки сущностного образа человека в современной философии Ю.Кимелев называет «метафизической антропологией» [Кимелев 2018].

В общей сложности философско-антропологический дискурс представляют различные методологические принципы и стратегии осмысления человека и «человеческой ситуации». Так, в многообразии подходов принято выделять *модели и концепции* человека, которые, безусловно, имеют точки пересечения. Модель есть «форма отображения определённого фрагмента действительности (предмета, явления, процесса, ситуации) - оригинала модели, которое содержит существенные свойства моделируемого объекта и может быть представлено в абстрактной (мысленной или знаковой) или материальной (предметной) форме» [Голдберг 2002]. Модели человека, как правило, сконцентрированы на его структурной составляющей как феномена и служат средством дальнейшего познания. Концепция представляет собой определенный способ понимания и трактовки объекта (объектов), «руководящая *идея* для их систематического освещения» [Философская энциклопедия 1983] и, таким образом, есть более многомерное видение человека.

Основные *модели* человека подразделяются на одномерную, варианты дуальной и триадичную (Д.Пивоваров атрибутирует их как религиозно-философские [Пивоваров 2018: 413]. Одномерная (монистическая) категорически признает лишь одно фундаментальное начало человека – материальное либо духовное. Разновидности дуалистической (душа/тело) совмещают две составляющие и различаются признанием первичности того или иного начала, описывая человека как биосоциальное существо, детерминированное законами развития природы и общества, либо как телесно-духовное с признанием пер-

вичности телесной (духовной) константы. Триадная рассматривает человека в единстве таких составляющих, как тело, душа, дух. Теоретические модели стремятся воспроизводить объект таким образом, чтобы их исследование позволяло получить новое знание об объекте, но вместе с тем, как и любая теоретическая конструкция, характеризуются редукционизмом, схематичностью и упрощённым пониманием реального человека. В этой связи весьма показательным и циклически закономерным выглядит современный возврат трансгуманизма к монистическому видению человека в эпоху «технологического прорыва», но уже на иных основаниях: сделав «биологическую природу «главной обвиняемой» в цивилизационном и антропологическом кризисах» предполагается усовершенствовать ее таким образом, чтобы небиологическая часть стала абсолютно доминирующей, а биологическая полностью утратила свое значение (Р.Курцвейл) [Соколова 2015: 21].

К ряду наиболее популярных *концепций* принадлежат: натуралистическая, рационалистическая, экзистенциально-персоналистская, религиозная, семиотическая, социологизаторская. Концепциям также присуща определенная односторонность, редукция человека к некоторому основополагающему признаку – биологическому началу, разумности, восприимчивости трансцендентального, знаковой деятельности, ценностной составляющей и т.п.

Общепринято считать Ф.Ницше первым философом, который преодолел рамки научно-рациональной схематизации в исследовании человека, показав все богатство, глубину и неоднозначность его внутреннего мира. Таким образом, несколько ранее обособления философской антропологии в самостоятельную и позитивную сферу знания, во второй половине XIX в. формируется иной взгляд на человека, получивший название «негативной антропологии». Подчёркивая роль Ф.Ницше в создании негативной антропологии, П.Гуревич обращается к развитию данного подхода в работе Гюнтера Андерса «Устарелость человека» (1956), где критикуется позитивная антропология за идеализа-

цию человеческой природы. Андерс определяет человеческое в качестве «нефиксированного» и «неопределенного» и впоследствии Т.Адорно заявляет, что в «массовом обществе» абсолютно невозможно сказать что-либо определенное о человеке [Гуревич 2018: 10]. Такую позицию представляют философы так называемого левого направления, но логическое и масштабное развитие она получает в постмодернистском дискурсе с его отказом от супероснований. По мнению В.Кутырева, современный мир есть новая реальность как результат нигилистической революции, философское обоснование которой дано М.Фуко, Ж.Делезом, Ж.Деррида, М.Щедровицким, чья цель состоит в «конструировании некой глобальной, не только антитеистической, но и антиантропологической, антигуманистической дистопии» [Кутырев 2010: 76]. Утверждение «смерти Бога» (Ницше), «смерти автора» (Барт), «смерти субъекта» (Фуко), фрагментарность и в описании человека и редукция к частностям и сингулярностям, идеи постчеловечества и трансгуманизма становятся детерминантами философской парадигмы и ориентирами практической деятельности. Философская антропология в данном контексте также подвергается деконструкции своих предметных и формальных границ и задач. Авторы размышляют «о неоспоримом крахе классического антропологического дискурса» и фиксируют «превращение антропологии в анти-антропологию» [Гуревич 2018: 9]. Как подчеркивает П.Гуревич, «утрата каноничности» философской антропологии в итоге связана с утратой своего предмета – человека и попаданием в беспредметное пространство: «После десяти тысяч лет истории, человек впервые стал целиком и полностью проблематичным. Он уже не знает, что он такое, но знает об этом незнании. ... Прежний, сформированный классическими трудами Шелера и Гелена предмет философской антропологии – человек стал утрачивать очертания, размываться, замещаться «следами», деталями» [Гуревич 2018: 10], а, следовательно, происходит размывание идентичности и, по существу, исчезновение человека.

Среди сторонников преодоления традици-

онной эссенциалистской методологии наряду с негативной антропологией, которая отказывается говорить о человеке что-либо определенное в принципе, сложилась еще одна интерпретация - «процессуальная». Человек есть не сущность и природа, а процесс: «человек становления», «человек перехода», «человек – волновая функция» (квантовая механика). Появился также целый ряд терминов, обозначающих человека в контексте новой реальности (или «человека небиологического») – «техночеловек», «трансчеловек», «нео-человек», «постчеловек», «апгрейд в постчеловека» [Соколова 2015: 26]. Марксистский подход также, по существу, есть отказ от эссенциализма, поскольку определяет человека как «ансамбль общественных отношений», то есть некую совокупность, имеющую релятивный характер. Таким образом, человек двоятся, троятся и в результате распадается на бесконечное множество вариантов. Поэтому, сегодня проблема заключается именно в наличии бесчисленности терминов, описывающих человека, и в радикальном отказе от сущностного и определенного знания о самом себе.

Представляется, что в контексте трансформаций и поисков решения ситуации, сложившейся в современном философско-антропологическом познании, ключевое и структурообразующее место может занять концепт «образ человека». В этой связи возникает необходимость уточнения смысла и содержания понятийного каркаса как теоретической формы (в аристотелевском смысле «понятия о категориях»), а именно соотношения таких языковых единиц как «категория» и «концепт».

Следует отметить, что в текстах советского и постсоветского периода предпочтение отдавалось «категории», а слово «концепт» употреблялось сравнительно редко. Преимущественно термины «категория», «концепт», «понятие» наделяются сходным содержанием, употребляются как слова одного синонимичного ряда и выступают взаимозаменяемой друг другу без ощутимой потери смысла. Собственно, и вопросы к конкретизации и уточнению нюансов смысла у авторов, представляющих такой подход, как правило, не возникают. В то же время синонимичность

по умолчанию условна, поскольку «категория» все-таки обладает определенным ценностным приоритетом, поскольку понимается в качестве такой языковой единицы философского дискурса, которая претендует на строгость, научность, четкость и определенность. Особенно значимую роль здесь играет стремление гуманитаристики подражать формализованности, формальности и «объективности» естественных наук. Вместе с тем существует подход, в рамках которого дифференциация смыслового поля и разграничение терминов является принципиально важным.

В работах последних десятилетий слово *концепт* становится все более популярным и получает статус «нормативного» термина в различных областях знания. В.Демьянков указывает, что историческими дублетами являются *понятие* и *концепт*, а концепция нового семантического словаря Н.Ю.Шведовой основана именно на их противопоставлении [Демьянков 2007]. Особенно активно содержание и специфика *концепта* как формы мышления разрабатывается в лингвистике и лингвокультурологии. При этом существует некоторая двойственность представлений относительно появления слова в русском языке. Так, авторы-лингвокультурологи отмечают роль С.Аскольдова, который «вводит концепт в область современного гуманитарного знания», но в то же время пишут о заимствовании слова лингвистикой из «англоязычной литературы (середина 70-х гг.) в процессе разрешения проблемы адекватного перевода этого термина в работах Патнема, Рассела, Чейфа, Шенка» [Кудрявцева 2004: 30]. Таким образом, термин *концепт* как бы «внезапно» появляется в научном дискурсе XX века, вызванный осознанием недостаточности и несовершенства терминологии. Но в европейской философской мысли истоки термина концепт обнаруживаются еще в средневековье. Исходное латинское значение и наиболее частотное употребление *conceptus* - причастие «зачатый». В.Демьянков, рассматривая историю употребления концепта в языках «родного ареала» (латынь, французский, итальянский, испанский) и «чужого» (русский, английский, немецкий) подчеркивает, что

«вне зависимости от того, насколько хорошо осознается внутренняя форма в современную эпоху, во всех этих разнообразных узусах термин *концепт* сохраняет сему ‘незавершенность, зачаточность’», а в близком к современному значению *концепт* появляется только у последователей Дунса Скота [Демьянков 2007]. Другую точку зрения на *концепт* в философском поле обосновывает С.Неретина, подчеркивая первенство Пьера Абеляра относительно самого применения слова в качестве термина языка схоластики и его философского содержания [Неретина, Огурцов & 2017].

Ю.Степанов дает следующее определение: «Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек ... сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее. Это ... «пучок» представлений, понятий, знаний, ассоциаций, переживаний» [Степанов 2004]. «Понятие “определяется”, концепт же “переживается”» (Степанов 2007: 19). Таким образом, *концепт* в некотором смысле есть нечто большее, чем *категория*, *понятие*, поскольку выходит за пределы рационально сформулированного дефиниции, вмещающая в себе «пучок переживаний», соединяя рационально-логические, дискурсивные и экзистенциальные, интуитивно схватываемые аспекты. В настоящее время в философских текстах *концепт* употребляется в разных конструкциях. Например, говорят о таких концептах, как «субъект», «смерть человека», «смерть субъекта», «смерть философии», «образ человека».

Представление о человеке как феномене нестабильном, а именно, пограничном, который принадлежит одновременно противоположным мирам (природный и культурный, материальный и духовный, знаковый и неозначенный и т.п.) и есть, по существу, пересечение обоих, существует в культуре достаточно давно. Человек конкретизируется как точка пересечения различных проекций бытия, которая несет в себе характеристики природной, социальной и культурной среды. Формирование образа человека обусловлено социокультурными особенностями эпохи и

формами общественной практики, что, соответственно, определяет доминирование того или иного образа, а также его вариативность в контексте культурно-исторической динамики. Можно говорить о некоем «магистральном» образе в границах каждой исторической эпохи, которая в свою очередь обуславливает многообразие возможных интерпретаций основной культурной парадигмы.

«Образ человека» связывается с самыми разными аспектами представлений о человеке. Само слово «образ» несет в себе сложное полисемантическое значение. В толковом словаре С.Ожегова и Н.Шведовой «образ» определяется как: результат и идеальная форма отражения предметов и явлений материального мира в сознании человека в философии; вид, облик; живое, наглядное представление о ком-то или о чем-нибудь; обобщенное художественное отражение действительности, облеченное в форму конкретного индивидуального явления в искусстве; тип, характер в художественном произведении [Ожегов & Шведова 1992]. В русской философии и риторике слово образ представляет собой классическое понятие, выражающее индивидуальное отличие, духовный, душевный и телесный облик, вид, склад человека [Аннушкин 2009]. В контексте исторического развития в отечественной культуре смысловой акцент несет в себе именно понятие образа. Как отмечает Чумакова, понятие «образ» занимает центральное место в мировоззренческой системе восточно-христианской культуры. «Образ» – костяк этой культуры, он играет роль структурного принципа, гарантирующего целостность всей системы [Чумакова 2002]. Формирование образа человека обусловлено социокультурными особенностями эпохи и формами общественной практики, что, соответственно, определяет доминирование того или иного образа, а также его вариативность в контексте культурно-исторической динамики.

Именно поэтому в концепте «образ человека» сплетаются и соединяются различные измерения, модусы и свойства человеческого. В «образе человека» как концепте возможно преодоление методологической ограниченности философской антропологии и экзистенци-

ализма, которые, по словам В.Красикова «демонстрируют извечную дихотомию «Целого» и «персоны», коллективизма и индивидуализма»: философская антропология отслеживает видовые атрибуты человека, недооценивая самость, чистую субъективность, а экзистенциализм, напротив, абсолютизирует персонализм, девитализируя жизнь и игнорируя целое [Красиков 2014: 22].

Образ человека может пониматься в рамках классических парадигм – мифологической и рациональной; космо-, техно-, и антропоцентристской и других. Можно выделить его различные интерпретации в пространстве отдельных культурных эпох, или в границах «национальных философий». Фундаментальной основой «образа человека» может выступать инвариантная совокупность аспектов человека как существа биологического, биосоциального, культурного, духовного. Представляется, что образ человека концептуализируется в контексте таких обязательных структурных элементов, как телесность-духовность-душевность; социальность; экзистенциалы – любовь, страдание, одиночество и пр.

Выводы. Использование концепта «образ человека» в философско-антропологических исследованиях является правомерным. Использование термина *концепт* в качестве языковой и смысловой единицы дискурса

приобретает все большую популярность в связи с тем, что в концепте органически сочетаются рационально-логические, «определяемые» и экзистенциальные, «переживаемые» аспекты той реальности, которая им обозначается. Концепт «образ человека» формируется в пространстве философской и художественной рефлексии и в концентрированном виде отражает и репрезентирует антропологические представления эпохи, – «как» и «каким образом» человек представлен в определенном культурно-историческом и социальном пространстве. Концепт «образ человека» не только отображает некоторую объективную реальность – специфическое бытие человека как родового существа и особенности социокультурного мировидения. В образе человека также обнаруживается идеальное видение человека и ценностные предпочтения, задается направленность формирования человеком своей идентичности, детерминируются концептуальные ориентиры и стереотипные поведенческие модели в пространстве социальной коммуникации. Т.о., в данном концепте фиксируются имеющие первостепенное значение смыслы и ценности, а также может быть представлена «утраченная» постмодерном, но искомая сегодня целостность. Перспективной задачей для дальнейших исследований представляется выявление образа человека в контексте историко-культурной динамики.

Библиографические ссылки

- Аннушкин, В.И. (2009). Образ человека в русской классической и современной риторике. *Вопросы лингвистики и литературоведения*. №4. С. 19-26.
- Голдберг, Ф. Модель. (2002). *Гуманитарный портал* ISSN 2310-1792 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://gtmarket.ru/concepts/7024>
- Гуревич, П.С. (2018). Философская антропология утрачивает свой канонический облик. *Философская школа*. №4. С. 9-13. DOI: 10.24411/2541-7673-2018-10409
- Демьянков, В.З. (2007). Термин «концепт» как элемент терминологической культуры. *Язык как материя смысла: Сб. ст. в честь академика Н. Ю. Шведовой*. М.: Азбуковник. С. 606–622.
- Жолобова, Ю.В. & Счастливец, Е.А. (2019). Философское содержание трансгуманизма в контексте кризисности человеческой природы. *Вестник Вятского государственного университета*, (2), 14-22. DOI: 10.25730/VSU.7606.19.014
- Кимелев, Ю.А. (2018). Философская антропология и метафизика. История и современность. М.
- Кудрявцева, Н.Г. (2004). О термине «концепт» в лингвокультурологии. *Культура народов Причерноморья*. №54. С.31-35.
- Красиков, В.Е. (2014). Концепты человека в начале XXI века. *Вестник КГУ*. № 3. С. 20-23.
- Кутырёв, В.А. (2010). Философия трансгуманизма. Н. Новгород: НГУ.
- Кутырёв, В.А. (2015). Последнее целование. Человек как традиция. СПб.: Алетейя.
- Неретина, С.С., Огурцов, А.П., Мурзин, Н.Н. & Павлов-Пинус, К.А. (2017). Апории дискурса. М.
- Ожегов, С.И. & Шведова, Н.Ю. (1992). Толковый словарь русского языка. М.: «Азъ». [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow_m_o.txt

- Пивоваров, Д.В. (2017). *Онтология религии: основные понятия и принципы*. СПб.: Алетея.
- Соколова, С.Н. (2015). О некоторых задачах философии в контексте перспектив технологизации человека. *Известия ТГУ. Гуманитарные науки*. №1. С. 19-30.
- Степанов, Ю.С. (2004). *Константы: Словарь русской культуры*. М.: Академический проект. С. 42-67.
- Степанов, Ю.С. (2007). *Концепты. Тонкая пленка цивилизации*. М.: Языки славянских культур.
- Тлостанова, М.В. (2012). Человек на границе или человек как граница? *Вопросы социальной теории: Научный альманах. Том VI*. М.: Изд-во НИГО. С. 285-299.
- Философский энциклопедический словарь. (1983). Гл. ред. Л. Ф. Ильичёв. М.*
- Чумакова, Т.В. (2002). *Образ человека в культуре Древней Руси: опыт философско-антропологического анализа*. Автореферат дисс. ... д-ра филос.н. Спб.

References

- Annushkin, V.I. (2009). *Obraz cheloveka v russkoj klassicheskoj i sovremennoj ritorike* [Human image in Russian classical and modern rhetoric]. *Voprosy lingvistiki i literaturovedeniya*. №4. S. 19-26. Slovo Retrieved from https://www.portal-slovo.ru/philology/39044.php?ELEMENT_ID=39044&SHOWALL_1=1 (In Russian).
- Goldberg, F. Model'. (2002). *Gumanitarnyj portal* [Humanitarian portal]. ISSN 2310-1792 Retrieved from <https://gtmarket.ru/concepts/philosophical-concepts> (In Russian).
- Gurevich, P.S. (2018). *Filosofskaya antropologiya utrachivaet svoj kanonicheskij oblik* [Philosophical anthropology is losing its canonical appearance]. *Filosofskaya shkola*. №4. S. 9-13. DOI: 10.24411/2541-7673-2018-10409 (In Russian).
- Demyankov, V.Z. (2007). *Termin «koncept» kak element terminologicheskoy kultury* [The term “concept” as an element of terminological culture]. *Yazyk kak materiya smysla: Sb. St. v chest akademika N. Yu. Shvedovoj*. Otv. red. M. V. Lyapon. M.: Azbukovnik. S. 606–622. (In Russian).
- Zholobova, Yu.V. & Schastlivceva, E.A. (2019). *Filosofskoe sodержanie transgumanizma v kontekste krizisnosti chelovecheskoj prirody* [The philosophical content of transhumanism in the context of the crisis of human nature]. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta*. №2. С.14-22. DOI: 10.25730/VSU.7606.19.014 (In Russian).
- Kimelev, Yu.A. (2018). *Filosofskaya antropologiya i metafizika. Istoriya i sovremennost* [Philosophical anthropology and metaphysics. History and Modernity]. М.: RAN. INION. (In Russian).
- Kudryavceva, N.G. (2004). *O termine «koncept» v lingvokulturologii* [About the term “concept” in linguoculturology]. *Kultura narodov Prichernomorya*. №54. S.31-35. (In Russian).
- Krasikov, V.E. (2014). *Koncepty cheloveka v nachale XXI veka* [Human Concepts at the Beginning of the XXI]. *Vestnik Kurganskogo gosudarstvennogo universiteta*. № 3. S. 20-23. (In Russian).
- Kutyrev, V.A. (2010). *Filosofiya transgumanizma* [The philosophy of transhumanism]. N. Novgorod: NGU. (In Russian).
- Kutyrev, V.A. (2015). *Poslednee celovanie. Chelovek kak tradiciya* [Last kissing. Man as a tradition]. SPb.: Alatejya. (In Russian).
- Neretina, S.S., Ogurcov, A.P., Murzin, N.N. & Pavlov-Pinus, K.A. (2017). *Aporii diskursa* [Aporias of discourse]. М.: IF RAN. (In Russian).
- Ozhegov, S.I. & Shvedova, N.Yu. (1992). *Tolkovyj slovar russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. М.: “Az”. Retrieved from http://www.lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow_m_o.txt (In Russian).
- Pivovarov, D.V. (2017). *Ontologiya religii: osnovnye ponyatiya i principy* [Ontology of religion: basic concepts and principles]. SPb.: Alatejya. (In Russian).
- Sokolova, S.N. (2015). *O nekotoryh zadachah filosofii v kontekste perspektiv tehnologizacii cheloveka* [On some tasks of philosophy in the context of the prospects of human technologicalization]. *Izvestiya TGU. Gumanitarnye nauki*. №1. S. 19-30.
- Stepanov, Yu.S. (2004). *Konstanty: Slovar russkoj kultury* [Constants: Dictionary of Russian Culture]. М.: Akademicheskij proekt. S. 42-67. (In Russian).
- Stepanov, Yu.S. (2007). *Koncepty. Tonkaya plenka civilizacii* [Concepts. Thin film of civilization]. М.: Yazyki slavyanskikh kultur. (In Russian).
- Tlostanova, M.V. (2012). *Chelovek na granice ili chelovek kak granica?* [A man on the border, or a man as a border?]. *Voprosy socialnoj teorii: Nauch. almanah. T. VI*. М.: NIGO. S. 285-299. (In Russian).
- Filosofskij enciklopedicheskij slovar (1983). [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Gl. red. L.F. Il'ichyov. M.* (In Russian).
- Chumakova, T.V. (2002). *Obraz cheloveka v kulture Drevnej Rusi: opyt filosofsko-antropologicheskogo analiza* [The image of man in the culture of Ancient Russia: the experience of philosophical and anthropological analysis]. Avtoreferat diss. ... d-ra filos.n. Spb. (In Russian).

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

Яна Володимирівна Зоська

Доктор соціологічних наук, професор
Професор кафедри соціології та соціальної
роботи
Класичний приватний університет
Вул. Жуковського 70-б, Запоріжжя, 69002,
Україна

E-mail: zoskayana@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0407-1407>

Yana Volodymyrivna Zoska

Doctor of Sociological Sciences, Professor
Professor of the Department of Sociology
and Social Work
Classical Private University
70B, Zhukovsky St., Zaporizhzhya, 69000,
Ukraine

Станіслав Львович Катаєв

Доктор соціологічних наук, професор
Завідувач кафедри соціології та
соціальної роботи
Класичний приватний університет
Вул. Жуковського 70-б, Запоріжжя, 69002,
Україна

E-mail: kataev@i.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3140-6540>

Stanislav Lovych Katayev

Doctor of Sociological Sciences, Professor
Head of the Department of Sociology and
Social Work
Classical Private University
70B, Zhukovsky St., Zaporizhzhya, 69000,
Ukraine

УДК 316.334.55

**ГОЛОВА ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ,
ЯК ПРЕДСТАВНИК ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА СЕЛІ**

Received 27 September 2019; revised 23 October 2019; accepted 22 November 2019

DOI: 10.15421/341924

Анотація

В статті розглядаються результати аналізу демографічних та майнових характеристик голів об'єднаних територіальних громад на прикладі деяких східних областей України. Стверджується, що переважна більшість голів ОТГ були обрані зі складу колишніх голів сільських та селищних рад і інших керівників органів місцевої влади. Робиться висновок, що у процесі децентралізації оновлення влади в сільських громадах не відбулося і місцева еліта завдяки виборам в ОТГ закріпила свої керівні позиції.

Ключові слова: *децентралізація, місцеве самоврядування, сільські громади, об'єднані територіальні громади, голова ОТГ.*

***The of the united territorial communities,
as a representative of the local self-government body***

Abstract

The article deals with the results of the demographic and property characteristics analysis of the heads of the united territorial communities on the example of some eastern regions of Ukraine. On the eve of land reform, the land issue is most interesting for village researchers. In this regard, when considering the personality of the chairman of the united territorial community, it is first necessary to examine the extent of his ownership of the land. In modern conditions, this can be done through open-source declarations. We have analyzed the declarations made by the chairman of an OTG in one of the eastern oblasts regarding land tenure and wages. To date, the declarations of 34 CTA heads of this field, elected in 2016, are published on the Internet. The volume of land ownership in the heads of ATS can be divided into several groups. The first group consists of heads who own very little land - no more than one hectare. There are almost a quarter of them in this area - 23%. A little more land, measuring 2.2 - 2.5 hectares, has 9% of heads. These two groups can be grouped into a group of heads with a relatively small amount of land ownership, accounting for almost a third (32%) of all the heads of the region's ATS. The next group of UGF heads owns and owns 5-7.5 hectares of land in their property and property.

It is alleged that the vast majority of UGT chairmen were elected from the former heads of village and

town councils and other heads of local authorities. The social portrait of the head of the united community has the following common features: "self-nominated, non-partisan, with higher education, worked as a village (town or city) mayor before his election, resides in the central settlement of the UGC, ages 51 to 60". It can be concluded that in the process of decentralization of the renewal of power in rural communities did not happen and the former local elite, through the elections in the UGF, legitimized and consolidated their leadership positions.

It is concluded that in the process of decentralization of the renewal of power in rural communities did not happen and the former local elite due to the elections in the UGF legitimized and consolidated their leadership positions.

Keywords: *decentralization, local self-government, rural communities, united territorial communities, chairman of the CTA.*

**Глава объединённой территориальной общины,
как представитель органа местного самоуправления на селе**

Аннотация

В статье рассматриваются результаты анализа демографических и имущественных характеристик голов объединённых территориальных громад на примере некоторых восточных областей Украины. Утверждается, что подавляющее большинство глав ОТГ были выбраны из состава бывших председателей сельских и поселковых советов и других руководителей органов местной власти. Делается вывод, что в процессе децентрализации обновления власти в сельских общинах не произошло и местная элита благодаря выборам в ОТГ закрепила свои руководящие позиции.

Ключевые слова: *децентрализация, местное самоуправление, сельские общины, объединённые территориальные общины, председатель ОТГ.*

Постановка проблеми.

Україна переживає період реформування у багатьох сферах суспільного життя. Однією з успішних реформ є децентралізація влади, сутність якої полягає у передачі частини владних повноважень з центру місцевим органам влади. Ця реформа спрямована на вдосконалення державного управління на засадах самоврядування, збільшення ролі населення у здійсненні влади на місцях. Реформа охоплює міські та сільські громади. Специфікою децентралізації влади в сільській місцевості є те, що первинні осередки самоврядування – сільські або селищні громади – не спроможні виконувати значну частину функцій влади на місцях через свою малочисельність та відсутність достатньої матеріальної бази і фінансів. Для вирішення проблеми подолання матеріально-фінансової неспроможності первинних громад було вирішено здійснити укрупнення осередків місцевої влади на селі шляхом об'єднання декілька первинних громад і створювати об'єднанні територіальні громади (ОТГ). Відповідний Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [Про добровільне об'єднання 2015]

був прийнятий у 2015 році. Згідно із Законом, після об'єднання громад слід обрати раду та її голову. Відповідні вибори відбулися у 2016 і 2019 роках. Органи місцевого самоврядування отримали нові повноваження у бюджетній сфері, що дає змогу здійснювати відповідні заходи для покращення якості життя в сільській місцевості. Рада громади та її голова отримали значно більше влади і можливостей для розпорядження спільним майном не одного села, як раніше, а декілька сіл і селищ. У зв'язку з цим постає питання вдосконалення управління на місцях. Нові повноваження обумовлюють підвищення вимог до суб'єктів влади і перш за все до особистості голови об'єднаної територіальної громади.

Завдання статті – розглянути деякі питання, пов'язані з особистістю голови ОТГ, як представника органу місцевого самоврядування.

Обговорення проблеми в літературі.

Проблемою децентралізації державної влади й органів місцевого самоврядування в Україні займалися такі вчені як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, Е. Афонін, В. Авер'янов, Т. Бабан, В. Бакуменко, В. Гройсман, Т. Забей-

ворота, Г. Коваленко, Л. Мельничук, В. Толкованов, С. Романюк, Ю. Сурмін, М. Пухтинський, І. Бутко, В. Цветков, А. Ткачук, К. Ліннов, В. Ковальова, Л. Белей та ін.

Соціологічні дослідження процесів децентралізації, зокрема проблеми лідерства в об'єднаних територіальних громадах здійснювали А. Ашурбеков, Ф. Хрустальов, [Хрустальов & Ашурбеков 2018; Хрустальов & Ашурбеков 2019], Л. Зеленкевич [Зеленкевич 2018] та ін. Опитування громадської думки стосовно децентралізації здійснювали вчені Київського міжнародного інституту соціології, Центру «Соціальні індикатори» та інші соціологічні групи [Децентралізація та реформа 2018; Підтримку децентралізації 2018; Децентралізація в Україні 2017].

Виклад основного матеріалу.

Децентралізація має не тільки економічні, а і значні соціальні аспекти. До соціальних аспектів децентралізації належать наступні явища та наслідки.

- «Підвищення рівня взаємодії соціальних акторів, що приймають участь в соціальному управлінні регіоном.
- Поліпшення роботи з кадрами. Кадровий фактор акцентує увагу на ролі людей в організації, на адекватному сприйнятті реформи.
- Спрямованість децентралізації на задоволення соціальних потреб людей.
- Підвищення якості надання освітніх та медичних послуг.
- Покращення кооперації та зміцнення консолідація членів громад.
- Детінізація бізнесу та її моральні наслідки, які полягають у зміцненні соціальної відповідальності бізнесу» [Хрустальов & Ашурбеков 2019: 133].

Дослідники також вважають важливим питання кадрів, а саме, слабе кадрове забезпечення органів управління громадою [там же]. Тож актуальним є дослідження різних аспектів, пов'язаних з діяльністю та особистістю голови об'єднаної територіальної громади, як представника органу місцевого самоврядування на селі.

Напередодні земельної реформи най-

більш цікавим для дослідників села є земельне питання. У зв'язку з цим, розглядаючи особистість голови об'єднаної територіальної громади, перш за все слід дослідити обсяг його володіння землею. В сучасних умовах це можливо зробити завдяки деклараціям, які є у відкритому доступі. Ми проаналізували декларації голів ОТГ однієї із східної областей на предмет володіння землею та розміру заробітної плати. На сей час в інтернеті розміщено декларації 34 голів ОТГ цієї області, обраних у 2016 році. Були отримані наступні дані.

Обсяг власності на землю у голів ОТГ можна умовно поділити на декілька груп. Перша група складається з голів ОТГ, які мають у власності дуже мало землі – не більше одного гектару. Таких у даній області майже чверть голів ОТГ – 23%. Трохи більше землі (у розмірі 2,2 – 2,5 га) мають 9% голів ОТГ. Ці дві групи можна об'єднати у групу голів ОТГ з відносно невеликим обсягом власності на землю, що в сумі складають майже третину (32%) всіх голів ОТГ області. Наступна група голів ОТГ мають у своїй власності і власності членів сім'ї 5–7,5 га землі. Таких у даній області також майже третина – 32%. Це група з помірним обсягом власності на землю. Решта голів – 36% мають відносно великий обсяг власності на землю у розмірі від 10 гектарів та вище. Ця група теж нерівномірна. Половина голів з цієї групи мають землі від 10 до 24 га, а решта мають у власності землі від 35 га і вище. З них найбільше землі (60 га, 91 га, 146 га) мають три голови ОТГ. Звісно, цей обсяг не можна зрівняти з обсягом власності на землю агрохолдінгів. Але ми тут порівнюємо з обсягом власності на землю рядових мешканців села.

Як бачимо, обсяг володіння землею головами ОТГ дуже нерівномірний. Тож робити узагальнюючі висновки стосовно осіб голів ОТГ неможливо. Є різні випадки, що можуть слугувати для протилежних висновків як позитивного так і негативного характеру. Слід обережно ставитись до стверджень, що узагальнюють риси влади в сільських громадах у дискурсі нищівної критики або безмежного схвалювання.

Фінансова незалежність ОТГ дає змогу головам визначати розмір заробітної плати у залежності від можливостей впливати на рішення ради ОТГ. Немає якісь стандартів у розмірі заробітної плати голови. Є відносно невеликі, а також є і досить великі у порівнянні зі статками рядових членів громади. Ми проаналізували розмір заробітної плати голів ОТГ однієї з східних областей по деклараціям, що розміщені у інтернеті. Більше третини голів (38%) мають зарплату не вище 12 тис. грн у місяць. Дуже рідко зарплата голови менше. Помірну зарплату у розмірі 15–23 тис. грн. мають трохи більше третини (35%) голів ОТГ області. З них половина має зарплату від 15 до 18 тис. грн., а решта від 19 до 23 тис. грн. Трохи більше чверті (27%) голів ОТГ області мають зарплату більше 25 тис. грн. Декілька голів мають найбільшу зарплату в області серед голів ОТГ, а саме 30 тис., 41 тис., 50 тис. грн.!

Ми намагались поділити голів за статком на три групи: з відносно низьким рівнем зарплати, середнім і відносно великим рівнем, у порівнянні з рядовими членами громади.

В інших областях схожа ситуація. Так, на Херсонщині також є великі розбіжності зарплат голів ОТГ: від 8–12 тис. до 30 тис, найбільше 44 тис. грн. За рахунок премій службовці сільських рад часто також отримують зарботок значно вищий за середній: 20–25 тис. грн. Причому в 2017 зарботок голів та службовців ОТГ був менше в 1,5–2 рази [Батурін 2019].

Запорізький соціолог Л. Зеленкевич здійснила дослідження соціального портрету голів ОТГ в Запорізькій та Львівській областях. Отримані наступні результати. По Запорізькій області за гендерною ознакою на посаді голови ОТГ жінок значно менше за чоловіків, а саме 20%. [Зеленкевич 2019: 10]. Більшість голів не позначили свої партійні уподобання. Більшість керівників (68%) ОТГ безпартійні, самовисуванці. 14% голів мають членство у певній партії, а решта є безпартійними.

За віком голів ОТГ можна поділити на три групи. У віці 39–50 років, – 27%, від 51 до 60 років – 57%. Більше 61 року – 16%. Вища освіта у 89% керівників ОТГ. 9% з середньою

освітою. Одна особа з професійно-технічною освітою. 93% голів проживають на території ОТГ. У центральному населеному пункті ОТГ мешкає 68% осіб.

80% голів ОТГ раніше працювали на посаді сільського (селищного або міського) голови. 14% голів раніше займали керівні посади у місцевих органах влади та сільськогосподарських підприємствах. Одна особа – робітник фермерського господарства. Дві особи на момент обрання взагалі ніде не працювали.

Соціальний портрет голови об'єднаної громади має такі найбільш поширені риси: «самовисуванець, безпартійний, з вищою освітою, до обрання працював на посаді сільського (селищного або міського) голови, проживає у центральному населеному пункті ОТГ, має вік від 51 до 60 років» [Зеленкевич 2019: 11]. По Львівській області були отримані майже ідентичні показники, що підтверджує наявність загальної тенденції.

Можна зробити висновок, що у процесі децентралізації оновлення влади в сільських громадах не відбулося і місцева еліта завдяки виборам в ОТГ легітимізувала і закріпила свої керівні позиції.

Наведемо також результати дослідження громад, що здійснила соціологічна компанія «Independent Researching Group» за керівництвом Ф. Хрустальова. В дослідженні 2016 виявлявся бажаний образ голови ОТГ. З відповідей респондентів склався наступний образ ідеального голови об'єднаної територіальної громади [Опитування населення].

Досвідчений господарник (56,8%).

Чесна, порядна людина (39,8 %).

Простий, з народу (30,1%).

Борець за справедливість (20,4%).

Сильна особистість (16,8%).

Впливовий політик (9,8%).

Новатор (9,3%).

Має досвід управління підприємством (7,8%).

Фермер (6,9%).

Патріот (4,7%).

Неординарна особистість (3,8%).

Представляти мою політичну партію (2,9%).

Працівник органів влади (2,4%).

Отже, для селян важливі перш за все прагматичні та етичні риси керівника.

Експерти вважають, що є проблема низького управлінського рівня керівництва громадою. На їх думку бажаними напрямками підвищення компетентності кадрів є:

- «Фінансово-бюджетний напрямок.
- Господарський напрямок.
- Напрямок соціальних комунікацій з іншими владними інституціями та донорами.
- Навички публічного менеджменту.
- Розвиток лідерських якостей у керівників громад» [Хрустальов & Ашурбеков 2018: 134].

Стосовно ролі голови ОТГ в громаді існують думки, що частині з них притаманний, так званий, «синдром феодала» [Врублевський 2018]. Цей синдром характеризується наступними проявами у поведінці голови ОТГ.

1. Вважає, що всі інші посадовці об'єднаної громади, не лише службовці та працівники апарату, але й депутати ради та старости є його підлеглими, зверхньо ставиться до них.

2. Намагається одноосібно здійснювати контроль за всіма процесами та явищами в громаді.

3. Здійснює преміювання посадовців ОТГ одноосібно.

4. Додатково затверджує своїм розпорядженням постанови, які вже були прийняті радою ОТГ.

5. Видає розпорядження з питань, які належать до компетенції ради ОТГ або навіть місцевої ради.

6. Видає розпорядження, які за своїм змістом та юридичними наслідками є нормативно-правовими актами.

7. Адаптує під себе процедури, що є колегіальними, таким чином, щоб бути в них домінуючою посадовою особою, щоб відігравати головну роль. Наприклад, при контролі якості продукції.

8. Створює виконком у складі, де кількість «своїх людей» є більшою за кількість старост.

9. Засідання виконкому проводяться формально, без обговорень, що більше схоже на

нараду зі своїми підлеглими.

10. Застосовує фінансові та адміністративні засоби для приборкання принципових старост і заохочення старост, лояльних до себе [Врублевський 2018].

Думка про викривлення у діяльності голів ОТГ є непоодиноким. Так автор статті «Новий пануючий клас» вважає, що «характерним для сільських жителів на сьогодні є мовчазне пристосування до будь-якого свавілля, навіть до гноблення» з боку керівництва ОТГ. Він також стверджує, що голови ОТГ є «новим пануючим класом в аграрному секторі економіки» [Новий пануючий клас 2008].

На нашу думку такі ствердження є перебільшенням і необґрунтованим узагальненням. Наші дані та дані з багатьох інших джерел, наприклад з сайтів, присвячених децентралізації, свідчать, що більша частина голів ОТГ сумлінно виконують свої функції забезпечення добробуту членів громади. Але є і окремі випадки, що підпадають під визначення «синдрому феодала».

Голова ОТГ не в кожній громаді є самою впливовою особою. Представники аграрного бізнесу, окремі фермери та інші особи можуть мати вплив на події в громаді більший за голову. Підтвердження цієї думки слугують соціологічні дослідження.

Запорізький соціолог Л. Зеленкевич досліджувала соціальні аспекти діяльності громад [Зеленкевич 2018]. Опитано 774 мешканців Запорізької області. На запитання: «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ? (можна відмітити декілька пунктів)» Отримані наступні відповіді. Голова ОТГ – 55,8%, Депутати ОТГ – 28,3%, Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу – 20,6%, Районна влада – 15,4%, Невідомі особи, тіньові структури – 11,7%, Жителі громади – 10,5%. Як бачимо, рядові члени громади не вірять у свою спроможність вагомо впливати на дії громади. Влада голови ОТГ поділена між декількома впливовими групами та інституціями. Хоча найбільш впливовим все ж таки відзначається голова ОТГ, від якого перш за

все залежить вибір того чи іншого рішення у справах громади. Але, лише в половині громад голова ОТГ вважається самою впливовою фігурою в керівництві громадою.

У певній мірі цю думку підтверджують дані соціологічного дослідження компанії LLC “MLS group” у 2017 р. Було опитано в Запорізькій області 497 осіб за репрезентативною вибіркою [Децентралізація очима населення]. На запитання: «Від кого залежить розвиток громади?» пункт «Від голови ОТГ» відмітила третина (33,6%) респондентів.

Також має значення оцінка мешканців громад ефективності керівництва ОТГ. На запитання: «Як ви оцінюєте діяльність нинішнього сільського голови ОТГ?» відповідь «позитивно» відмітила лише чверть (24,2%) мешканців громад, «скоріше позитивно» – 25,9%. «У чомусь позитивно, в чомусь негативно» – 24,4% респондентів, «негативно» – 7,4%, «мало знаю про діяльність голови ОТГ, важко відповісти» – 18%. Як бачимо, рівень задоволеності діяльністю голів ОТГ не на дуже високому рівні.

Також має значення, у якій мірі довіряють мешканці громади своєму голові. За опитуванням Л. Зеленкевич в Запорізькій області 778 членів громад на запитання: «Якою мірою ви довіряєте керівництву громади?» пункт «Довіряю» відмітили 25,2% респондентів, «Не довіряю» – 35,5%, «Важко сказати» – 39,3%. Тож у наявності проблема відносин голови ОТГ з членами громади.

Дуже часто ці відносини характеризуються почуттям недовіри до керівництва ОТГ. Певним чином це обумовлено порушенням комунікації, зворотного зв'язку рядових членів громади та її керівництва. Підтвердженням цієї думки слугують дані соціологічного дослідження компанії «Independent Researching Group» в Запорізькій області. Дослідження показало, що існують відмінності у оцінці змін у соціально-економічній ситуації за минулий рік населенням громад та владою.

«Так, покращення соціально-економічної ситуації в громаді відмітило 28,3% населення громад, а серед представників владних структурі таке покращення відмітило 69,8%, тобто в 2,5 рази частіше, ніж серед населення. Серед населення громад покращення життя людей відмітило в цілому 27,5% респондентів, а серед представників влади покращення життя людей відмітило 61,5%, тобто ніж у 2 рази більше [Хрустальов & Ашурбеков 2018: 133].

Як бачимо, рядові члени громад применшують, а представники влади ОТГ перебільшують значення реформи для покращення життя в громадах. Ця обставина є певним джерелом латентного конфлікту, напруги відносин між керівництвом громади та її рядовими членами.

Висновки.

Результати аналізу демографічних та майнових характеристик голів об'єднаних територіальних громад на прикладі деяких східних областей України показують, що частина голів ОТГ мають значно більший обсяг власності на землю та значно більший матеріальний статок, ніж решта членів громади. Але майже третина голів ОТГ має досить помірні матеріальні статки і лише у половині громад голова вважається найвпливовішою особою. Тож перебільшенням є ствердження, що з керівництва ОТГ створюється «новий панівний клас» на селі.

Переважна більшість голів ОТГ були обрані зі складу колишніх голів сільських та селищних рад і інших керівників органів місцевої влади. Отже у процесі децентралізації оновлення влади в сільських громадах не відбулося і колишня місцева еліта завдяки виборам в ОТГ легітимізувала і закріпила свої керівні позиції.

Між керівництвом ОТГ існують слабкі зворотні зв'язки з громадою, що створює підґрунтя до напружених відносин в громаді та браку соціального капіталу у ОТГ.

Бібліографічні посилання

- Батурін, О. (2019). 30000 – не межа. Скільки заробляють сільські і міські голови на Херсонщині (2019). *Новий день*, 28.03.2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://newday.kherson.ua/30-tisyach-ne-mezha-skilki-zaroblyajut-silski-i-miski-golovi-na-hersonshhini/>
- Врублевський, О. (2018). Про синдром феодала в діяльності голів ОТГ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/9321>
- Децентралізація в Україні: досягнення, надії і опасення (2017). *International Alert Український незалежний центр політичних досліджень*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ucipr.org.ua/index.php?lang=ua>
- Децентралізація очима населення: порівняльний аналіз Запорізької, Донецької, Луганської областей (2017). Звіт за результатами соціологічного дослідження. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://issuu.com/mlsgroup/docs/decentralization>
- Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. (2018). Третє щорічне соціологічне дослідження. Звіт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://www.slg-coe.org.ua/p13513/>
- Зеленкевич, Л. (2019). Ідентичність в умовах об'єднаних громад. *Грані: науково-теоретичний альманах*. Дніпро: Вид-во «Грані». Том 22. № 2. С.5-15.
- Зеленкевич, Л.П. (2018). Проблематизація соціокультурних чинників децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: збірник наукових праць*. Випуск. 80. С. 53-60.
- Новий пануючий клас (2008). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/povuj-panuyuchyj-klas/>
- Опитування населення Запорізької області методом особистого інтерв'ю. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.irg.org.ua/analytics/0%bd.html>
- Підтримку децентралізації підтвердила соціологія (2018). *Урядовий портал*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/pidtrimku-decentralizaciyi-pidverdila-sociologiya-gennadij-zubko>
- Про добровільне об'єднання територіальних громад: закон України від 05.02.2015 № 157-VIII (2015). *Відомості Верховної Ради*. № 13, ст.91.
- Хрустальов, Ф.С., Ашурбеков, А.А. (2018). Соціологічний супровід процесів децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*. Випуск 78. С.131-138.
- Хрустальов, Ф. С., Ашурбеков А. А (2019). Соціальні аспекти децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*. Випуск 81. С.126-134.

Refereces

- Baturin, O. (2019). 30000 – ne mezha. Skil'ky zaroblajut' sil's'ki i mis'ki golovy na Hersonshhyni (2019). [30,000 - not the limit. How much the mayors of Kherson region earn (2019)] *Novyj den'*. 28.03.2019. Retrieved from <https://newday.kherson.ua/30-tisyach-ne-mezha-skilki-zaroblyajut-silski-i-miski-golovi-na-hersonshhini/> (In Ukrainian).
- Vrublevs'kyj, O. (2018) Pro syndrom feodala v dijal'nosti goliv OTG [About feudal syndrome in the activity of the chairmen of the OTG]. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/9321> (In Ukrainian).
- Decentralizacija v Ukraine dostizhenija, nadezhdy i opasenija (2017). [Decentralization in Ukraine: achievements, hopes and fears (2017)]. *International Alert Ukrainskij nezavisimyj centr politicheskijh issledovanij*. Retrieved from <http://www.ucipr.org.ua/index.php?lang=ua> (In Russian).
- Decentralizacija ochyma naselennja: porivnjal'nyj analiz Zaporiz'koi', Donec'koi', Lugans'koi' oblastej (2017). [Decentralization through the eyes of the population: a comparative analysis of Zaporizhzhya, Donetsk, and Luhansk regions (2017)]. *Zvit za rezul'tatamy sociologichnogo doslidzhennja*. Retrieved from <https://issuu.com/mlsgroup/docs/decentralization> (In Ukrainian).
- Decentralizacija ta reforma misceвого samovrjaduvannja. (2018). *Tretje shhorichne sociologichne*

- doslidzhennja. Zvit. [Decentralization and reform of local self-government. (2018). Third annual sociological survey. Report]. Retrieved from <http://www.slg-coe.org.ua/p13513/> (In Ukrainian).
- Zelenkevych, L. (2019). Identychnist' v umovah ob'jednanyh gromad [Identity in a unified community]. *Grani: naukovy-teoretychnyj al'manah*. Dnipro: Vyd-vo «Grani». Tom 22. № 2. S.5-15 (In Ukrainian).
- Zelenkevych, L. P. (2018). Problematyzacija sociokul'turnyh chynnykiv decentralizacii' [Problematization of socio-cultural factors of decentralization]. *Social'ni tehnologii': aktual'ni problemy teorii' ta praktyky: zbirnyk naukovyh prac'*. Vypusk. 80. S. 53-60 (In Ukrainian).
- Novyj panujuchyj klas (2008). [New ruling class (2008)]. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/novyj-panuyuchyj-klas/> (In Ukrainian).
- Opytuvannja naselennja Zaporiz'koi' oblasti metodom osobystogo interv'ju [Poll of the population of Zaporizhzhya region by personal interview method]. Retrieved from <http://www.irg.org.ua/analytics/0%bd.html> (In Ukrainian).
- Pidtrymku decentralizacii' pidtverdyla sociologija (2018) [Decentralization support was confirmed by sociology (2018)]. Urjadovyj portal. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/pidtrimku-decentralizaciyi-pidtverdyla-sociologiya-gennadij-zubko> (In Ukrainian).
- Pro dobrovil'ne ob'jednannja terytorial'nyh gromad: zakon Ukrai'ny vid 05.02.2015 № 157-VIII (2015) [On the voluntary association of territorial communities: Law of Ukraine of 05.02.2015 No. 157-VIII (2015)]. Vidomosti Verhovnoi' Rady. № 13, s.91 (In Ukrainian).
- Hrustal'ov F. S., Ashurbekov A. A. (2018). Sociologichnyj suprovid procesiv decentralizacii' [Sociological support for decentralization processes]. *Social'ni tehnologii': aktual'ni problemy teorii' ta praktyky. Zbirnyk naukovyh prac'*. Vypusk 78. S.131-13 (In Ukrainian).
- Hrustal'ov, F.S., Ashurbekov, A.A. (2019). Social'ni aspekty decentralizacii' [Social aspects of decentralization]. *Social'ni tehnologii': aktual'ni problemy teorii' ta praktyky. Zbirnyk naukovyh prac'*. Vypusk 81. S.126-134 (In Ukrainian).

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

Вадим Вікторович Ніколенко

Доктор соціологічних наук, доцент
Професор кафедри соціології
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара
Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: vadnikolenko1983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6730-0938>

УДК: 930.1 (477)

Vadym Nikolenko

D.Sc. (Sociology), Assoc. Prof.
Associate Professor of the Department of Sociology
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

**СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР
НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ І. Я. ФРАНКА**

Received 19 August 2019; revised 18 September 2019; accepted 25 October 2019

DOI: 10.15421/341925

Анотація

Стаття присвячена соціологічному осмисленню творчої спадщини І. Я. Франка. Підкреслено широке різноманіття наукових і літературних інтересів вченого. Відзначено евристичні ідеї дослідника стосовно важливих питань забезпечення незалежності та суверенітету України. Наведено його підходи до вирішення соціально-економічних проблем, подолання бідності, розвитку науково-просвітницької роботи, поширення публічним простором цінностей освіти, емансипації жінок. На цьому тлі виокремлено важливість масової освіти та професійних знань насамперед з метою адекватних відповідей на виклики часу. Особливий акцент зроблено на ідеях класика відносно розвитку економіки інноваційного типу як найефективнішої парадигми повноцінного поступу країни. Наголошено на співпраці з М. С. Грушевським, передусім у межах Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

Водночас, зважаючи на творчий доробок І. Я. Франка, окреслено певні питання розвитку сучасного українського суспільства. Зокрема, ідеться про необхідність зміцнення громадянської ідентичності, формування єдиної політичної нації, ефективної боротьби з бідністю, у тому числі завдяки поширенню середнього класу, стимулюванню підприємницької активності, подальшого розвитку громадянської ініціативи та самоорганізації. Закцентовано увагу на непересічному значенні реформаторського досвіду країн-лідерів сучасного світу для ефективної модернізації України. З огляду на це виокремлено важливі принципи, за допомогою яких, на нашу думку, можна суттєво прискорити ці процеси: 1) релевантність економічного і соціального; 2) інституціоналізація інтернального локусу соціально-психологічного самоконтролю особистості; 3) поширення публічним простором європейських емансипативних та гуманістичних цінностей. Із-поміж них доцільно виокремити такі цінності, як: толерантність, довіра, компромісна взаємодія, злагода, соціальна відповідальність бізнесу, розширення середнього класу, превентивний стиль мислення, соціально схвалювана поведінка еліти, безперервна масова й професійна освіта, продуктивна праця, інноваційний тип економіки, самореалізація, досяжницька мотивація, підприємництво, ініціатива, пунктуальність, систематичність, взаємодопомога тощо.

Зауважено, що саме означені принципи й відповідні емансипативні та гуманістичні цінності мають стати орієнтирами для успішної модернізації сучасного українського суспільства.

Ключові слова: *незалежність України, інноваційна економіка, прогнозування, соціально-економічні проблеми, масова та професійна освіта, світогляд, флуктуація, діджиталізація, релевантність економічного та соціального, інтернальний тип особистості, європейські емансипативні й гуманістичні цінності.*

Sociological dimension of I. Franko's of scientific work

Abstract

The article is devoted to sociological reflection on I. Franko's creative heritage. The variety of scientific and literary interests of the scientist is emphasized. The ideas of researcher concerning important issues of ensuring independence and sovereignty of Ukraine are noted. His approaches to the solution of social and economic problems, poverty reduction, development of scientific and educational work, distribution of public values of education, and the emancipation of women are presented. The importance of mass education and professional knowledge is highlighted first of all with the aim of adequate responses to the challenges of time. Particular emphasis is placed on the ideas of the classics regarding the development of the economy of the innovative type as the most effective paradigm of the country's development. The cooperation with M. S. Hrushevsky is emphasized, first of all in the context of the T. G. Shevchenko Scientific Society.

At the same time, taking into account I. Franko's scientific achievements, certain issues of the development of contemporary Ukrainian society are outlined. In particular, it is about the need to strengthen national identity, the formation of a united political nation, and effective reduction of poverty, including through the expansion of the middle class, stimulation of entrepreneurial activity, further development of civic initiative and self-organization. Thus, we propose important principles by which, in our opinion, one can significantly accelerate these processes: 1) the relevance of economic and social; 2) the institutionalization of internal locus, social and psychological self-control of the individual, and 3) the expansion of the public space of European emancipatory and humanistic values. These include values such as: tolerance, trust, compromise, social responsibility of business, middle class, preventive style of thinking, socially approved behavior of the elite, education, production work, innovative type of economy, self-realization, achievable motivation, entrepreneurship, initiative, punctuality, systematic etc.

It is noted that these principles and corresponding emancipatory and humanistic values should become the guideline for the successful modernization of Ukrainian society.

Key words: *independence of Ukraine, innovative economy, forecasting, socio-economic problems, education, worldview, fluctuation, digital society, relevance of economic and social, internal type of personality, European emancipation and humanistic values.*

Социологическое измерение научного наследия И. Я. Франко

Аннотация

Статья посвящена социологическому осмыслению научного наследия И. Я. Франко. Отмечено большое разнообразие научных и литературных интересов ученого. Выделены эвристические идеи и взгляды исследователя касательно важных вопросов обеспечения независимости и суверенитета Украины. Зафиксированы его подходы к решению социально-экономических проблем, уменьшению бедности, развитию научно-просветительской работы, распространению в обществе ценностей образования, эмансипации женщин. На этом фоне подчеркивается важность массового образования и профессиональных знаний прежде всего с целью адекватных ответов на вызовы времени. Особенный акцент сделан на идеях классика относительно развития экономики инновационного типа как наиболее эффективной парадигмы полноценного функционирования страны. Подчеркнуто его сотрудничество с М. С. Грушевским, преимущественно в рамках Научного общества имени Т. Г. Шевченка.

Вместе с тем, принимая во внимание творческое наследие И. Я. Франко, поднимаются определенные вопросы развития современного украинского общества. В частности, речь идет о необходимости усиления гражданской идентичности, формирования единой политической нации, эффективной борьбы с бедностью, в том числе с помощью расширения среднего класса, стимулирования предпринимательской активности, дальнейшего развития гражданской инициативы и самоорганизации. Сделан акцент на том, что эффективная модернизация страны существенно усложняется без учета реформаторского опыта стран-лидеров современного мира. Исходя из этого, выделены важные принципы, с помощью которых, по нашему мнению, возможно значительно ускорить процессы модернизации Украины: 1) релевантность экономического и социального; 2) институционализация интернального локуса социально-психологического самоконтроля личности; 3) расширение в публичном пространстве европейских эмансипативных и гуманистических ценностей. Среди них следует выделить такие ценности, как: толерантность, доверие, компромиссное

взаимодействие, согласие, социальная ответственность бизнеса, расширение среднего класса, превентивный стиль мышления, социально одобряемое поведение элиты, непрерывное массовое и профессиональное образование, производительный труд, инновационный тип экономики, самореализация, достижительская мотивация, венчурное предпринимательство, инициатива, пунктуальность, систематичность, взаимопомощь и т.д.

Отмечено, что именно обозначенные принципы, соответствующие эмансипативные и гуманистические ценности должны стать ориентирами успешной модернизации современного украинского общества.

Ключевые слова: *независимость Украины, инновационная экономика, прогнозирование, социально-экономические проблемы, бедность, массовое и профессиональное образование, мировоззрение, флуктуация, диджитализация, релевантность экономического и социального, интернальный тип личности, европейские эмансипативные и гуманистические ценности.*

Постановка проблеми.

Іван Якович Франко (1856–1916) – постать світового масштабу, яка назавжди залишиться у славетній історії українського народу. Природня обдарованість і величезна працездатність ученого стали запорукою надзвичайно широкого діапазону знань. Спектр його інтересів і професійних здібностей дійсно вражає. Так, І. Я. Франко є яскравим представником світової літератури, мовознавства, фольклористики, етнології, філософії, соціології, політології, психології, історії, економіки. Як бачимо, представлено різноманітну галерею наукових і творчих напрямів, яка репрезентує величезну спадщину талановитого українського дослідника і геніального письменника. Грандіозний доробок класика нараховує понад шість тисяч літературних джерел. Для умовного порівняння нагадаємо, що писемний арсенал М. С. Грушевського охоплює близько двох тисяч праць, Аристотеля – «всього» одну тисячу. Тож зовсім не випадково І. Я. Франка сприймають інколи як другу за значущістю для української літератури постать після Т. Г. Шевченка.

Аналіз досліджень і публікацій.

Надзвичайно широкий корпус учених досліджував цю проблематику: С.Злупко [Злупко 2006], С.Приходько [Приходько 2006], О. Чернецька [Чернецька 2004], Б.Якимович [Якимович 2013]. Проте, на нашу думку, все ще не вистачає узагальнюючих, комплексних наукових розвідок, які б розкрили творчу спадщину вченого-енциклопедиста саме в соціологічному ракурсі.

Мета статті – комплексно висвітлити ев-

ристичний потенціал творчої спадщини І. Я. Франка у соціологічному вимірі.

Виклад основного матеріалу.

Варто зауважити, що народився І. Я. Франко у родині сільського коваля, де йому з дитинства прищеплювали розуміння важливості освіти, повагу до людської гідності, прагнення соціальної справедливості, згодом до професійної, сумлінної праці. Незабаром подібні соціальні уявлення органічно трансформувались у бажання безкорисно служити в ім'я українського народу, його майбутнього [Чернецька 2004: 789]. Загалом творчість класика наскрізь пронизана високими ідеями соціальної справедливості, а також думками стосовно розробки дієвих інструментів її втілення у реальне життя. Природно, що починаючи з дитинства Іван Якович любив читати, виявляв схильність і неабиякі здібності до навчання [Чернецька 2004: 789], знав напам'ять усього «Кобзаря». Принагідно згадаємо, що перманентне прагнення до книги завжди було справжнім «соціальним ліфтом», що допоміг багатьом вихідцям із низів дістатись найвищих щаблів суспільного визнання. Зокрема, американський соціолог П. О. Сорокін у власних спогадах говорив про постійну тугу за книгою, яка допомогла йому стати класиком світової науки. Загалом масова освіта та самоосвіта – це велике надбання сучасного людства, що дозволяє докорінно покращити стандарти життя середньостатистичної людини. Напевно, це чудово розуміли представники Кирило-Мефодіївського братства, які ще у далекому ХІХ ст. часто виступали з просвітницькою місією. Сьогодні у багатьох

країнах усвідомлюють цінність конкурентоспроможної освіти і безперспективність майбутнього поза нею. У цьому контексті доречно згадати США, де збільшення тривалості освіти на один рік зумовлює зростання ВВП на 5-15 %. Тож успішна політична нація – це освічена нація, де розвиток освіти напряму впливає на добробут кожного домогосподарства. На жаль, в Україні збільшення кількісних показників розвитку освіти поки жодним чином не відображається на збільшенні ВВП. Більше того, у глобальному світі спостерігається зацікавленість у висококваліфікованих фахівцях для їх подальшого працевлаштування у найбільш успішних комерційних кампаніях. Починаючи з технологічно розвинутої Німеччини поширюються принципи дуальної освіти – органічне поєднання теоретичної та практичної підготовки майбутнього фахівця. З огляду на це пригадується крилатий вислів про цінність інтелекту та професійних знань у житті кожної людини загалом: «Той, хто не вчиться, гірший за злодія, адже він обкрадає самого себе».

Закономірно, що І. Я. Франко здобув світове визнання саме завдяки якісній освіті та самоосвіті. Схильність до навчання спонукала його спочатку вступити до відомого філософського факультету Львівського університету. Володіючи енциклопедичними знаннями і маючи природні здібності до опанування іноземних мов, він вільно розмовляв і писав українською, польською, німецькою та російською. Понад це, перекладав з чотирнадцяти мов, зокрема, класику Гомера, Софокла, Горація, Еврипіда, вважаючи таку діяльність важливим містком для постійного взаємозбагачення культур і взаємопорозуміння націй. Відтак письменник став розробником теоретичних принципів художнього перекладу, крім того, часто рецензував роботи діячів української та світової культури. Уже з 1874 р. почав друкувати свої роздуми, твори, деякі переклади, а у подальшому заробляв на життя здебільшого літературною працею. Дещо згодом, починаючи з 1894 р., за мотивами його творів з успіхом почали давати виставити в українському театрі – так, однією з найпопулярніших була

та мабуть й досі залишається вистава – «Украдене щастя» [Чернецька 2004: 791].

Загалом світогляд І. Я. Франка формувался під впливом соціологічних праць німецьких, французьких, англійських позитивістів – О. Конта, М. Вебера, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, а також еволюціонізму і природознавчих студій Ч. Дарвіна [Якимович 2013: 323]. Як економіст І. Я. Франко приділяв особливу увагу дослідженням А. Сміта, Д. Рікардо, Д. Мілля та пропонував вивчати економіку в тісному взаємозв'язку з іншими підсистемами суспільного життя: політикою, релігією, освітою, правом, культурою. Прикметно, що вчений-енциклопедист прагнув загалом осмислити системоутворювальні закони розвитку людства, водночас гнівно засуджував принципи соціального дарвінізму. Власну систему наукового пошуку вибудовував із застосуванням здебільшого індуктивно-аналітичного методу, наголошуючи, що справжня наука не повинна вивчати надприродні явища, а лише закони природи [Франко 1986: 32]. Засадничими аспектами пізнавального процесу вважав творчу активність людини, яка виявляється у емоційних, чуттєвих і раціональних формах.

У 1891 р. І. Я. Франко закінчив Чернівецький університет, де свого часу здобували освіту та працювали багато відомих постатей. Власне, згадаємо класика економічної соціології Й. Шумпетера – одного із перших теоретиків інноваційної економіки. Так, американський науковець австрійського походження зазначав, що підприємницька винахідливість і кмітливість є основна передумова постійного економічного зростання. Отже, саме узагальненого «Номо економікус», який ще на зорі антропосоціогенезу вперше виголосив легендарне «I have an idea», напевно, можна вважати рушієм прообразів господарських процесів інноваційного типу. На нашу думку, це квінтенсія прогресу капіталістичної системи, що міститься у парадигмі творчого руйнування традиційного, неефективного економічного ладу завдяки перманентному продукуванню нових ідей і підходів. На сучасному етапі венчурний бізнес і наука як благодатне підґрунтя для формування різноманітних ноу-хау на-

прочуд вдало взаємодіють у США, Великій Британії, Китаї, Німеччині, Франції, Японії, Сінгапурі, Тайвані, Південній Кореї, допомагаючи цим країнам залишатись лідерами світового «табеля про ранги». Слід зауважити, що І. Я. Франка цілком доречно вважають одним із перших засновників теорії інноваційної економіки в Україні. Прикметно, що після успішного захисту дисертації у Віденському університеті 1883 р. та здобуття почесного ступеня доктора філософії він викладав економічну теорію у Львові. Вважав її найважливішою академічною дисципліною, наголошуючи, що це наука про виробничу працю людини як запоруку її щастя. Загалом продуктивна праця, на його думку, облагороджує та наповнює сенсом життя кожної людини. До речі, у Віденському університеті 1993 р. встановлено меморіальну дошку на честь видатного українського вченого та письменника.

У 1899 р. І. Я. Франко став дійсним представником Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка, а згодом, у 1904 р. – його почесним членом. Починаючи з 1894 р. певною мірою підтримував професійні зв'язки з М.С. Грушевським. Як один із найкращих джерелознавців критикував історичні студії Голови Центральної Ради – передусім за спорадичну відсутність енциклопедичної точності в його окремих працях. Загалом історики небезпідставно вважають, що Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка виконувало грандіозну просвітницьку й науково-дослідну роботу, мабуть, співвідносно з діяльністю цілої Академії Наук. Тож вже у 1906 р. Іван Якович отримав звання почесного доктора Харківського університету та здобув визнання не лише як науковець, але й як письменник світового масштабу. На останньому етапі життя односторонньо висунули його кандидатуру на здобуття Нобелівської премії у галузі літератури. На жаль, великий Каменярь не дожив до цієї події. І хоча здоров'я видатного українця неодноразово проходило гарт багатьма випробуваннями та сам М. Коцюбинський писав про нього як людину сильну, наполегливу, витривалу. Тим не менше, у 1908 р. його фізичний стан різко погіршився, окремі частини тіла паралізува-

ло, але він продовжував працювати, диктуючи свої думки синові.

І. Я. Франко з ентузіазмом займався громадсько-політичною діяльністю. У 1899 р. разом із М. С. Грушевським заснував Українську національно-демократичну партію. Завдяки своїм національним переконанням здобув моральний авторитет у прогресивної частини тодішньої студентської молоді. Як і більшість видатних постатей кінця XIX – початку XX століття, учений переймався відсутністю національної держави українського народу, жалюгідним становищем селян, моральною деградацією вищих суспільних станів тощо. Зважаючи на це, натхненно і послідовно відстоював ідеї самостійності національної культури, духовної єдності українського народу, інтеграційної функції державної мови, еталоном якої справедливо вважав твори Т. Г. Шевченка. Необхідно наголосити, що І. Я. Франко пристрасно виступав за політичну свободу України поряд з іншими цивілізованими країнами. «...Такий народ, котрий немає своєї держави, – писав він, – не має в своїх руках, так сказати, ключів до власної комори, не може сам вирішувати про свої доходи, ані свої видатки» [Злупко 2006: 60]. Водночас наголошуючи, що без суверенної держави народ завжди буде наймитом. На той час було заборонено окремі його твори, де він аргументовано обстоював ідеї створення незалежної Української держави – «Ukraina irredenta» (1895), «Що таке поступ?» (1903), «Поза межами можливого» (1900). До речі, працю «Що таке поступ?» вважають найґрунтовнішою соціологічною працею І. Я. Франка. Крім того, думки стосовно політичної свободи та суверенітету України вчений неодноразово виголошував у своїх економічних роботах, тому поза дозволеною літературою також виявились праці: «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), «До історії соціалістичного руху» (1904), «Михайло Павлик» (1905) тощо. Характерно, що у багатьох дослідженнях ученого рельєфно простежується широкий європейський або світовий контекст [Якимович 2013: 321].

Загалом І. Я. Франко був прихильником еволюційного розвитку історії людства. Уче-

ний намагався показати цей процес як закономірний рух висхідного розвитку від первісних примітивних форм суспільного життя до вищих, хоча і стверджував, що перманентні соціальні зміни не завжди відбуваються за вектором прогресу. Проте, у довгостроковій перспективі, на його думку, прогрес неминучий. У цьому аспекті він, напевно, виступив би опонентом класика світової соціології П. О. Сорокіна. Нагадаємо, на його думку, у суспільному житті відбуваються перманентні флуктуації, що зумовлюють коливання країн між прогресом і регресом, розвитком політичних свобод і авторитаризмом, революцією та еволюцією. Відповідно певні типи політики не є сталі та висхідні, адже вони на кшталт маятника постійно рухаються між полюсами тоталітаризму й вільних режимів. Отже, П. О. Сорокін критикує концепції, за якими влада розвивається лише згідно прогресивної траєкторії, тобто від монархії до республіки, від самодержавного контролю до демократії, від правління меншості до правління більшості.

Натомість І. Я. Франко вірив у світле майбутнє прийдешніх поколінь і наполягав, що воно має бути вільним від марксистської ідеології. Наприклад, у передмові до збірки «Мій Ізмарагд» трактував марксизм як «формальну релігію, основу на догмах ненависті та класової боротьби», вважав, що така держава неминуче перетвориться на тоталітарний проект [Якимович 2013: 320]. Більше того, український пророк ще тоді у поемах «Каїн» і «Мойсей» передбачив появу тоталітарних суспільних систем з насиллям над людиною. Як бачимо, він пристрасно виступав проти тиранії й деспотичної організації держави, а також спростовував важливість абсолютної ролі окремої особистості в історичних змінах, наполягаючи на першочерговій значущості великих соціальних спільнот. У глибокій історичній ретроспективі великий Каменяр закономірно пов'язував виникнення держави із зародженням майнової й соціальної нерівності [Огородник etc. 1999: 294]. Держава, на його думку, повинна мінімізувати різноманітні суспільні протиріччя, бути слугою суспільства, а не його пригноблювачем [Приходько 2006:

112].

У цілому світоглядні й державні погляди І. Я. Франка ґрунтуються на високих загальнолюдських цінностях суспільного прогресу, патріотизму, соціальної злагоди, гуманізму, демократизму, самоуправління, національної самосвідомості, масової та професійної освіти, гендерної рівності, несприйняття поліцейської держави й політичної цензури [Ярошець 2005: 1170]. Метафорично його постать можна сприймати як рупор та мембрану інтересів насамперед робітничого класу, найбідніших верств населення. Верхівці тогочасної соціальної структури – аристократії й інтелігенції – він виказував неприховане невдоволення. Так, у повісті «Основи суспільності» вчений талановито виявив кризу їх світогляду та постійно застерігав від нехтування вирішенням господарських проблем, закликав ніколи не вважати їх занадто приземленими. Ще до появи піраміди А. Маслоу він говорив, що економічні й політичні зміни є родючим ґрунтом для зрушень культурних, літературних і духовних, а національні нематеріальні цінності – для прогресивних господарських трансформацій. Одночасно цілком обґрунтовано вважав, що економічні перетворення абсолютно неможливі без демократичних процесів, а позитивні господарські зміни розцінював як тверду основу політичної самостійності. Принагідно згадаємо слова Л. Ерхарда у праці «Добробут для всіх», що без політичної свободи немає економічної і навпаки.

У центрі дослідницької уваги І. Я. Франка постійно перебували питання розвитку таких соціальних інститутів як промисловість, профспілковий рух, комерційна торгівля, прогресивне оподаткування, банківська справа, кредит, інтелектуалізація жіноцтва, дозвіл-лева інфраструктура. Крім того, учений-енциклопедист неодноразово підкреслював, що лісові насадження мають перебувати не у розпорядженні купки латифундистів, а під особливою охороною держави та залишатись власністю всього українського суспільства. Симптоматично застерігав від виявів соціального егоїзму, утриманства, приватних привілеїв, панщини, шахрайства, непрофесіоналізму,

а також монополізму, догматизму, бюрократизму, маніпулятивних технологій. Критично ставився до таких реформаторських зусиль, які не розширюють можливості самореалізації найменш забезпечених верств населення, зокрема, селян [Злупко 2006: 60]. Зауважимо, що структура українського суспільства на межі XIX-XX ст. здебільшого складалася з селянства і духовенства [Приходько 2006: 109]. Понад це, талановитому письменнику також подобалось прогнозувати майбутнє, до речі, робив він це доволі евристично. Зокрема, як означено вище, підтримував розвиток економіки, заснований на конкуренції ідей, ноу-хау, нестандартних підходах, тобто саме інноваційної парадигми національного господарства. Український економіст С. Злупко слушно зауважує: «І. Франко вже тоді говорив про бажану модель національної економіки на основі синтезу інноваційних ідей і національної свідомості» [Злупко 2006: 62]. Водночас великий Каменяр наголошував, що справжніми артефактами суспільного розвитку є створювані парові машини, телеграф, фонограф, мікроскоп, електричні машини тощо [Злупко 2006: 56].

Сьогодні суспільство знань та його похідна – інноваційна економіка – у країнах-лідерах поширюються зі швидкістю шквального вітру. Це зумовлено процесами всеохоплюючої діджиталізації соціуму, які залишають далеко позаду аутсайдерів, що не зважають на важливість подібних перетворень. Безумовно, діджиталізація суспільства – це незворотний процес, який дозволяє збільшувати внутрішній валовий продукт, посилювати транспарентність економіки, розширювати можливості самореалізації особистості, ефективно впроваджувати принципи електронної демократії й багато іншого. Все це корисно і важливо, але немає у цьому світі нічого абсолютного. Так, сучасні дослідники подекуди акцентують увагу на проблематизації сутності соціального та її демаркації, адже з'являються нові феномени у вигляді «знаннявої геттоїзації», «кінця знайомого світу» тощо [Голіков 2019].

Не можна проігнорувати і збільшення

«галактики Інтернету» за рахунок зменшення «галактики Гутенберга» [Голіков 2019]. Причому, згідно з даними фахівців Київського міжнародного інституту соціології у 2019 р., близько половини українців протягом останніх шести місяців не прочитали жодної книги. Понад це, широкий корпус експертів все частіше підкреслює наявність «соціального експерименту» планетарного масштабу, коли вихованням дітей та молоді зайняті не стільки батьки, скільки нові гаджети і комп'ютери. На жаль, молодь все менше систематично займається фізичною культурою, рідше обирає активний відпочинок, замість безпосереднього спілкування з однолітками зазвичай віддає гіперболізовану перевагу онлайн-взаємодії у мережі Інтернет. На цьому тлі починають домінувати осучаснені форми культурних практик передусім у візуальних репрезентаціях емоційного капіталізму, унаслідок чого інформаційне споживання дедалі більше «полегшується» зі змістовної площини. У соціальному пізнанні цей феномен слушно марковано як «інтелектуальний серфінг» [Голіков 2019]. І це у той час, коли ринок праці все більше вимагає соціальної компетентності фахівців. З огляду на те, що основними його ознаками є висока інноваційна динаміка, бурхливий розвиток нових професій, посилення транснаціональної трудової міграції, зростання гнучких форм працевлаштування, як наслідок, затребуваність і цінність відповідних соціальних компетентностей мала б зростати [Глебова 2019]. Чи здатне електронне суспільство з характерними формами спілкування на тлі спрощення практик культурного споживання, дедалі більшого поширення «інтелектуального серфінгу» сприяти повноцінному задоволенню таких потреб? Вважаємо, що подібні питання все ще залишаються актуальними.

Паралельно у турбулентному глобальному світі суттєво актуалізуються процеси формування національних ідентичностей. З огляду на атомізацію соціального світу дослідники постійно наголошують на доцільності посилення громадянської ідентичності, прискореного розвитку політичної нації, а також визначення ролі й місця держави і гро-

мадянського суспільства у таких процесах. На нашу думку, кожен уряд із превентивним стилем мислення має докладати всіх можливих зусиль для підтримки національної ідентичності з відповідними соціально схвалюваними механізмами її продукування. Зокрема, як зазначають класики, механізм посилення такої ідентичності, тотожності з іншими формується в тому числі зважаючи на певний ритуал і на спільність дії у ньому. Наприклад, окремий маркер, який засвідчує дієвість такого механізму – активна участь у процесах електоральної демократії, коли громадяни реалізують свої виборчі права (активні й пасивні). Це свідчить, зокрема, про їх належність до певної громадянської релігії, консолідованої політичної нації, маркує як відповідальних осіб, що переймаються не лише власними кишеньковими інтересами, але й долею всієї країни. Принагідно згадаємо крилату фразу: «Поганий уряд обирають хороші люди, які не ходять на вибори».

Інший важливий маркер формування міцної національної ідентичності безпосередньо корелює з розвитком підприємницької ініціативи і громадянської самоорганізації. Адже ще І. Я. Франко та М. С. Грушевський зазначали, що не можна нехтувати вирішенням господарських питань. Напевно, класики чудово розуміли, що заможна людина або суспільства середнього класу є більш толерантними, передбачуваними і міцними порівняно з бідними, соціально поляризованими соціальними системами. Загалом у політологічних та економічних науках експерти дедалі більше говорять про необхідність трансформації держави від класичної моделі «Welfare state», тобто «держави-няньки», у модель «держави-диригента», а точніше – «держави-сервера». Вона б авторитетно виконувала роль незалежного арбітра у регулюванні соціально-економічних відносин, мінімально втручаючись у процеси функціонування легальної господарської сфери. На нашу думку, сьогодні така «держав-сервер» постає у вигляді конструктивної «золотої середини» між полярними науковими моделями Г. Беверіджа та Л. Бісмарка.

У цілому запорукою ефективної модерні-

зації країни, з одного боку, має стати відчутне покращення соціально-економічної ситуації вже у короткостроковій перспективі, а з іншого – прискорене впровадження у повсякденне життя важливих наукових принципів: 1) релевантність економічного та соціального; 2) інституціоналізація інтернального локусу соціально-психологічного самоконтролю особистості; 3) поширення публічним простором європейських емансипативних і гуманістичних цінностей. Серед них доцільно виокремити такі цінності, як: толерантність, довіра, компромісна взаємодія, злагода, соціальна відповідальність бізнесу, розвиток середнього класу, превентивний стиль мислення, соціально схвалювана поведінка еліти, безперервна масова та професійна освіта, продуктивна праця, інноваційний тип економіки, самореалізація, досяжницька мотивація, підприємництво, ініціатива, пунктуальність, систематичність, взаємодопомога тощо. Саме означені три принципи, цілком імовірно, можуть стати лакмусовим папером перевірки результативності реформ.

Висновки.

І насамкінець зауважимо, що творчість видатного українця – І. Я. Франка – справді залишила глибокий відбиток у світовій та українській науковій мислі, адже у центрі його дослідницьких інтересів перебували питання людського щастя, подолання бідності, свободи творчості та наукових ідей, пошуку істини, контраверсії добра та зла, дихотомії віри й любові. Учений справедливо відзначав, що українська політична культура має ґрунтуватися на цінностях демократії та незалежності країни. Отже, можна впевнено говорити, що творчий доробок І. Я. Франка – це величезний внесок у розвиток національно-визвольного руху, загальнолюдської гуманітарної культури, обізнаності українського народу з європейською науковою та суспільною думкою. Сьогодні його твори перекладено багатьма мовами світу, окремі з них навіть покладено на музику М. Лисенка. Водночас соціологічну спадщину І. Я. Франка все ще недостатньо осмислено, тому його праці й досі потребують додаткових комплексних досліджень.

Бібліографічні посилання

- Глебова, Н. (2019). Специфіка соціальної компетентності фахівців водного транспорту в умовах сучасного ринку праці. *Автореферат дисертації, що подана на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології*. Запоріжжя.
- Голіков, О. (2019). Фабрикація порядку. Знання в конструюванні соціального. *Автореферат дисертації, що подана на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології*. Харків.
- Злупко, С. (2006). Проблеми формування і розвитку національної економіки в науковій творчості І. Франка. *Економіка України*, 7, 55-62.
- Історія філософії. Словник (2005). Під ред. В. І. Ярошовця Київ: Знання України. С. 1170.
- Огородник, І., Огородник, В., Русин М., Діденко, В. (1999). Франко І. *Філософська думка східних слов'ян: Бібліографічний словник*. Під ред. Л. В. Губерського. Київ: Парламентське вид-во. С. 294.
- Приходько, С. (2006). Політична ідеологія Івана Франка. *Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах*, 2 (15), 109-113.
- Франко, І. (1986). *Зібрання творів*. У 50 т., Київ, «Наукова думка». Т. 45.
- Чернецька, О. (2004). Франко І. *Видатні постаті України: Біогр. довід*. In Г. Щокін, М. Головатий, В. Гайченко та ін. (с. 788-792). Київ, Книжкова палата України,.
- Якимович, Б. (2013). Франко І. *Енциклопедія історії України: у 10-ти т.* Т. 10 Т-я. In В. Литвин, В. Смолій (Ред.); НАНУ, Ін-т історії України. (с. 319-325). Київ, Наукова думка.

References

- Glebova, N. (2019). Spetsyfika sotsialnoi kompetentnosti fakhivtsiv vodnoho transportu v umovakh suchasnoho rynku pratsi [Specificity of social competence of water transport specialists in the conditions of the modern labor market]. *The abstract of the dissertation submitted for the degree of Doctor of Sociology in the specialty 22.00.04 – Special and Branch Sociology*. Zaporozhye (In Ukrainian).
- Golikov, O. (2019). Fabrykatsiia poriadku. Znannia v konstruiuvanni sotsialnoho [Fabrication of order. Knowledge in constructing social]. *The abstract of the dissertation submitted for the degree of Doctor of Sociology, specialty 22.00.01 – Theory and History of Sociology*. Kharkiv (In Ukrainian).
- Zlipko, S. (2006). Problemy formuvannia i rozvytku natsionalnoi ekonomiky v naukovi tvorchosti I. Franka [Problems of formation and development of the national economy in the scientific work of I. Franko]. *Economy of Ukraine*, 7, 55-62 (In Ukrainian).
- Istoriia filosofii. Slovyk [History of philosophy. Dictionary]. (2005). Ed.: V. Yaroshovets. Kyiv: Knowledge of Ukraine. P. 1170 (In Ukrainian).
- Ogorodnik, I., Ogorodnik, V., Rusin, M., Didenko, V. (1999). Franko I. [Franko I.]. *Philosophical Thought of the Oriental Slavs: A Bibliographic Dictionary*. Ed.: L. Gubersky. Kyiv: Parliamentary edition. P. 294 (In Ukrainian).
- Prikhodko, S. (2006). Politychna ideolohiia Ivana Franka [The political ideology of Ivan Franko]. *Hometown: Scientific nonfiction almanac*, 2 (15), 109-113 (In Ukrainian).
- Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]. In 50 volumes, Kyiv, Scientific Thought. T. 45 (In Ukrainian).
- Chernetska, O. (2004). Franko I. [Franko I.] In G. Shchokin, M. Golovaty, V. Gaychenko and others. *Prominent figures of Ukraine: Biogr. argument* (pp. 788-792). Kyiv, Book Chamber of Ukraine (In Ukrainian).
- Yakimovich, B. (2013). Franko I. [Franko I.]. *Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 vols*. Vol. 10. In V. Lytvyn, V. Smoly (Ed.). NASU, Institute of History of Ukraine. (pp. 319-325). Kiev, Scientific Thought (In Ukrainian).

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://doi.org/10.26181/2618-1282) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

Володимир Абрамович Полторак

Доктор філософських наук, професор
Професор кафедри соціології та соціальної
роботи
Класичний приватний університет
Вул. Жуковського 70-б, Запоріжжя, 69002,
Україна E-mail: v.a.poltorak20@gmail.com

Volodymyr Abramovych Poltorak

Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Professor of the Department of Sociology and Social
Work
Classical Private University
70B, Zhukovsky St., 69000, Zaporizhzhya, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4414-719X>

Альона Георгіївна Стадник

Кандидат соціологічних наук
Старший викладач кафедри соціології
та соціальної роботи
Класичний приватний університет
Вул. Жуковського 70-б, Запоріжжя, 69002,
Україна

Alona Heorhiyivna Stadnyk

PhD of Sociological Sciences
Senior Lecturer of the Department
of Sociology and Social Work
Classical Private University
70B, Zhukovsky St., 69000, Zaporizhzhya,
Ukraine

E-mail: a.g.stadnyk@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2986-9765>

УДК 316.776

**ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ
В ПРОЦЕСІ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН**

Received 15 August 2019; revised 26 September 2019; accepted 29 October 2019

DOI: 10.15421/341926

Анотація

В статті розглянута важлива проблема формування громадської думки як одного з основних об'єктів інформаційних війн в процесі їх ведення в сучасних умовах розвитку суспільств. Основна увага приділена розгляду ключових джерел, які використовуються при подібному формуванні, аналізуються специфічні особливості їх використання. Аналіз здійснюється основним чином на базі розгляду проблем формування громадської думки в процесі інформаційної війни між Російською Федерацією та Україною, що ведеться з 2014 року. Наведені приклади різноманітного використання джерел формування громадської думки в процесі організації пропаганди та контрпропаганди.

Ключові слова: *громадська думка, джерела формування громадської думки, інформаційна війна, пропаганда.*

Problems of forming public opinion in the context of modern information wars

Abstract

The article deals with the important problem of forming public opinion as one of the main objects of information wars in the course of their conduct in modern conditions of social development. Purposeful influence on the state and meaningful characteristics of the mass consciousness, public opinion occur through the use of propaganda, political advertising, public relations. It is clear that sustainable formation of public opinion occurs in the process of interpersonal communication of its carriers. In general, there are two points to be made. First, how does the process go, second, what are its features when it comes to information warfare.

The main attention is given to the consideration of the key sources used in such formation, the specific features of their use are analyzed:

1. Individual and collective experience of people, social groups, population of the country as a whole. It is this kind of experience (for example, when it comes to relations between Ukraine and the Russian Federation in recent years) that generates certain assessments, opinions, and overall attitude to existing problems.

2. Scientific information that functions not only in scientific and political circles, but also in a certain way among the general population.

3. General social information transmitted through different channels and categories should be characterized by such information characteristics as novelty, reliability, accessibility and some others.

4. Rumors, gossip, certainly play a significant and important role in shaping public opinion in times of information wars.

5. Ideological and information filters act as the next important factor in the formation of public opinion, fulfilling the specific but important role of a "grid" that misses or delays one or another information on its path to the recipient, the recipient.

6. Stereotypes also serve as a very important element of the public opinion system.

The analysis is mainly based on the consideration of problems of public opinion formation in the process of information war between the Russian Federation and Ukraine, which has been going on since 2014. Examples of various use of sources of public opinion formation in the process of organizing propaganda and counter propaganda are given.

Keywords: public opinion, sources of opinion formation, information war, propaganda.

Проблемы формирования общественного мнения в процессе современных информационных войн

Аннотация

В статье рассмотрена важная проблема формирования общественного мнения как одного из основных объектов информационных войн в процессе их ведения в современных условиях развития обществ. Основное внимание уделено рассмотрению ключевых источников, которые используются при подобном формировании, анализируются специфические особенности их использования. Анализ осуществляется основным образом на базе рассмотрения проблем формирования общественного мнения в процессе информационной войны между Российской Федерацией и Украиной, которая ведется с 2014 года. Приведенные примеры разнообразного использования источников формирования общественного мнения в процессе организации пропаганды и контрпропаганды.

Ключевые слова: общественное мнение, источники формирования общественного мнения, информационная война, пропаганда.

Постановка проблеми.

Сучасні інформаційні війни представляють собою доволі серйозний, важливий та актуальний процес розвитку десятків країн світу та відносин, що складаються поміж ними. Існує практично безліч різновидів подібних війн. Особливу значущість аналізу їх сутності та специфіки надав приклад активного та жорсткого інформаційного протистояння, що виникло в процесі збройного конфлікту у 2014 році поміж Російською Федерацією та Україною на сході країни.

Якщо виходить із того, що у соціальному плані (ми не торкаємося тут проблем, пов'язаних безпосередньо із боєвими діями, озброєними і т.ін.) об'єктом подібних війн, тобто їх впливу на соціальний стан, тип суспільства, соціальні процеси та соціальні інститути виступає масова свідомість та у першу чергу така її складова, як громадська думка, можна виділити наступні специфічні риси цієї інформаційної війни:

— по-перше, вплив на громадську думку та

інші складові масової свідомості відбувається паралельно із веденням реальних військових дій;

— по-друге, використовується активна та маніпулятивна пропаганда (у першу чергу з боку Російської Федерації), пропаганда, яка призначена для реалізації самого серйозного впливу на формування громадської думки як серед населення сучасної країни, так і країни-супротивника;

— по-третє, як населення України, так і влада, не дивлячись на існуючі протягом багатьох останніх років щодо взаємин поміж Російською Федерацією та Україною, виявились недостатньо підготовленими не тільки для ведення бойових дій, а й до інформаційного протистояння, ведення активних пропаганди та контрпропаганди.

Відповідно, з одного боку, дуже активна і досить ефективна російська пропаганда зробила достатньо серйозний вплив на формування громадської думки населення України. З іншого, проблемна ситуація, яка склалась в

Україні із ефективністю інформаційного протистояння із Російською Федерацією, активністю і результативністю процесу формування громадської думки виступила на перший план необхідність наукового аналізу цієї проблеми в цілому та джерел інформації, що впливають на подібне формування – зокрема.

Мета статті: аналіз джерел формування в суспільстві громадської думки в період інформаційних війн.

Виклад основного матеріалу.

Розгляд проблеми формування громадської думки треба почати з того, що необхідно відмітити три основні аспекти подібного формування. По-перше, основний соціологічний механізм формування громадської думки. По-друге, найважливіші ключові підходи до формування громадської думки. По-третє, основні джерела її формування.

Якщо казати безпосередньо про соціологічні механізми реалізації процесів формування громадської думки, то у якості таких виступають, з одного боку, механізм взаємозв'язку, взаємовпливу громадської думки та думок індивідуальних, з іншого – механізм, що характеризує безпосередньо процес формування громадської думки, його динаміку та специфіку.

Отже, якщо розглядати механізм взаємозв'язку поміж індивідуальними думками та думкою громадською, то, з іншої точки зору, найкраще характеристика йому надана в одній із робіт автора цієї статті, зокрема каже. Що подібний механізм реалізується у першу чергу через відому діалектику загального та одиночного, що виходить із того, що загальне існує лише у окремому та через окреме. Громадська думка існує лише у думках індивідуальних: у громадську думку «входить» лише загальні риси індивідуальних думок [Полторак 2000: 90-91].

Зокрема, важливо відзначити, що громадська думка виникає не тільки на базі індивідуальної думки, а й індивідуальна думка підлягає впливу з боку громадської думки (саме це виникає особливу тривогу, коли йдеться про реальний вплив російської пропаганди не тільки на залежну громадську думку україн-

ців, але на думки окремих громадян, викликаючи в них певні настрої). Тобто індивідуальна думка піддається впливу громадської думки, яка має доволі сильний вплив на індивідуальні думки людей. У той же час громадська думка може існувати і існує тільки в індивідуальних думках. Проте її не можна розглядати механічно, як їх суму (це спеціально проблемне, яку треба розглядати окремо).

Перейдемо далі до характеристики найважливіших, ключових підходів до процесу формування громадської думки. Вочевидь, що ці процеси можуть відбуватися та відбуваються або стихійно, або цілеспрямовано. Аналіз цієї проблеми має особливе значення, коли мова йде про інформаційні війни, їх особливості, в першу чергу – вплив на масову свідомість населення та формування громадської думки. Відзначимо, що у цьому плані «працюють» обидва підходи.

Цілеспрямований вплив на стан та змістовні характеристики масової свідомості, громадської думки відбуваються через використання пропаганди, політичної реклами, піару. Зрозуміло, що стійке формування громадської думки відбуваються в процесі міжособистісного спілкування її носіїв. Треба в цілому плані визначити два моменти. По-перше, яким чином відбувається відповідний процес, по-друге, які його особливості, коли йдеться про нього в аспекті інформаційних війн. Ця проблематика заслуговує окремого та глибокого наукового аналізу.

Головним аспектом проблеми формування громадської думки в процесі ведення інформаційних війн виступає, безумовно, проблема джерел її формування, у першу чергу тих інформаційних джерел, які тим чи іншим чином впливають на цей процес. При цьому треба враховувати ту обставину, що на подібне формування можуть впливати та впливають як стихійні, та і цілеспрямовані способи формування громадської думки, про що вже йшлося. Тобто інформація, яка функціонує у офіційних каналах, засобах масової інформації та ін. та призначена саме для того, щоб тим чи іншим чином формувати громадську думку. А також інформація, яка стихійно функціонує

на той чи інший час по відповідній проблемі у суспільстві. Зрозуміло, що у першу чергу йдеться про міжособистісне спілкування людей.

Отже розглянемо шість основних, з нашої точки зору, джерел формування громадської думки в ході реалізації сучасних інформаційних війн. Треба зауважити, що взагалі ці джерела «беруть участь» у формуванні громадської думки стосовно будь-яких соціальних процесів, подій та обставин, що мають місце в суспільстві, функціонують серед населення та впливають на його погляди і поведінку. Але особливого розгляду вони заслуговують саме коли йдеться про соціально-політичні процеси. Отже, проаналізуємо ці джерела.

1. Індивідуальний та колективний досвід людей, соціальних груп, населення країни в цілому. Саме подібний досвід (наприклад, коли йдеться про відносини України та Російської Федерації в останні роки) формує певні оцінки, думки, в цілому ставлення до існуючих проблем. Так, низка обставин, що певним чином «увійшли» у подібний досвід (наприклад, події на Тузлі, харківської угоди про продовження перебування російського Чорноморського флоту в Криму та деякі інші) сформували у населення країни дійсне, реальне ставлення до «щиросердних, братніх» відносин поміж Україною та Російською Федерацією. Особливо враховуючи сумний досвід Грузії, Придністров'я та деяких інших країн. Особливо щодо того, чим подібна «дружка» в кінцевому рахунку закінчилася.

2. Наукова інформація, що функціонує не тільки в наукових та політичних колах, але й певним чином серед широких кіл населення. Саме вона у певних випадках визначає підвалини та специфіку тих проблем, що можуть виникати та часто-густо виникають, коли йдеться про жорсткі та конфліктні підвалини соціально-політичних подій та їх течію. Причому подібна інформація використовується як для формування громадської думки у «свого» населення, так і у населення «інформаційного супротивника».

Так, в ході російсько-української інформаційної війни, проведення АТО, зокрема, росій-

ськими «фахівцями» всіляко використовуються різноманітні джерела, теорії, положення з історичної, політичної, соціологічної, економічної та низки інших наук, зокрема і геополітики. Так, росіянами зокрема «обґрунтовуються» проблеми пов'язані із приналежністю Криму та низки східних регіонів України, що, з їх точки зору, належать «Новоросії». З використанням політологічних та соціологічних теорій обґрунтовуються переваги, так званої, «контрольованої демократії», що має місце в Російській Федерації, будується найбільш сприятливий імідж сучасної імперської російської держави. У той же час активно обговорюються проблеми націоналізму в Україні, що приводять та призвели до специфічного, «фашистського» з їх точки зору, політичного режиму.

3. Загальна соціальна інформація, що передається по різних каналах та категорій повинні бути притаманні такі інформаційні характеристики, як новизна, надійність, доступність та деякі інші. Дуже цікавими в плані оцінки джерел інформації в цьому плані з точки зору їх впливу на формування громадської думки є результати власного соціологічного дослідження авторів цієї статті (дослідження було проведено у 2016 та 2017 роках серед експертів – опитування представників ряду специфічних категорій населення: воїнів АТО, волонтерів, викладачів суспільно-політичних кафедр закладів вищої освіти (32 особи) та серед населення м. Запоріжжя – опитано 640 мешканців по репрезентативній квотній вибірці). Достатньо очікувано (див. табл. 1) найбільш інформативним для населення як і для експертів в плані здобуття інформації по проблемам російсько-української війни виявилися українське телебачення та Інтернет (більше для експертів). У той же час виявилось, що достатньо несподівано з ними практично конкурують міжособистісні контакти людей, тобто їх бесіди із родичами, друзями, знайомими. Важко оцінити виявлену проблему однозначно. З одного боку, це дуже добре, з іншого – нерідко саме у подібних бесідах народжуються різні чутки.

Таблиця 1

**Канали отримання інформації населенням та експертами
про події, що відбуваються в АТО, роботі військових дій
(% опитаних експертів, $n_1 = 32$ та опитаних громадян, $n_2 = 640$)**

№	Канали отримання інформації	Експерти	Населення
1	Українські телеканали	84	77,7
2	Російські телеканали	16	12,7
3	Українське радіо	38	17,3
4	Російське радіо	3	3,6
5	Зарубіжні радіостанції («Бі-бі-сі», «Голос Америки», Радіо «Свобода» тощо)	13	2,8
6	Інтернет	75	54,2
7	Українська преса: газети, журнали	28	34,1
8	Лекції, різні виступи фахівців	16	4,2
9	Мітинги, демонстрації тощо	9	8,4
10	Різні плакати, стенди, білборди	3	5,5
11	Збори за місцем проживання населення, на підприємствах, в організаціях	3	4,8
12	Зустрічі і розмови з депутатами, керівниками підприємств, організацій	6	1,7
13	Документальні джерела: закони, постанови	28	3,4
14	Бесіди з родичами, друзями, знайомими	47	39,1
15	Інші джерела	6	0,2
16	Нізвідки не отримую	0	8,8
17	Важко відповісти	3	0,8

Щодо довіри до інформації, що розповсюджується за допомогою різних каналів інформування (див. табл. 2), то, по-перше, зафіксована не дуже значна довіра експертів до інформації українського телебачення (позначили 31% опитаних, хоча дивляться це телебачення 84%). По-друге, виявилось, що хоча більшість населення та експертів використовують в цьому плані Інтернет, довіряють йому не дуже (вважаємо, що цілком виправдано, зважаючи на те, хто «викладає» подібну інформацію в Інтернеті, соціальних мережах). По-третє, рівень довіри до інформації, що здобувається із міжособистісних контактів досить значний. Усе це, з нашої точки зору, пояснює ту не од-

ностайність та суперечливість громадської думки, що формується в українського населення щодо подій на сході країни.

4. Чутки, плітки безумовно відіграють значну та, що важливо, особливу роль у формуванні громадської думки в періоди інформаційних війн. Відомо, що чутки – це спосіб інтерпретації інформації, обумовлений її дефіцитом, невизначеністю ситуації, поширенням тривожних настроїв у суспільстві [Бойко 2010: 230]. Зрозуміло, що саме тому їх роль у період інформаційних війн величезна. Візьмемо для прикладу лише один різновид чуток, які використовуються у протистоянні України і Російської Федерації в останні роки.

Таблиця 2

**Довіра до каналів, з яких експерти та населення отримують інформацію
про події, що відбуваються в АТО, роботі військових дій
(% опитаних експертів, n1 = 32 та опитаних громадян, n2 = 640)**

№	Канали отримання інформації	Експерти	Населення
1	Українські телеканали	31	50,5
2	Російські телеканали	22	6,3
3	Українське радіо	22	12,0
4	Російське радіо	9	2,8
5	Зарубіжні радіостанції («Бі-бі-сі», «Голос Америки», Радіо «Свобода» тощо)	16	0,8
6	Інтернет	25	35,9
7	Українська преса: газети, журнали	19	19,2
8	Лекції, різні виступи фахівців	19	3,3
9	Мітинги, демонстрації тощо	19	4,4
10	Різні плакати, стенди, білборди	16	1,6
11	Збори за місцем проживання населення, на підприємствах, в організаціях	16	2,2
12	Зустрічі і розмови з депутатами, керівниками підприємств, організацій	16	0,9
13	Документальні джерела: закони, постанови	19	2,2
14	Бесіди з родичами, друзями, знайомими	34	26,1
15	Інші джерела	6	0,5
16	Нізвідки не отримую	3	16,9
17	Важко відповісти	19	16,9

Мова йде про постійно виникаючі та розповсюджуючі чутки відносно можливого широкого військового наступу по усій території України, який готує російська влада. Вочевидь, що дійсно, по-перше, відносно необхідної в цьому плані інформації для українців відчувається її дефіцит, населення дійсно не може знати і розуміти правдива ця інформація або ні. По-друге, подібне нагнітання ситуації деякими політичними силами, засобами масової інформації, в тому числі і в Україні, завдяки дезінформації дійсно вдається нагнітати ситуацію, оскільки реальна ситуація не до кінця зрозуміла. Нарешті, по-третє, подібна ситуація дійсно викликає поширення три-

вожних настроїв в українському суспільстві. Тільки в останній час, завдяки певним заходам (зокрема, укріплення боєздатності української армії, підтримці західних партнерів та деяким іншим) відповідні чутки сприймаються спокійно та виважено.

Треба відзначити, що чутки розглядають сьогодні не тільки як стихійне комунікативне явище, а і як спеціальна, активно використовувана технологія впливу на суспільну свідомість, ефективний засіб ефективної протидії ситуаціям, що складаються в суспільстві. Р. Ронін, розширюючи поле чуток, пише, що при веденні активної гри ретельно підібрані чутки запускають для: оптимального поши-

рення правди; створення певної думки про подію, ситуацію або людину; підготовки оточення (шляхом притуплення їх реакції) до наміченого діяння; уникання офіційної цензури; з'ясування ставлення людей до того, що повідомляється для розпалювання смуту, страху, невпевненості [Караяни 2003]. Найчастіше люди швидко підпадають під вплив чуток, це зумовлено нездатністю значної частки населення самостійно й критично оцінити правдоподібність чуток. Так само на них впливає соціальний настрій населення, наприклад, більш сприйнятливими до чуток виявляються люди, які відчувають невдоволення, що знаходяться в стадії тривалого очікування. Так само в більшості випадків чутки, слухи, плітки розглядають як достовірні, а їх спростування (особливо коли це робиться офіційними органами) як прагнення приховати істину.

5. Ідеологічні та інформаційні фільтри виступають як наступний важливий чинник формування громадської думки, виконуючи специфічну, але важливу роль «сітки», що пропускає або затримує ту чи іншу інформацію на її шляху до реципієнта, здобувача. Причому (це важливо!) подібні фільтри не завжди бувають зовнішніми для особистості, тобто «відбирають» ту чи іншу інформацію, яка поступає лише ззовні.

Подібна дія фільтрів може відбуватися і тоді, коли людина припустимо сприймає певну картину світу «через себе» (так, наприклад віруюча людина буде оцінювати сформовану ситуацію через свою віру, а соціаліст – через свої специфічні переконання тощо). Саме досвід індивіда й отримана ним інформація в процесі формування його думки, безумовно, ретельно класифікуються, оцінюються з урахуванням відповідних фільтрів [Стадник 2015: 220]. На даному етапі на базі подібної інформації і в силу яскраво вираженого інтересу формуються індивідуально-групові судження (думки, оцінки). Ці судження можуть у суперечити одне одному. Це пояснюється різним рівнем обізнаності суб'єкта, дією широкого спектра джерел інформації, неможливістю відразу ж перевірити цю інформацію і таке інше.

Але, безумовно, подібні ідеологічні та інформаційні фільтри можуть виступати як дійсно «сітки», через які так чи інакше інформація «ззовні» пропускається чи не пропускається до потенційного споживача. Це може відігравати як негативну роль (людина не здобуває необхідних повідомлень і не може чітко та впевнено «створити» власну думку на ті чи інші події, процеси, особистості). Так і роль позитивну, коли заради зменшення впливу, наприклад, інформаційних каналів супротивника, який намагається створювати вигідну для нього громадську думку, ті чи інші повідомлення затримуються, або зовсім не пропускаються до реципієнтів.

Яскравим прикладом створення та використання подібних фільтрів в процесі російсько-управлінської інформаційної війни виступає система відмови від трансляції в Україні російських телеканалів та радіостанцій, які ведуть проти України активні пропагандистські кампанії. З нашої точки зору, подібний підхід до організації такої своєрідної контрпропагандистської діяльності є достатньо виваженим та справедливим, оскільки у цьому випадку мова йде не про інформаційну діяльність як таку, а про діяльність пропагандистську. Причому таку, що характеризується недостатньо виваженим підходом. Наявністю елементів наклепу та підбурювання населення, що викликає формування певної специфічної негативної громадської думки.

6. Стереотипи також виступають як дуже важливий елемент системи формування громадської думки. У політичній психології стереотип характеризують як спрощене, стандартизоване, схематизоване, аксіоматичне та емоційно забарвлене уявлення про певний суб'єкт політики, соціальне чи політичне явище [Бойко 2010: 212-213].

З точки зору У. Ліппмана саме соціальні стереотипи надають основний розумовий матеріал, на якому будуються суспільні думки. Стереотипи, які виступають як стимулу, покликані викликати у людей реакцію це почуття симпатії і антипатії, страху і гніву, любові і ненависті по відношенню до інших соціальних явищ. [Дубин & Толстых 1993]. Стереотип

розглядають як механізм взаємодії, найпростіша форма комунікації, результат взаємного тяжіння й культурної напруги, що одночасно характеризує ступінь соціалізації людей. Коли складні ідеї втілюються у спрощеному збірному образі, то на сприйняття і осмислення їх потрібно менше часу і зусиль. Стереотипи відчують людину аналізувати явища, критично їх оцінювати, привчають їх беззастережно.

Американський теоретик пропаганди У. Олбиг звертає увагу не те, що «стереотипи можуть бути підробкою під реальність, і відоме створення і маніпулювання ними широко практикуються сьогодні» [Дубин & Толстых 1993]. Отже, в більшості випадків стереотипи випадків стереотипи використовуються пропагандою для виклику відповідної емоційної реакції аудиторії. Таким чином стерео типізація інформації, наприклад, у ЗМІ дуже часто веде до її стандартизації, дезінформації читачів, до маніпулювання громадською думкою в інтересах як власної еліти, так і конкурентів в ідеологічній та іншій боротьбі, зокрема в ході інформаційних війн.

Але й це не все. Відомо, що стереотипи можуть негативно позначатися як на поведінці людей, так і в формуванні у них відповідної індивідуальної думки, що потім транслюється в думку громадську. Вони дійсно спричиняють спрощене сприйняття світу та відмову від аналізу та сприйняття різних подій та явищ; викликають неадекватні емоційні реакції; стимулюють виникнення та закріплення упередженого ставлення до людей і соціально-політичних явищ; провокують загострення конфліктів і таке інше.

Можна й не казати про те, яким чином та з якою наполегливістю використовує стереотипи російська пропаганда в ході інформаційної російсько-української війни, формуючи у свого населення (і не тільки свого) стереотипні образи України, української влади, воїнів українських збройних сил, добровольців, волонтерів і т.ін. Навряд чи є сенс називати тут ті стереотипи, якими вони оперують – ці стереотипи відомі усім. На жаль, проблема у тому, що багато з подібних стереотипів закріплюється у свідомості росіян та формує певне

ставлення до України і українців, певний стан громадської думки щодо цієї проблеми.

На завершення аналізу проблем та джерел формування громадської думки в період інформаційної війни треба зауважити наступне. Безумовно, подібне формування серйозно впливає на, так би мовити «якість» громадської думки, під якою ми розуміємо в першу чергу рівень її компетентності. Відомо, що подібна компетентність відіграє значну роль в процесі використання громадської думки в соціально-політичному управлінні.

Відомо, також, що громадська думка в процесі подібного управління реалізує три основні функції: директивну, консультативну та експресивну [Полторах 2000: 83-85]. Перша з них у тому, що громадська думка сама по собі виносить певні рішення з тої чи іншої проблеми, що мають суто імперативний характер. Так, саме проблеми прийняття в Україні ефективною заміну про загально-управлінський референдум спрямована на вирішення одного з найважливіших завдань відносно визначення громадською думкою шляхів припинення війни на Донбасі, відповідно – згортання інформаційної війни.

Консультативна функція громадської думки у тому, що вона «бере участь» у прийнятті та реалізації управлінських рішень шляхом використання органами управління тих «порад», які дає їм громадська думка, що їх консультує (зрозуміло, що це як раз у першу чергу і залежить від рівня її компетентності. Добре відомо, скільки порад дала громадська думка Президентові України, уряду, окремим міністрам щодо організації участі добровольців та волонтерів в АТО, контрпропагандистської діяльності, створенні служби каналів, надання воїнам медичної допомоги та таке інше.

Нарешті, експресивна функція громадської думки у тому, що вона, незалежно від того, у яких умовах діє, займає певну позицію у ставленні до фактів і подій, що відбуваються в суспільстві. Добре відомо, якою неоднозначною є позиція управлінської громадської думки по відношенню до напрямків та умов припинення воєнних дій на сході країни. Можна навести лише один з прикладів став-

лення одного із її сегментів до цієї проблеми. Перед поїздкою Президента В. Зеленського на зустріч у «Нормандського форматі» дуже не мала частка населення виступила на Майдані із висловленням громадської думки, зміст якою був наступним: «Ні капітуляції!».

Отже, при реалізації будь якої управлінської, політичної функції потребується використання громадської думки (навіть, якщо його не робити, вона все одного обов'язково займе певну позицію). І, безумовно, треба використовувати компетентнісну громадську думку. Відповідно постає питання: а чи може громадська думка бути компетентнісною? Розглядати цю проблему треба лише на увазі, що мова може йти про органічну компетентність (або некомпетентність) та неорганічну компетентність (або некомпетентність).

У першому випадку йдеться про те, що громадська думка іноді може висловлюватися по деяким науковим або спеціалізованим проблемам, які недоступні її розумінню взагалі (йдеться, наприклад, про проблеми медицини, Томосу та ін.). Інша річ неорганічна компетентність громадської думки. Подібна може бути досягнута, якщо не порушуються наступні умови [Полторах 2018: 67-68]:

- громадська думка не висловлюється з тих проблем, що недоступні її розумінню, так, як йдеться про інформаційну війну між Російською Федерацією та Україною, навряд чи є сенс вивчати та враховувати громадську думку з проблем зброї, що використовується, стратегії та тактики військових дій та ін.;

- громадська думка не є достатньою поінформованою (див. вище про канали інформування), щодо тих чи інших проблем, у тому числі пов'язаних із перебігом подій на сході України;

- замість громадської думки використовуються, так звані, «артефакти», що з'являються завдяки використанню (в тому числі при опитуванні громадської думки) деяких спеціальних технологій. Так, вище вже йшла мова про те, яким чином використовуються при організації пропаганди в інформаційній війні ідеологічні та інформаційні фільтри та стереотипи;

- не має спроб використання громадської думки при аналізі складних соціально-економічних (наприклад, щодо підвищення цін) та соціально-політичних проблем. У цьому випадку з'являються різноманітні чутки та плітки, що функціонують замість висловлення громадської думки. Цього, наприклад, варті чутки щодо цін на газ, призначення субсидій та ін. Цікаво, що саме це порівнюється із ситуацією на окупованих територіях та розмовами про те, що їх мешканці отримують «по дві пенсії».

Отже, в цілому, якщо грамотно та професійно використовувати при формуванні громадської думки проаналізовані вище маніпулятивні технології, можливо здобутки для застосування соціально-політичної діяльності взагалі та урегульовані процесів інформаційних війн достатньо «неорганічно компетентнісну громадську думку».

Висновки.

Проведений аналіз засвідчив, що проблема формування громадської думки в процесі ведення інформаційних війн є найактуальнішою, оскільки недоліки у подібній діяльності, зокрема вплив на населення цілеспрямованої і активної пропаганди приводять до самих негативних наслідків у подальшому функціонуванні громадської думки.

Серед основних джерел, за допомогою яких відбувається формування громадської думки, важливе місце займають як джерела, що несуть змістовну функцію, зокрема свідчення, що здобуваються з колективного та індивідуального досвіду людей, наукова та загальна соціальна інформація, чутки, плітки та ін. А також різноманітні ідеологічні і інформаційні фільтри, стереотипи, що певним чином «пропускають» інформацію у свідомість людей для подальшого формування громадської думки.

Також цей процес має особливе значення для формування і подальшого використання в соціальному управлінні, процесах ведення інформаційних війн компетентної громадської думки.

Бібліографічні посилання

- Бойко О. Д. (2010). Політичне маніпулювання: навч. Посібник. Київ: Академвидав. 242 с.
- Дубин Б. В., Толстых А. В. (1993). Слухи как социально-психологический феномен. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.voppsy.ru/issues/1993/933/933077.htm> (дата звернення: 23.11.2019).
- Караяни А. Г. (2003). Слухи как средство информационно-психологического противодействия [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://psyfactor.org/lib/rumours4.htm> (дата звернення: 23.11.2019)
- Полторак В. А. (2000). *Социология общественного мнения*. Киев; Днепропетровск: Центр «СОЦИОПОЛИС». 264 с.
- Полторак В. А. (2018). Компетентність громадської думки: органічна та неорганічна. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя: КПУ, Вип. 78. С. 163-170.
- Стадник А. Г. (2015). Форми впливу на громадську думку в процесі інформаційної війни. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя: КПУ. Вип. 69-70. С. 216-224.

References

- Bojko O. D. (2010). Politychne manipuljuvannja: navch. posibnyk [Political manipulation: teach. manual]. Kyi'v: Akademvydav, 2010. 242 s. (in Ukr.)
- Dubin B. V., Tolstyh A. V. (1993). Sluhi kak social'no-psihologicheskij fenomen [Rumors as a socio-psychological phenomenon]. Retrieved from <http://www.voppsy.ru/issues/1993/933/933077.htm> (data zvernennja: 23.11.2019). (in Russ.)
- Karajani A. G. (2003). Sluhi kak sredstvo informacionno-psihologicheskogo protivodejstvija [Rumors as a means of information and psychological counteraction]. Retrieved from <http://psyfactor.org/lib/rumours4.htm> (data zvernennja: 23.11.2019). (in Russ.)
- Poltorak V. A. (2000). *Socjologija obshhestvennogo mnenija* [Sociology of public opinion]. Kyev; Dnepropetrovsk: Centr «SOCYOPOLYS», 2000. 264 s. (in Russ.)
- Poltorak V. A. (2018). Kompetentnist' gromads'koi' dumky: organichna te neorganichna [Public Opinion Competence: Organic is inorganic]. *Social'ni tehnologii': aktual'ni problemy teorii'ta praktyky: zb. nauk. pr. / redkol.: Ja. V. Zos'ka (gol. red.) ta in. Zaporizhzhja: KPU, Vyp. 78. S. 163-170.* (in Ukr.)
- Stadnyk A. G. (2015). Formy vplyvu na gromads'ku dumku v procesi informacijnoi' vijny [Forms of influence on public opinion in the process of information war]. *Social'ni tehnologii': aktual'ni problemy teorii'ta praktyky: zb. nauk. pr. / redkol.: Ja. V. Zos'ka (gol. red.) ta in. Zaporizhzhja: KPU. Vyp. 69-70. S. 216-224.* (in Ukr.)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

Віктор Миколайович Щербина

Доктор соціологічних наук, професор

Професор кафедри соціології

та соціальної роботи

Класичний приватний університет

Вул. Жуковського 70-б, Запоріжжя, 69002,

Україна

E-mail: svn6414@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-8535>

Юрій Вікторович Романенко

Доктор соціологічних наук, професор

Професор кафедри міжнародних

медіакомунікацій та комунікативних технологій

Інститут міжнародних відносин КНУ

вул. Володимирська 60, Київ, 01033, Україна

E-mail: romanenko.jura@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2751-6093>

УДК 316

Viktor Mykolayovych Shcherbina

Doctor of Sociological Sciences, Professor

Professor of the Department of Sociology

and Social Work

Classical Private University

70B, Zhukovsky St., 69000, Zaporizhzhya, Ukraine

Yuriy V. Romanenko

Doctor of Sociological Sciences, Professor

Chair of International Media Communication and

Communication Technologies

Institute of International Relations

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АКТОР-МЕРЕЖЕВОГО ПІДХОДУ
В СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ТЕОРЕТИЗУВАННІ**

Received 30 July 2019; revised 27 August 2019; accepted 20 September 2019

DOI: [10.15421/341927](https://doi.org/10.15421/341927)

Анотація

Викладено основні положення актор-мережевого теоретичного підходу Бруно Латура. Проаналізовано з точки зору проблем дослідження соціальних мереж евристичний потенціал концепції гетерогенної мережі, яка утворюється в процесі взаємодії різномірних елементів – як соціальних, так і технологічних. Виявлено, що «матеріальний поворот» та актор-мережевий підхід є плідним щодо дослідження специфіки соціальної взаємодії на рівні малих соціальних мереж; актор-мережевий підхід не є придатним для дослідження мікросоціальних процесів, оскільки не відповідає їх історичній природі.

Ключові слова: соціальні мережі, Бруно Латур, актор-мережевий підхід, матеріальний поворот об'єкт-центричність, соціальна теорія.

The heuristic potential of the actor-networking approach in modern sociological theorizing

Abstract

The article outlines the main points of Bruno Latour's actor-network theoretical approach. The innovation proposed by Bruno Latour, the basic principle of his theorizing paradigm, is the concept of a heterogeneous network. According to his vision, such a network is formed in the process of interaction of heterogeneous elements - both social and technological. It is essential that these elements should be described as equivalent, equally important to the existence of the interaction network. The network is thus made up of diverse actors - people and objects, technical standards, technical devices, software. Hence, social order arises as a result of the activity of all its elements and is broken by the exclusion of any element from the process of such joint interaction. Therefore, social order can be disrupted as a result of changes in social behavior and as a result of changes in technical standards or technological disaster. The basic principle of the theory is that people do not have a special position in the network, they are viewed without any difference from other participants in the interaction in the network - first of all, because without other actors, people can not exist. Humans and objects are seen as nodes of a hybrid network, which itself looks like an aggregate of agents who interact to solve common problems by solving common problems. Thus, the common purpose of the activity should be seen as being formed not only by the person but also by all other agents of the network. The heuristic potential of the concept of heterogeneous network, which is formed in the process of interaction of heterogeneous elements - both social and technological, is analyzed in terms of problems of social network research. It is concluded that the "material turn" and the actor-network approach is fruitful for the study of the specifics of social

interaction at the level of small social networks. The actor-network approach is not suitable for the study of microsocial processes because it does not correspond to their historical nature. The proposed approach outlines the prospect of updating the body of theoretical knowledge about society by introducing things and intellectual products as independent agents of social influence in the subject sphere of social reflection.

Keywords: *social networks, Bruno Latour, actor-network approach, an object-centered, social theory.*

**Эвристический потенциал актор-сетевого подхода
в современном социологическом теоретизировании**

Аннотация

Изложены основные положения актор-сетевого теоретического подхода Бруно Латура. Проанализированы с точки зрения проблем исследования социальных сетей эвристический потенциал концепции гетерогенной сети, которая образуется в процессе взаимодействия разнородных элементов - как социальных, так и технологических. Выявлено, что «материальный поворот» и актер-сетевой подход плодотворным по исследованию специфики социального взаимодействия на уровне малых социальных сетей; актер сетевой подход не пригоден для исследования микросоциальных процессов, поскольку не соответствует их исторической природе.

Ключевые слова: *социальные сети, Латур, актор-сетевой подход, материальный поворот, объект-центричность, социальная теория.*

Постановка проблеми.

Глобалізація, інформатизація, виникнення новітніх інформаційних середовищ призвели до появи нових компонентів суспільного життя. На переломі віків у суспільствознавстві набуло широкого розповсюдження бачення суспільства як динамічної мережі, в якій відбувається соціальна взаємодія, яку можна описувати як множину потоків. Таке бачення актуалізувало необхідність створення відповідних новій базовій метафорі концептуальних уявлень, на основі яких стало б можливим створити теорії, які будуть мати евристичний потенціал відповідно до потреб соціального пізнання нової доби. Однією з таких нових платформ соціального пізнання виступила парадигма актор-мережевої взаємодії, що передбачає мережеву логіку описування соціальних процесів. Один з піонерів такого підходу, іспанський соціолог М.Кастельс, вважає, що мережана логіка як така суттєво впливає на процеси суспільного життя, визначаючи обличчя сучасних соціальних рухів, державних та недержавних утворень. Поняття «соціальна мережа» набуває усе більшого розповсюдження, його використовують як у науковому пізнанні, так і у повсякденному житті. Суспільство починає розумітися як таке, що має мережану основу, будується на основі процедур узагальнення процесів, що відбуваються у соціальних мережах. Поняття соціальної мережі ото-

тожують з особливим їх різновидом, який формується на основі кіберкомунікативного спілкування – тобто з такими мережами як «Фейсбук», професійними та розважальними ресурсами міжособистого спілкування. Ці мережі часто протиставляються традиційним соціальним інститутам, інтерпретуються як носії «дійсної правди реального життя», стають середовищами формування соціального запиту до влади, засобом не тільки комунікації, а й самоорганізації тих людей, які виключені з процесу впливу на державні інституції. У науковому вжитку поняття соціальної мережі досліджується останнім часом доволі предметно, однак темпи суспільних змін в наш час набули настільки карколомного характеру, що соціальне теоретизування не встигає виробляти відповідні їх потребам пізнавальні інструменти і практики. Фокуси досліджень в цій галузі зосереджені в рамках окремих предметних галузей соціології, філософії, культурології тощо, це не сприяє виробленню нового мета теоретичного, синтетичного бачення мережевих взаємодій як певної суспільної універсалії. В цьому сенсі амбітною заявкою стала концептуальна програма переосмислення соціального теоретизування, автором якої є французький філософ, соціальний теоретик Бруно Латур. Він запропонував низку підходів для побудови теорії нового типу та концептуальних засобів для переосмислення «теорії як

такої» – тобто базових онтологічних установок соціально-філософського і соціологічного мислення. Зважаючи на наявну необхідність вироблення нових теоретичних підходів, існує необхідність концептуального засвоєння його позиції в процесі наукового пізнання сучасних суспільних процесів. Це і визначило актуальність статті, що пропонується до розгляду.

Стан останніх досліджень проблеми.

Теорія соціальних мереж найбільшою мірою розроблена у французькій соціології. У наукових роботах багатьох авторів базовою аналітичною одиницею соціального виступає «соціальна мережа», або «актор-мережа». Цю одиницю розуміють як таку, що включає в себе не тільки індивідів, але й різноманітні громадські та природні компоненти, які підлягають дії та діють самі, впливаючи на соціальну систему в цілому. Однак на теоретичному рівні мережана термінологія не достатньо розроблена і непослідовна, вона включає багато понятійних запозичень з різних галузей знання, припускає часом відверто метафоричне уявлення про предмет, який розглядається. Це значно ускладнює процес отримання практично значущого знання, перетворює науковий дискурс щодо соціальних мереж на простір довільного описування. Загалом в сучасному суспільствознавстві склалася низка теоретичних підходів до розуміння соціальної мережі. Першим таким підходом передбачається розуміння соціальної мережі як домінуючої відносно інших соціальних процесів. Представники іншого підходу (т.зв. батської школи) розвивають теорію соціальної мережі як акторно-мережеву теорію. Прибічники підходу, одним з фундаторів якої є Бруно Латур, також розвивають актор-мережеву теорію, однак вкладають в свою діяльність різні значення. Бруно Латур та Мішель Кантоном значної уваги надають формуванню загальнотеоретичних та метрологічних засад цієї теорії. Окремо можна виділити також роботи ланкастерських соціологів – Джона Ло, Анн-Марі Мол, Мадлен Акрич, Нільса Альбертсен, Вікторії Синглтон, Джона Уррі, які більшою мірою орієнтовані на науково-технічні аспекти дослідження мережевих взаємодій.

Творчість Бруно Латура не є предметом значного інтересу з боку вітчизняних дослідників. Він є одним з ідеологів акторно-мережевої теоретичної орієнтації (Actor-Network Theory, ANT), прихильники якої бачать своє завдання у фундаментальній ревізії оптики і словника дисципліни. Заявлені теоретиками ANT ціннісні установки на пошук шляхів оновлення авторитетності наукового знання формально зближуються зі сциєнтистськими позиціями. Така позиція виглядає неприйнятною та незрозумілою для тих дослідників, що стоять на позиціях наукового реалізму, а з цих позицій вони не можуть дати їм адекватної оцінки. Це спричиняє радикально-критичне відношення до ідеї і методів Латура. Можна сказати, що це фіксує непрозорість сучасних наукових парадигм соціального пізнання до новизни і радикальності – не зважаючи на всю декларовану ними потребу в парадигмальному оновленні. Дискусії між представниками критичної соціології і дослідниками, що стоять на позиціях нового «матеріалізму»/«реалізму» не дозволяють також скористатися структуралістськими і постструктуралістськими підходами, що їх розвивають сучасні українські соціологи (Н. Костенко, В. Бурлачук, М. Соболевська, В. Щербина).

За таких умов інтерпретації латурівської концепції формуються з різних точок зору – з погляду її внеску у розвиток міждисциплінарних досліджень науки і технології (Science and Technology Studies, STS) – В. Сінглтон, А. Молл, М. Акріч, Н. Альбертсен, Н. Іванова, Ю. Моркіна, І. Полонська; з погляду на матеріальний поворот в соціології (Turn to the material) – Д. Пелс, К. Хезерінгтон, Ф. Вандерберге, Р. Харре, К. Кнорр-Цетіна, Д. Кул, С. Фрост, Д. ЛаКапра, Я. Годдер, М. Фрейзер, С. Кембер, В. Вахштайн, А. Кузнєцов; прагматичний поворот (The Pragmatic Turn) – О. Хархордин, В. Волков; поворот до «не-людського» (The Nonhuman Turn) – Е. Доманская, Ф. Вандерберберге; поворот до складності (The Complexity Turn) – Б. Кастеллані; семіотичний поворот – І. Напреенко, Р. Хорстакер; онтологічний поворот – А. Ескобар, Н. Костенко, С. Астахов, О. Столярова, та інші повороти в

теорії кінця XX – початку XXI століття. Узагальнююче дослідження евристичного потенціалу концепції Бруно Латура щодо власне соціологічного теоретизування в українській соціологічній спільноті здійснила Я.Кононова [Кононова 2013].

За умов ситуації, що склалася, потенціал пропонованої Бруно Латуром акторно-мережевої теоретичної орієнтації не засвоєний науковою спільнотою достатньою мірою та виглядає таким, що не витримує критики в рамках предметів різних суспільствознавчих наук. Однак власне амбітною заявою Бруно Латура є намагання побудови теорії нового типу, переосмислення «теорії як такої» – тобто базових онтологічних установок того, як наука розуміє та описує суспільні процеси.

Метою статті аналіз евристичного потенціалу введення положень концепції актор-мережевої теоретичної орієнтації Бруно Латура та введення її положень у науковий обіг вітчизняного суспільствознавства.

Виклад основного матеріалу.

Взаємозв'язок між технологічним розвитком і змінами в соціальній структурі є здавна предметом розгляду філософів, економістів, соціологів. В рамках розвитку цієї парадигми сформувалися низка теорій, відповідно до яких промислова революція породила капіталізм, революція в інформаційних технологіях сприяла виникненню сучасного інформаційного (мережного за своєю структурою) суспільства. Відтак в наш час використання комп'ютерних технологій впливає на всю суспільну структуру. Завдяки якісно новим засобам комунікації «домінуючі функції й процеси виявляються організованими за принципом мереж». А все суспільство в цілому стає «мережним» [Кастельс 1999]/

Найважливіша галузь застосування мережної теорії – зміни, що відбуваються в соціальній стратифікації. У суспільстві, побудованому на основі комунікацій, що продукуються в рамках мережних структур основним ресурсом виробництва стають знання й інформація, а пануючою соціальною групою – ті, хто має знання. Природньо, що у процесі становлення цього нового соціального угруповання –

«класу інтелектуалів» або «нетократії» [Бард & Зодерквист 2005] важлива роль приділяється технологіям комунікації. Говорячи про засоби комунікації, як правило, мають на увазі комп'ютерні мережі, зокрема, Інтернет. У цьому проявляється технологічний детермінізм, від якого необхідно перейти до більше пильного розгляду взаємодії людини й комп'ютера, і ширше – зв'язку між суспільним порядком і глобальними кіберкомунікаційними мережами.

Теоретичний опис структурних трансформацій соціальної реальності, що формується під впливом розвитку мереж, пов'язаний з новими підходами до вивчення взаємодій між соціальними акторами. Такий опис не позбавлений крайнощів та перебільшень, однак це є природнім коли мова йде про історично новий процес соціотворення. У сукупності ці взаємодії утворюють соціальний капітал, що є необхідною умовою мобілізації колективних ресурсів у сучасних суспільствах. Зростання ролі мережних комунікацій, у тому числі неінституціональних обмінів і неформальних солідарностей, актуалізує мережі як чинник творення соціальної реальності.

Для соціальних теоретиків завжди було важливим зрозуміти те, як індивіди зв'язані один з одним, і як ці зв'язки обумовлюють порядок і зміст соціального життя на мікрорівні. В 1970-ті рр. XX ст. актуалізація уваги до мереж зв'язків додала дослідженням соціального життя настільки необхідних їм чутливості і динамізму.

Незважаючи на порівняно недовгу історію вивчення мереж як соціального явища у соціальних науках, саме становлення соціальної теорії пов'язане із проблематизацією структурних зв'язків у класичній соціологічній традиції. В наш час «мережі» і ширше «соціальні мережі», або «мережні структури» розробляються не тільки в рамках соціальних наук, але й у менеджменті стосовно до нових форм організації компаній.

Евристичність мережного підходу пояснюється, насамперед, його сучасною широкою емпіричною застосовністю, що дає вихід на міждисциплінарні теоретичні узагальнення. Завдяки

мережному підходу відкривається можливість установа «розмитих» солідарностей, що трансформують соціальні інститути. В економічній соціології й соціальній антропології поняття мережі використовуються як інструмент для вивчення сформованих інституціональних відносин і застосовуються до широкого кола явищ, наприклад до «етнічного» економіки, ситуаціям прийняття на роботу і т.ін.

Загалом у рамках мережного підходу розрізняють два основних типи соціальних мереж – соціоцентричні (sociocentric network) і егоцентричні (egocentric network). У дослідженнях соціоцентричних мереж вивчаються повні структури рольових відносин, тобто розглядаються одночасно зв'язки між всіма членами деякого співтовариства (групи). У дослідженнях егоцентричних мереж обмежуються вивченням соціальних зв'язків окремого індивіда.

Основоположниками актор-мережевої теорії (Actor-Network Theory, ANT) є французькі соціологи Бруно Латур, Мішель Каллон а також британський соціолог науки Джон Ло. ANT формується на набуває статусу в середовищі дослідників, орієнтованих на міждисциплінарні дослідження «досліджень науки та технологій» (Science and Technology Studies, STS). Цікавим є те, що STS – це ініціатива філософів, істориків, соціологів, тобто суспільствознавців, які намагаються побачити знання як те, що виникає та існує в лабораторіях, у пізнавальних креативних практиках, до яких включено людей, речі, енергії. Методологічні новації ANT полягають у спробі «повороту до матеріальності», відповідно до якого в центрі соціологічного теоретизування має бути проблематика речей, того, що створюється [Латур 2014]. З точки зору Бруно Латура такий поворот відриває не тільки нові можливості теоретизування.

Новацією, яку пропонує Бруно Латур, основним принципом його парадигми теоретизування, є концепція гетерогенної мережі. Відповідно до його бачення така мережа утворюється в процесі взаємодії різномірних елементів – як соціальних, так і технологічних. Суттєво, що ці елементи мають описуватися як рівнозначні, однаково важливі для існування мережі взаємо-

дії. Відтак мережу утворюють різномірні актори – люди та об'єкти, технічні стандарти, технічні пристрої, програмні продукти. Звідси соціальний порядок виникає як наслідок активності усіх її елементів та порушується внаслідок виключення будь-якого елемента з процесу такої спільної взаємодії. Тому соціальний порядок може бути порушеним внаслідок як зміни соціальної поведінки, так і внаслідок зміни технічних стандартів або технологічної катастрофи. В цьому відношенні яскравим прикладом системних змін соціального порядку є катастрофа на Чорнобильській АЕС, яка призвела до фундаментальних змін в нашому суспільстві. З точки зору Латура слід розглядати як існуюче все те, що вступає у мережану взаємодію і впливає на поведінку людей – незалежно від того чи є це людина, пристрій, вірус хвороби, вірус-програма або програма-носії штучного інтелекту. Важливо розуміти, що слід досліджувати мережану взаємодію не у категоріях ієрархічної побудови соціуму, а як динамічну горизонтальну мережу агентів, що формують процеси взаємних відносин, впливаючи одне на одного. Речі, таким чином, є не тільки пасивними агентами взаємодії, вони мають форму власної активності і до них слід відноситися відповідним чином.

Принциповим положенням теорії є те, що люди не мають особливого положення в мережі, їх розглядають без будь-якої відмінності від інших учасників взаємодії у мережі – насамперед тому, що без інших акторів людина не може існувати. Люди і об'єкти розглядаються як вузли гібридної мережі, що сама виглядає як сукупність агентів, котрі взаємодіють у вирішення спільних проблем, вирішуючи спільні завдання. Таким чином спільна мета діяльності має бути побачена як така, що формується не лише людиною, але й усіма іншими агентами мережі.

Основними поняттями запропонованої концепції описання мережевої взаємодії є поняття «переклад», «актант» і «чорна скринька» [Латур 2006]. «Переклад» - це спроба встановити зв'язок між двома нееквівалентними феноменами або термінами, мовна гра, що дозволяє кожному актанту ідентифікувати інших в категоріях власного розуміння. Така операція

дозволяє будувати мережу, є способом побудови спільного простору з різномірних елементів. Актант – будь-яка діюча інстанція, «діюча особа» в історії побудови і розвитку мережі. Люди і речі, спілкуючись між собою, утворюють мережі, на основі яких виникає соціальний порядок в цілому. Актантом може бути і людина і артефакт і тварина і навіть мікроб – в тому разі, коли він впливає на процес утворення мережі. Тому для аналізу мережі необхідно «переописати» всі об'єкти, які її утворюють – надавши їм статус «конституанти дії». Поняття «суб'єкта», «особистості», «агента» не підходять, оскільки вони мають надто близьке відношення до тих теоретичних конструктів, де соціальна мережа описується як утворювана виключно людиною. Латур виходить з того, що «діяти – означає опосередкувати дії іншого». «Чорний ящик» – це пристрій, який існує перед нами і ми не знаємо («забули») як він утворився, всі операції з його створення для нас виступають аксіоматично вірними. Він утворюється, коли множина елементів починають працювати як один, дії якого є передбачуваними настільки, що немає потреби знати принцип його утворення.

Звернення до речей в актор-мережевій теорії як способу конституювання спільного світу має також і прагматику, пов'язану з політичним життям. Відповідно до такого розуміння соціальні науки мають стати інструментом активного перетворення і суспільства і людського мислення. Свою позицію, французький дослідник аргументує тим, що наприкінці 19 ст. на тлі багаторічних громадянських конфліктів та революційної боротьби виникла потреба у спрощенні політичних процесів. Ця потреба вплинула на процес формування корпусу наук про суспільство. Замість бачення нестійкої арили політичних взаємодій було запропоновано образ суспільства, що існує в готовому вигляді, яке необхідно лише досліджувати, виробляти знання про його суттєві риси. За такого бачення процес створення спільноти відкритими політичними методами перетворюється на процес вирішення низки завдань соціально-інженерного стибу – управління соціальними процесами з використанням

знання про невидимі структури і закономірності. Бруно Латур тут виступає продовжувачем більш радикальної позиції Мішеля Фуко і Жака Рансьєра, що в своїх теоріях аналізували співвідношення «політичного» і «поліцейського». Друге розумілося як нормативний фундамент здійснення функцій влади та регулювання засад відносин в суспільстві, а перше – як безперервний процес становлення та затвердження ідей рівності. Методологія дослідження влади, яку розвивав Мішель Фуко, пов'язувала її з виробництвом знання [Фуко 1998]. Виникнення соціальних наук цей дослідник розглядав як наступний щабель системи покарань – перехід практик володарювання від «покарання тіла» до «покарання душі».

В ідеї суспільства, що є джерелом побудови пізнавальних гіпотез, що пояснює реальність та поведінку людей втручанням зовнішніх сил, які маніпулюють агентами без усвідомлення з боку самих агентів, Латур вбачає інсталювання метафізики, від якої соціологія нібито намагається позбавитися, проголошуючи необхідність виключно наукового дослідження реальності. Соціальний конструктивізм, дюркгеймівську програму «пояснення соціального через соціальне», Латур розглядає як методологічну деформацію, оскільки саме суспільство є тим, що конструюється, облаштовується, монтується на основі взаємодії мереж. Тому суспільство, на його думку, не може розглядатися як джерело причинності у мережаних взаємодіях, звертаючись до побудови суспільства неможливо пояснити те, чому та або інша дія та поведінка є стійкою і внормованою. Інакше кажучи, суспільство саме має бути зрозумілим як конструкт, результат взаємодії у мережах, що складаються з речей. Саме речі є базовим рівнем аналізу мереж, оскільки вони «мають специфічну якість неподільності на первинні і вторинні якості. Вони надто реальні, щоби бути уявленнями, і надто спірні, невизначені... мінливі, провокативні, щоби відігравати роль незмінних, застиглих, нудних первинних якостей, якими раз та назавжди оснащений універсам» [Латур 2006]. Так «поворот до матеріального» в актор-мережевій теорії набуває політичного

виміру.

Висновки.

1. Актор-мережева теоретична орієнтація, що її розробляє Бруно Латур, може розглядатися в якості одного з парадигмальних горизонтів сучасного метатеоретичного рівня соціального пізнання. Запропонований підхід окреслює перспективу оновлення корпусу теоретичного знання про суспільство шляхом введення речей та інтелектуальних продуктів як самостійних агентів соціального впливу в предметну сферу соціальної рефлексії.

2. «Поворот до матеріального», об'єкт-центричність соціального, що його пропонує автор підходу, має значний евристичний потенціал в умовах розвитку соціальних середовищ, які включають штучний інтелект в якості дієвого чинника дослідження та організації соціальних процесів. Такий підхід дозволяє розвивати нові епістемологічні засоби, вводити в дискурс аналізу соціальних мереж нові складові соціальної взаємодії, опи-

сувати їх якості, фіксувати нові форми мереж відносин між соціальними акторами.

3. На нашу думку, намагання пояснити мікросоціальні процеси (зокрема, політичні) через їх зведення до рівня первинних мереж соціальної взаємодії, не мають достатнього евристичного потенціалу, оскільки тяглість процесів соціальних змін виходить за рамки актуальних процесів суспільного життя. Історичні перетворення вкорінені не тільки в сучасному, їх логіка визначається також минулим і майбутнім – відтак неможливо оцінити специфіку факторного впливу тієї або іншої «конституанти дії», виходячи з тут-і-зараз описування її характеристик у актуальному процесі мережевої взаємодії.

4. Запропонований підхід є плідним для розвитку базових метафор, концепцій та теорій щодо процесів формування малих соціальних мереж в умовах сучасності. Практичною сферою застосування отриманого нового знання може стати, наприклад, нетворкінг.

Бібліографічні посилання

- Бард, А., Зодерквист, Я. (2005). *Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма*. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://klex.ru/3mb>
- Кастельс, М. (1999) Становление общества сетевых структур. *Новая постиндустриальная волна на Западе*. Антология. Под ред. В.Л. Иноземцева. С. 494-505.
- Кононова, Я.В. (2013) Концепція Бруно Латура у перспективі парадигмальної зміни основ соціологічної теорії. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. № 2. С. 47-52.
- Латур, Б. (2006) Когда вещи дают отпор: возможный вклад «исследований науки» в общественные науки. *Социология вещей*. Сборник статей. Под ред. Вахштайна. М.: Издательский дом «Территория будущего». С. 342–365.
- Латур, Б. (2014). Извините, вы не могли вернуть нам материализм? *Логос* №4 [100] С. 265-275.
- Фуко, М. (1998). *Рождение клиники*. М.: Смысл. 310 с.

Refereces

- Bard, A., Zoderkvist, Ja. (2005). *Netokratija. Novaja pravjashhaja jelita i zhizn' posle kapitalizma* [Netocracy. The new ruling elite and life after capitalism]. Retrieved from <https://klex.ru/3mb>
- Kastel's, M. (1999) Stanovlenie obshhestva setevyh struktur [Formation of a society of network structures]. *Novaja postindustrial'naja volna na Zapade*. Antologija. Pod red. B.L. Inozemceva. S. 494-505.
- Kononova, Ja. V. (2013) Konceptija Bruno Latura u perspektivi paradigmal'noї zmini osnov sociologichnoї teorії [Bruno Latour's concept in the perspective of paradigm shift in the foundations of sociological theory]. *Visnik Nacional'nogo tehničnogo universitetu Ukraїni «Kiivs'kij politehničnij institut»*. Politologija. Sociologija. Pravo. № 2. S. 47-52.
- Latur, B. (2006) Kogda veshhi dajut otpor: vozmozhnyj vklad «issledovaniy nauki» v obshhestvennye nauki [When things fight back: the possible contribution of “science research” to social sciences]. *Sociologija veshhej*. Sbornik statej. Pod red. Vahshtajna. M.: Territorija budushhego. S. 342–365.
- Latur, B. (2014). Izvinite, vy ne mogli vernut' nam materialim? [Excuse me, could you return the material to us?]. *Logos*, 4 [100] S. 265-275.
- Fuko, M. (1998). *Rozhdenie kliniki* [Birth of the clinic]. M.: Smysl. 310 s.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Ігор Васильович Іщенко

Доктор політичних наук, доцент
Завідувач кафедри міжнародних відносин
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна
E-mail: iv.ishchenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5799-7364>

Igor V. Ishchenko

D.Sc. (Political science), Assoc. Prof.
Head of the Department of International Relations
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000,
Ukraine

Даниїл Володимирович Дяченко

Студент спеціальності «Міжнародні
відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна
E-mail: dandutch18@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4412-1528>
УДК 323.2

Dahyil V. Dyachenko

Student in specialty "International Relations,
Public Communications and Regional Studies"
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000,
Ukraine

**СИМВОЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАБІЛІЗАЦІЇ/ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Received 18 July 2019; revised 20 August 2019; accepted 23 September 2019

DOI: 10.15421/341928

Анотація

Автори моделюють вплив символів у політичному просторі на зміну його стану. Розкриваються методологічні підходи до розуміння політичної реальності, яка постійно перебуває під тиском навантаження символів. Показаний нерозривний зв'язок функціонування символів у внутрішній політиці та міжнародних відносинах. Неконгруентні символи взаємодіючих політичних систем породжують політичну нестабільність, що є поширеним явищем в умовах сучасних міжнародних відносин. Розглянуто нові технології втілення символів у свідомість середовища політичних систем. Підкреслено, що успішність проникнення символів у свідомість залежить від конгруентності їх змісту соціокультурним стереотипам. Адже символи несуть в собі певні аксіологічні коди, які, дешифруючись, сприймаються в свідомості як свої/чужі, добре/погано. Залучено синергетичну теорію для пояснення сутності впливу символіки на політичну стабільність в умовах авторитаризму та сучасних політій.

Ключові слова: *символ, символічна політика, політична стабільність, політична нестабільність, міжнародні відносини, синергетика, комунікативний підхід, аттрактор, конгруентність, символічна політична матриця.*

***Symbolic politics as a way to stabilize/destabilize the political space
in the context of globalization***

Abstract

The relevance of the article is related to the social demand for good governance. Meanwhile, successful political technologies occur more often when politicians use symbols. The authors model the influence of symbols on the social environment in the modern political space. As a rule, political consultants are looking for an opportunity to replace the system of symbols of opponents and thus they can destabilize the social environment. The article reveals the methodological approaches to the understanding of political reality, which is under constant pressure of symbols. The scientific search for such a political reality is associated with the name of G. Lasswell. The purpose of the article is to identify the features of symbolic politics in the context of its influence on the stabilization/destabilization of the political space against the backdrop of

globalization. The main task is to theoretically substantiate the role of symbols in modern politics. The range of studies of social entropy lies between political stability and instability, which are the result of the influence of symbols. Modern social and information systems raise the role of symbols to a new level. The role of symbols becomes even more significant. The article reveals the role of symbols in the international relations of different political systems. The study shows how the characters are born, which serve as attractors. Attractors can generate stability or instability in international relations. Politicians use symbols in internal politics and international relations. These symbols are closely interrelated. Non-congruent symbols cause political instability when political systems interact. This situation is often met in modern international relations. Political institutions of different levels transmit their symbols. The media are the main subject that broadcast symbols. Researchers describe new technologies that policymakers use to penetrate symbols into the minds of political systems. Political technologists are improving the use of social networks as a means to form public opinion. The authors noted that individuals perceive symbols positively if their content is congruent with sociocultural stereotypes. Symbols carry certain axiological codes, which are deciphered in consciousness and perceived as their / stranger, good / bad. The article contains elements of synergetic theory. It is necessary to explain the essence of the influence of symbols of political stability / instability. Synergetic applied to the conditions of authoritarianism and modern democracies.

Authoritarianism forms communication that eliminates the ambivalence of symbols. This circumstance provides control of political stability. Democracy provides a free choice of symbols that correspond to the axiological basis of the environment, therefore political stability is maintained.

Key words: symbol, symbolic politics, political stability, political instability, international relations, synergetics, communicative approach, attractor, congruence, symbolic political matrix.

Символическая политика как инструмент стабилизации/дестабилизации политического пространства в условиях глобализации

Аннотация

Авторы моделируют влияние символов в политическом пространстве на изменение его состояния. Раскрываются методологические подходы к пониманию политической реальности, которая постоянно находится под давлением нагрузки символов. Показана неразрывная связь функционирования символов во внутренней политике и международных отношениях. Конгруэнтные символы взаимодействующих политических систем порождают политическую нестабильность, что является распространенным явлением в условиях современных международных отношений. Рассмотрены новые технологии воплощения символов в сознание среды политических систем. Подчеркнуто, что успешность проникновения символов в сознание зависит от конгруэнтности их содержания социокультурным стереотипам. Ведь символы несут в себе определенные аксиологические коды, которые, будучи дешифрованными, воспринимаются сознанием как свои/чужие, хорошо/плохо. Привлечено синергетическую теорию для объяснения сущности влияния символики политической стабильности в условиях авторитаризма и современных политик.

Ключевые слова: символ, символическая политика, политическая стабильность, политическая нестабильность, международные отношения, синергетика, коммуникативный подход, аттрактор, конгруэнтность, символическая политическая матрица.

Постановка проблеми.

Актуальність розкриття потенціалу символічних аспектів діяльності у політичній сфері обумовлено підвищенням інтересу до комунікативної складової політичного та управлінського процесу. Комунікативний підхід, на сьогоднішній день, виступає в якості головного аналітичного інструменту дослідження символічних аспектів політики. Технологічність політики проявляється у сфері її

символів. Символічна політика реалізується через конструювання нової політичної реальності у свідомості середовища. Вона пов'язана з архетипічними контекстами, які задаються в символах для гармонізації сприйняття змістів, закладених у політичній діяльності. Однак загальна спрямованість цієї діяльності, збігаючись з символічним навантаженням, може приховувати в собі амбівалентність. Так зміна правлячої еліти майже завжди роз-

починається розстановкою пріоритетів, закодованих у символах. Якщо деякий час ці символи співпадають з ціннісними засадами індивідів і груп, то має місце стабільне функціонування політичної системи. Разом з тим, політтехнологи завжди шукають можливість, опікуючись новими політичними силами під час виборчих кампаній, знаходити слабкі місця у системі символів опонентів. Вони пропонують свою, вдосконалену систему, яка користується довірою електорату. Як правило, велика розбіжність у ціннісному сприйнятті системи символів, що належить керівним політичним структурам і кандидатам на цей статус за умов переважання останніх, спричиняє дестабілізацію всієї політичної системи, чи окремого політичного інституту. Сьогодні остаточно не встановлена технологічність цього процесу, виходячи з сучасних глобалізаційних умов. Крім того, недостатньо уваги приділяється новим методам у цій сфері політичної діяльності, що призводить до неточностей у каузальних і дескриптивних дослідженнях процесу стабілізації/дестабілізації.

Аналіз публікацій.

Фундатором цього напряму досліджень є Г. Лассвелл. Тему впливу політичних символів розкривали сучасні дослідники О. Баштанник [Баштанник 2018], Г. Ільтьо [Ільтьо 2013], І. Іщенко [Іщенко 2015a,b], Компанієць [Компанієць 2016], Я. Косяк [Косяк 2014], О. Крап [Крап 2006], Е. Мамонтова [Мамонтова 2012], О. В. Полянська [Полянська 2004], С. Поцелуєв [Поцелуєв 1999], Е. Прилукова [Прилукова 2012], О. Славіна [Славіна 2015], О. Стойко [Stoiko 2016]. Однак, існує нагальна потреба дослідження сучасних тенденцій застосування символів у політиці з метою ефективного менеджменту процесами стабілізації політичної сфери на локальному та глобальному рівнях.

Метою статті є виявлення особливостей символічної політики у контексті її впливу на стабілізацію/дестабілізацію політичного простору на тлі глобалізації. Основним завданням є теоретично обґрунтувати роль символів у політиці і встановити практичну реалізацію символічної політики у діапазоні соціальної

ентропії від стабільного стану до нестабільності.

Основний зміст.

Важливо звернути увагу на те, що розглядаючи політичні символи, як ключовий елемент політичних комунікацій, більшість сучасних дослідників відносять феномен політичного символу до явищ політичної культури та свідомості [Мамонтова 2012: 268]. С. Поцелуєв, під символічною політикою пропонує розуміти особливий різновид політичної комунікації, що суто технічно покликана навіювати певні смисли за допомогою візуальних інструментів. Контекстуально, навіть будь-яка подія, може виступати у якості символу [Поцелуєв 1999: 62]. Продовжуючи міркування у даному руслі, цікаво навести думку Г. Лассуела про те, що визначальною поведінкою політичного актора є формування емоційно забарвлених смислів, політичних символів, пропаганда та агітація. А отже, політична комунікація має бути головним предметом політичної науки [Мамонтова 2012: 268]. Розкриваючи саме поняття політичного символу, можна визначити його як певний знак, що відображає динамічний образ дій, чи певну політичну подію; певну статичну конструкцію, яка пов'язана з певними соціокультурними очікуваннями в окремо взятій соціальній системі.

Р. Барт, конкретизуючи поняття політичного символу, наголошує, що «знак» (політичний символ) – це «єдність означення з означуваним» [Ільтьо 2013: 262]. Причому, процес набуття певним знаком власного «символічного значення» відбувається як закономірність взаємоузгодженого прийняття членами соціальної системи комунікативних можливостей даного знаку.

У процесі реалізації владних та управлінських рішень політичні актори обирають певну комунікативну стратегію і тактику, що передбачає набір певних політичних символів. Практика політичних акторів втілюється у цілий набір засобів – слова, ритуали, вчинки, жести [Мамонтова 2012: 270]. Важливо також контекстуально зазначити, що символічна політика певного політичного лідера потребує

співвідношення власне «символічного» та інструментальних аспектів його реалізації. Крім того, символічні аспекти політики мають бути інтегровані в існуючу соціокультурну та ціннісну матрицю соціальної системи. Тож, є своя специфіка системи символів, які найбільш позитивно сприймаються в умовах певних соціальних систем.

Особливого значення набуває ця інтегрованість символів у царині міжнародних відносин. Проголошення нового курсу зовнішньої політики зазвичай супроводжується експліцитним використанням системи символів. Як пише В. Полянська: «Стосовно міжнародних відносин, символічна політика стає зброєю дипломатії внаслідок змін у практиці легітимації міжнародного статусу держави чи іншого міжнародного актора. Вона стає складовою системи зовнішньої політики держави і передбачає наявність відповідної технології реалізації» [Полянська 2004: 93]. Власне, процес побудови іміджу політичним лідером передбачає цілий набір вищезазначених аспектів, які допомагають підтримувати ефективні зв'язки з громадськістю, попереджувати репутаційні втрати. М. Едельман наголошує на амбівалентності політичних символів. З точки зору виконуваних ними функцій: з одного боку, індивіди самі активно продукують політичні символи, що відповідають соціокультурним особливостям та неформальним нормам соціальної системи, в якій індивіди та групи індивідів перебувають; з іншого боку, оволодіння політичними лідерами та елітами «символічним світосприйняттям» громадян може призвести до зловживання владними та управлінськими повноваженнями відповідними акторами політичного життя [Косяк 2014: 108].

Ускладнення соціальної та інформаційної систем, на сьогоднішній день, виводять питання політичних символів у політиці на новий рівень. Роль символів у політичному управлінні, структуризації та визначенні напряму політичного процесу актуалізує питання використання комунікативного потенціалу політичних символів як у процесі підтримки власного іміджу, попередження репутацій-

них витрат, так і в контексті досягнення політичної та інституційної рівноваги. Політичні символи, що циркулюють у межах однієї країни можуть слугувати аттрактивним чинником їх позитивного сприйняття і за її межами.

Причому, для перехідних політичних систем, особливо пострадянського простору, ця позитивність обмежується зовнішньою інформаційною оболонкою, яка на практиці не знаходить своєї підтримки у конкретних реалізаційних діях політичних лідерів, їх взаємодії з середовищем політичних систем. Наприклад, так відбувається в сучасних умовах глобалізації, за яких транзитивні політичні системи продукують конгруентність символіки західних демократій. У такому разі створюються конструктивні міжнародні відносини як вихідна позиція для розвитку їх успішної перспективи. Однак, на практиці кризовий стан суспільства, що полягає у невизначеності напряму розвитку політичної системи, актуалізує зміну концепції управління. Причому, в Україні кризова модель зміни суб'єктності політико-інституційних структур може сформуватися як стала. Однією з причин ми вважаємо якраз розповсюдження іншими державами несумісних систем символів, які є по суті взаємовиключними. У подібні перехідні періоди, відбувається розпад символічної системи і актуалізується питання побудови нової [Секретний фронт: телепередача ICTV. 2019: 307]. Науковці стверджують, що недієздатна (крихка) держава має делегітимацію діючих політичних еліт як один зі своїх показників [Компанієць 2016: 136]. Тож в умовах такої держави політичні еліти заради передвиборної агітації застосовують симулякри в ролі символів, намагаючись їх втілити у свідомість середовища [Іщенко 2015b: 289].

Пожвавлення економічних, соціальних, гуманітарних, інформаційних та політичних процесів у процесі глобалізації сприяють хаотизації навколишнього середовища, в якому перебувають держави та політичні системи. Однією з головних причин такого стану слід вважати неконгруентність політичних культур взаємодіючих країн, що пропонують взаємосприйняття певних символів. У сукупності,

це призводить до порушення інституційної рівноваги, накопичення соціальної ентропії, формування протиріч у взаємодії формальних та неформальних інститутів [Іщенко 2015b: 157-159]. Забезпечення інституційної рівноваги, контекстуально, залежить від ефективності та функціональності характеристик самих інститутів. Сама ж ефективність політичних інститутів вимірюється як їх здатність підтримувати стабільність соціальної системи, витрачаючи на це мінімальні ресурси [Іщенко 2015b: 267-268]. Стабілізація політичного простору, здійснюється, шляхом: соціального управління, яке в першу чергу, передбачає налагодження комунікації у формулюванні, прийнятті та реалізації політичних рішень; конструювання соціально-психологічних умов, що сприяють зменшенню соціальної ентропії. В даному контексті, роль символічних аспектів у політиці важко переоцінити, особливо якщо політичний символ співвідноситься з певним образом дій акторів політики, який повторюючись і фіксуючись у свідомості, стає таким.

Дане твердження цілком справедливо і для зовнішньої політики взаємодіючих держав. Справа у тому, що управлінські політико-інституційні структури здатні використати певний набір символів і привласнити їх через ЗМІ таким суб'єктам, роль яких в міжнародних відносинах є ключовою. Наприклад символ сепаратизму артикульований по відношенню до суб'єктів в одній державі може аж ніяк не співпадати з його оцінкою до того ж суб'єкта, яка дається елітою іншої держави. У такому разі інтереси і цінності політичної еліти іншої держави суттєво відрізняються. А отже, дана еліта привласнює цій соціальній групі протилежний за своїм змістом символ захисника та розповсюджує його ментальний конструкт як на своїй території, так й намагається це здійснити на території інших держав. Технології сучасних комунікативних практик дозволяють вирішувати подібні завдання. Причому, чим більш жорстка авторитарна спрямованість політичної системи, тим активніше вона продукує захисні бар'єри від забороненої дестабілізуючої інформації. Ось чому

демократичні політичні системи, взаємодіючи з авторитарними під час процесу глобального перерозподілу сфер впливу, перебувають у полі маніпулятивних комунікацій, які дестабілізують середовище й разом з ним політико-інституційні структури. Особливо експліцитним це твердження виглядає під час виборчої кампанії, коли заради дискредитації певного кандидата незадовго до дня голосування з'являються компрометуючі неперевірені дані, які символізують корупцію, некомпетентність тощо. Політтехнологи вдосконалюють застосування соціальних мереж як засобу формування громадської думки. За принципом «чорного лебедя», далеко не кожному учаснику комунікації вдається справляти відчутний вплив на своє оточення. Зазвичай, такою здатністю володіють талановиті блогери, які отримують численні схвальні «лайки», утворюють дискусійне поле навколо символів – складових зовнішньої політики держави. Таким чином, ці суб'єкти самі виступають символами, до яких звертаються оточуючі в соціальних мережах для отримання правдивої інформації. Фінансова підтримка таких «чорних лебедів» стимулює їх діяльність. Наприклад, у федеральному бюджеті Російської Федерації на 2016 р. виділена стаття витрат на «інші непрограмні заходи» в обсязі 3570,9 тис. руб. [Федеральный закон 2016: 382]. У бюджеті 2017 р. ця стаття зникає, натомість з'являється нова під назвою «стимулювання професійної діяльності у галузі засобів масової комунікації», на яку виділено 10000,0 тис. руб. [Федеральный закон 2017: 400]. Як бачимо, це стимулювання набуло більш конкретних обрисів.

Інша технологія, що знайшла своє втілення в процесі формування громадської думки навколо конкретних символів у міжнародних відносинах полягає у створенні мережі з лідерів громадської думки, які здатні будь-яку, навіть не існуючу в житті проблему, символічно забарвлену, подати як актуальну і розпочати її обговорення. Привертання до неї уваги, процес обговорення створює ілюзію реально існуючого символу, що має неабияке значення для суспільства. У такий спосіб можна діяти дестабілізуючи суспільні відносини у полі-

тичний, економічний та соціальній сферах, чи навпаки – вивести суспільне середовище на стабілізацію.

Мабуть єдиний спосіб захиститися від пропаганди фальшивих символів це своєчасний аналіз фейкових новин, де проглядається згадана символіка і оперативна відповідь з показом негативної суті цієї інформаційної кампанії.

У березні 2018 р. Єврокомісія опублікувала доповідь експертної групи у складі 39 журналістів, медіа-менеджерів, професорів університетів і представників великих американських інтернет-концернів з викладом способів, як ЄС впоратися з дезінформацією й підвищити медіаграмотність. Основні ідеї доповіді зводяться до наступного:

- збільшити допомогу й фінансування незалежних фактчекінгових організацій і тих, хто займається медіакритикою та підвищенням медіаграмотності;

- великі платформи, такі як Facebook, Google, Twitter, слід перетворити на найбільш «видимі», де інформація помітна та заслуговує на довіру; для цього такі платформи мають ділитися інформацією зі ЗМІ про свої пошукові й рейтингові алгоритми, щоб журналісти краще розуміли, які алгоритми в соціальних мережах сприяють підвищенню рейтингу тих або інших новин, або ж навпаки – працюють на зниження цих рейтингів [Даценко 2018: 10].

Сьогодні ми бачимо спробу російських спецслужб дестабілізувати ситуацію навіть у США. Активно продукується символ сепаратизму в ідеї «Каліфорнійської Республіки» на кшталт ДНР і ЛНР. Ця ідея реалізується через соціальні мережі, створення ініціативних груп в Каліфорнії, які відкрито ведуть агітацію та збір підписів на вулицях [Секретний фронт 2019].

Як показує політична практика, масованний інформаційний вплив на соціальне середовище з метою зміни курсу зовнішньої політики через продукування нових символів доповнюється активною взаємодією між її суб'єктами на вищому рівні. Вони так би мовити підштовхують розвиток подій у по-

трібному напрямку, слугуючи своєрідними аттракторами. Прикладом може слугувати Турецька Республіка та її керівництво. Важливе геополітичне положення на шляху зі Сходу на Захід, близькість кордонів з колишнім Радянським Союзом виявились головним чинником прийняття цієї країни до блоку НАТО. Однак неможливість її вступу до ЄС через політичну нестабільність на сході країни створило умови геополітичної невизначеності, чим скористалася російська сторона. За оцінками західних спецслужб, на прямий підкуп чиновників Туреччини для прийняття «правильних рішень» було витрачено близько 1,5 млрд. дол. [Секретний фронт 2019]. Тож символ дружніх стосунків, зафіксований у домовленості про будівництво «Турецького потоку», зустрічах на вищому рівні між Росією і Туреччиною, купівлі російських засобів протиповітряної оборони та в інших символічних атрибутах дає змогу російській стороні вплинути на дестабілізацію політичних інститутів західноєвропейських країн, наприклад через регулювання кількості біженців через територію Туреччини до Західної Європи.

Символічне управління, в контексті інструменту стабілізації політичного простору, сприяє адаптації індивідів та груп соціальної системи до змін зовнішнього середовища, які в свою чергу, суспільство готове сприймати у певних символічних моделях (цінностях, що втілені у міфах, способі дії), конгруентних соціокультурним стереотипам. Соціальні групи, в даному випадку, виступають у якості неінституційних політичних агентів [Славина 2015: 309]. До того ж, політичні символи як технічна складова управління (в комунікативній сфері) сприяють структуризації та визначенню дискурсивного процесу. В свою чергу, політичний дискурс виступає в якості комунікативного середовища, що слугує платформою для розбудови нової політичної реальності чи її корегування. Причому, аттрактивні властивості політичних символів доволі часто забезпечуються їх значним маніпулятивним потенціалом, який дозволяє скеровувати інтерпретацію політичної дійсності до необхідного знаменника.

Маніпулятивний характер політичних символів може володіти інерційним потенціалом. Позаяк символ, створений на певному етапі, може продовжувати здійснювати вплив на суспільну відомість, таким чином перевершуючи аналогічний вплив символів, створених будь-якими публічними організаційними структурами з ідентичними цілями [Славина 2015: 309]. Якій розбудована матриця політичних символів, сприяє конструюванню нової політичної ментальності, трансформує суспільну свідомість, що створює передумови формування тієї соціальної бази, яка готова сприймати суспільні та політичні перетворення. Таким чином, символізація комунікативної складової політичного процесу, може стати інструментом забезпечення політичної стабільності.

Для відповідної символізації політичного, необхідно розкриття комунікативних практик через комунікативну дію. Комунікативна практика реалізується через спеціалізовані структури та за своїм призначенням передбачає трансляцію певного інформаційного масиву даних, які володіють соціальною значимістю. Формальні та неформальні інституційні практики, які формують політичний порядок, можуть виступати регуляторами комунікативного процесу [Баштанник 2018: 18-19]. У той же час, важливо зазначити, що для формування передумов стабілізації політичного простору в демократичній політичній системі необхідно використовувати комунікативний потенціал неформальних інституційних практик.

Цікаво зазначити, що статична та абсолютна політична стабільність, яка характерна для автократичних політичних режимів, багато чому завдячує, саме формуванню «символічної політичної матриці», яка відповідає соціокультурним особливостям соціальної системи [Іщенко 2015а: 172].

Розвиток та розширення інформаційної сфери сприяє формуванню нової інформаційної культури, яка створює поле для «символізації» політичної сфери. Повідомлення ЗМІ на сьогоdnішній день стають основною формою символічної політики [Прилукова 2012: 6].

Попереднє дослідження стосовно функці-

онування політичних інститутів у нестабільному середовищі показало ефективність застосування синергетичної теорії для пояснення і аргументації впливу конкретних політичних символів на соціально-ентропійні процеси у політичних системах і середовищі. Завдяки такому підходу стає експліцитним розкриття міжнародної ситуації, в якій перебуває Україна. Адже будь-який символ у політиці можна ототожнити з певним аттрактором, який взаємодіє та конкурує з іншими символами-аттракторами. Ось чому нашій державі не вдається на тривалий час забезпечити політичну стабільність. Адже вплив різних політичних систем та їх аттрактивних властивостей супроводжується їх почерговим домінуванням у нашій внутрішній та зовнішній політиці. Однак, варто підкреслити системний характер дії символу-аттрактору у сукупності дисипативною структурою аттрактором, під яким розуміють політичну партію, організацію, законодавчі та виконавчі органи влади тощо [Іщенко 2015b: 23-24]. Без такої системи, тобто окремо їх розглядати немає сенсу, оскільки роль символу у комунікативних практиках без суб'єкта дії може ототожнюватись як деяка абсолютна ідея. Ось ця ідея, формалізована у символі, реалізується провідними політичними структурами.

Символічна політика, представлена у політико-інституційній взаємодії, що веде до політичної нестабільності нами розглядається на трьох рівнях політико-інституційної взаємодії. Перший рівень обумовлений взаємодією формальних і неформальних політико-інституційних норм через соціально-політичну суб'єктність. На другому рівні політичні інститути держави, політичні партії, громадсько-політичні організації, групи тиску, взаємодіючи між собою на певних етапах динаміки продукують помилкові, неефективні політичні рішення, що по суті є флуктуаціями, породжуваними кризові явища та нестабільність.

Третій рівень охоплює взаємодію політичних інститутів із зовнішнім середовищем, за певних умов дестабілізуючи його. Причому, символи як основа діяльності політичних

інститутів в межах їх норм слугують аттракторами, що задають напрямки політики. Має місце і зворотний дестабілізуючий вплив зовнішнього середовища на політичні інститути через підвищення соціально-політичної ентропії в ньому і сприйняття пропонованих символів. Таким чином, усі три рівні політико-інституційної взаємодії являють собою синкретизм. До речі, багаторівневість як результат синергетичного прояву в політиці властива трактуванню сучасних дослідників, зокрема А. Венгерова [Венгеров 1993].

Висновки.

Таким чином, символічна політика на тлі глобалізації слугує як знаряддя політичної стабілізації так і дестабілізації. Конкуруючі неконгруентні символи дестабілізують політичну систему і середовище, якщо вони починають переважати усталену систему символів. В умовах авторитаризму політична кому-

нікація через систему символів формує певні ментальні конструкти, що стосуються ціннісних засад внутрішньої і зовнішньої політики, причому їх спектр заздалегідь визначений і контрольований. Автократу вдається уникнути амбівалентності символіки, яка здатна дестабілізувати середовище. Демократія ж продукує на перший погляд інформаційний хаос. А особливість сприйняття інформації в умовах інформаційного хаосу сучасності позбавляє індивідів її раціонального сприйняття, як вважають «апологети» авторитаризму. Однак, з цього хаосу формується порядок, оскільки широкий спектр вибору інформації, так чи інакше, є основою актуалізації саме тієї секторальної інформаційної матриці, яка користується довірою, попитом і збігається з аксіологічними засадами середовища, закладеними у символах.

Бібліографічні посилання

- Баштанник, О.В. (2018). Проблема викривлення комунікації в управлінських відносинах та відтворення політичного порядку. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. №7. С. 17-23.
- Венгеров, А. (1993). Синергетика и политика. *Общественные науки и современность*. №4. С. 55-69.
- Даценко, А.Ю. (2018). Європейський досвід протидії російській дезінформації періоду другої «холодної війни». *Journals.iir.kiev.ua*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3381/0
- Ільтьо, Г.Ф. (2013). Символізація політичної дійсності як чинник утворення реальності символічного «я-політичного». *Актуальні проблеми політики*. Вип. 50. С. 261-268.
- Іщенко, І.В. (2015а). Політичні інститути в нестабільному середовищі: функціональні особливості: монографія. Дніпропетровськ: Інновація, 306 с.
- Іщенко, І.В. (2016б). Синергетична проекція політико-інституційної взаємодії у нестабільному середовищі: дис. ... докт. політ. наук.: 23.00.02: захищена 3.12.15: затв. 25.02.16. Д. 415 с.
- Компанієць, О.В. (2016). Концептуалізація недієздатних держав як акторів міжнародної системи. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. Вип. 22.
- Косяк, Я.О. (2014). Місце та роль символів у політичному житті суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 14. С. 107-112.
- Крап, А. (2006). Сутність політичної стабільності: індикатори та функції. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Національний університет «Львівська політехніка». Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». Випуск 18. С. 118-124.
- Мамонтова, Е.В. (2012). Символ та символічне у сучасному політологічному дискурсі. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. Вип. 22(4). С. 267-272.
- Полянська, В. (2004). Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації. *Політичний менеджмент*. №3. С. 87-97.
- Поцелуев, С.П. (1999). Символическая политика: констелляция понятий для перехода к проблеме. *Полис*. № 5. С. 62-75.

- Прилукова, Е. (2012). Природа символической политики. *Современные исследования социальных проблем*. № 5 (13).
- Секретний фронт: телепередача ICTV. (27.02.2019) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ictv.ua/ru/videos/sekretnyj-front-vypusk-vid-27-02-2019/>.
- Славина, О.В. (2015). Символічне управління політичними трансформаціями як постмодерністська технологія впорядкування змін. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 92. С. 307-311.
- Стойко, О.М. (2016). Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. «Логос». С. 416.
- Федеральный закон о федеральном бюджете на 2016 год. С. 2384 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.minfin.ru/common/upload/library/2015/12/main/FZ359FZ_ot_141215.pdf.
- Федеральный закон о федеральном бюджете на 2017 год и на плановый период 2018 и 2019 годов. С. 4713. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.minfin.ru/common/upload/library/2016/12/main/FZ415FZ_ot_191216.pdf.

References

- Bashtannyk, O.V. (2018). Problema vykryvlennia komunikatsii v upravlinskykh vidnosynakh ta vidtvorennia politychnoho poriadku [The problem of distorting communication in managerial relationships and the reproduction of political order]. *«Hrani»*. №7. 17-23 (In Ukrainian).
- Venherov, A (1993). Sinergetika i politika [Synergetics and politics]. *Obschestvennyie nauki i sovremennost*. №4. 55-69 (In Russian).
- Datsenko, A.Yu. (2018). Yevropeiskyi dosvid protyidii rosiiskii dezinformatsii periodu druhoi «kholodnoi viiny» [European experience in counteracting Russian disinformation during the second Cold]. *Journals.iir.kiev.ua*. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3381/0 (In Ukrainian).
- Ilto, H.F. (2013). Symvolizatsiia politychnoi diisnosti yak chynnyk utvorennia realnosti symvolichnoho “ia-politychnoho” [Symbolization of political reality as a factor in the formation of the reality of the symbolic “I-political”]. *Aktualni problemy polityky. Release 50*. 261-268 (In Ukrainian).
- Ishchenko, I.V. (2015a). Politychni instytuty v nestabilnomu seredovyshchi: funktsionalni osoblyvosti: monohrafiia [Political institutions in an unstable environment: functional features]: monograph. *Dnipro: Innovatsiia*. 415(In Ukrainian).
- Ishchenko, I.V. (2015b). Synerhetychna proektsiia polityko-instytutsiinoi vzaiemodii u nestabilnomu seredovyshchi [Synergistic projection of political-institutional interaction in an unstable environment]. (*Doctoral dissertation*). Retrieved from http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/dissertations/D08.051.08/autoreferat_56379c264bab5.pdf (In Ukrainian).
- Kompaniiets, O.V. (2016). Kontseptualizatsiia nedieezdatnykh derzhav yak aktoriv mizhnarodnoi systemy [Conceptualization of incapable states as actors of the international system]. *Zovnishnia polityka i diplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid*. Release 22 (In Ukrainian).
- Kosiak, Ya.O. (2014). Mistse ta rol symvoliv u politychnomu zhytti suspilstva [Place and role of symbols in the political life of society]. *Naukovyi chasopys NPU imeni. M. P. Drahomanova*. 107-112 (In Ukrainian).
- Krap, A. (2006). Sutnist politychnoi stabilnosti: indykatory ta funktsii. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku* [The essence of political stability: indicators and functions]. Lviv: *Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”*, 2006, 18, 118-124 (In Ukrainian).
- Mamontova, E.V. (2012). Symvol ta symvolichne u suchasnomu politolohichnomu dyskursi [Symbolic and symbolic in modern political discourse]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia : Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia*, 2012, 22(4). 267-272 (In Ukrainian).
- Polianska, V. (2004). Symvolichna polityka: sutnist, struktura, umovy realizatsii [Symbolic policy: essence, structure, conditions of implementation]. *Politychnyi menedzhment*. №3. S. 87-97 (In Ukrainian).

- Potseluev, S.P. (1999). Simvolicheskaya politika: konstellyatsiya ponyatiy dlya perekhoda k probleme [Symbolic politics: a constellation of concepts for the transition to the problem]. *Polys*. № 5. 62-75 (In Russian).
- Prylukova, E. (2012). Priroda simvolicheskoy politiki [The nature of symbolic politics]. *Modern studies of social problems*. № 5 (13) (In Russian).
- Sekretnyi front: teleperedacha [Secret Front: Telecast]. (2019). ICTV. Retrieved from <https://ictv.ua/ru/videos/sekretnyj-front-vypusk-vid-27-02-2019/> (In Ukrainian).
- Slavina, O.V. (2015). Symvolichne upravlinnia politychnymy transformatsiiamy yak postmodernistska tekhnolohiia vporiadkuvannia zmin [Symbolic management of political transformations as a postmodernist technology to streamline change]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Release 92. 307-311 (In Ukrainian).
- Stoiko, O.M. Transformatsiia politychnykh institutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh: monohrafiia [Transformation of Political Institutions in Modern Transitional Societies: Monograph]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. «Lohos». Release. 416 (In Ukrainian).
- Federalnyi zakon o federalnom byudzhete na 2016 god [Federal law on the federal budget for 2016]. Pp. 2384. 2016. Retrieved from https://www.minfin.ru/common/upload/library/2015/12/main/FZ359-FZ_ot_141215.pdf (In Russian).
- Federalnyi zakon o federalnom byudzhete na 2017 god i na planovyy period 2018 i 2019 godov. [Federal law on the federal budget for 2017 and for the planning period of 2018 and 2019]. Retrieved from https://www.minfin.ru/common/upload/library/2016/12/main/FZ415-FZ_ot_191216.pdf (In Russian).

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Валерій Іванович Кремена

Кандидат політичних наук, доцент

Доцент кафедри політології

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: v.kremena90@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6274-3403>

УДК 321

Valeriy I. Kremena

PhD in Political science, Assoc. Prof.

Associate Professor of the Department of Politology

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000,

Ukraine

ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ

Received 10 July 2019; revised 30 August 2019; accepted 23 September 2019

DOI: 10.15421/341929

Анотація

Стаття присвячена дослідженню особливостей становлення та еволюції європейських соціал-демократичних рухів. Охарактеризовано основні етапи розвитку та трансформації соціал-демократичної ідеології в умовах різних історичних обставин. Значну увагу приділено дослідженню кризових явищ у європейських соціал-демократичних партійних структурах, що обумовлено рядом факторів глобального та локального характеру. Окреслено перспективні напрямки дослідження можливих трансформацій соціал-демократичних рухів на сучасному етапі.

Ключові слова: *соціал-демократія, еволюція, Європейський союз, тенденції, кризові явища, трансформація.*

Evolution Trends in European Social Democracy

Abstract

The article is devoted to the study of the features of the formation and evolution of European social democratic movements. The main stages of development and transformation of the social-democratic ideology in the context of different historical circumstances are characterized.

Having emerged as a component of the Marxist movement, the Social Democratic ideology quickly moved to reformist positions, rejecting social transformations committed by force. The key values of social democracy are justice, solidarity, freedom and social equality. The flexibility of the ideological doctrine allowed the Social Democratic parties to occupy key positions in European national party systems. Most scholars argue that the concept of post-war Europe had strongly-pronounced social democratic features.

Considerable attention is paid to the study of crisis phenomena in European social democratic party structures, which is due to a number of factors of a global and local meaning. At the present stage, these factors include: a decrease in the role of ideology in the socio-political life of European societies; erosion of the class structure and the loss by the Social Democratic parties of their social base; globalization of production and the economy in general; reduction of the role of trade unions in political processes; neoliberal transformations in Western European countries; the emergence of many populist movements of an environmental, feminist, anti-globalist trend that use the rhetoric of "classical" social democracy.

These factors have led to the fact that modern Social Democratic parties have largely lost their leading positions in the countries where they emerged. On this basis, modern social democracy requires its ideological rethinking and the development of a new strategy, taking into account national and global trends.

There are outlined the perspective directions of the study of possible transformations of social-democratic movements at the present stage. These promising areas include: features of the formation of social democratic ideology in transitional societies; the future of social democratic ideology in crisis conditions in the European Union; The ideological crisis of social democracy in Ukraine.

Key words: *social democracy, evolution, European Union, trends, crisis, transformation.*

Тенденции эволюции европейской социал-демократии

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей становления и эволюции европейских социал-демократических движений. Охарактеризовано основные этапы развития и трансформации социал-демократической идеологии в условиях разных исторических обстоятельств. Значительное внимание уделено исследованию кризисных явлений в европейских социал-демократических партийных структурах, что обусловлено рядом факторов глобального и локального характера. Обозначено перспективные направления исследования возможных трансформаций социал-демократических движений на современном этапе.

Ключевые слова: социал-демократия, эволюция, Европейский союз, тенденции, кризисные явления, трансформация.

Постановка проблеми.

Протягом ХХ століття одну з ключових ролей у європейському лівоцентристському ідеологічному спектрі відігравала соціал-демократія, яка зайняла провідне місце серед європейських політичних ідеологій.

У своєму розвитку, дана ідеологічна течія пройшла глибоку еволюційну трансформацію. Якщо на початковому етапі представники даної течії спиралися на радикальні марксистські догми, то в подальшому відбулась трансформація у бік так званого «еволюційного соціалізму», ключовим теоретиком якого був Е. Бернштейн. Дані процеси були обумовлені тим, що соціал-демократи заперечували диктаторські механізми побудови «соціалістичного суспільства» які були продемонстровані у СРСР. Політична практика більшовизму, переконала європейських соціалістів, у тому що гуманний соціалізм може бути побудовано тільки в умовах всеохоплюючої а не вузько-класової демократії.

Прихильники «еволюційного» напряму вважали, що «новий суспільно-політичний устрій, який принципово відрізняється від буржуазного, можна побудувати шляхом консенсусу та реформаторських кроків у сфері вдосконалення існуючої політичної системи, шляхом укріплення та розширення демократії» [Цит. по: Бернштейн 2005]. Цим самим, представники соціал-демократичної течії відкидали ідею Маркса про революційний та насильницький шлях побудови «соціалістичного суспільства».

Класична соціал-демократична ідеологія мала на меті інтеграцію у існуючу капіталістичну систему суспільних відносин, макси-

мальне використання її демократичних механізмів та прихід до влади за допомогою демократичних процедур. Кінцевою метою була побудова соціально орієнтованої держави, яка б відображала інтереси усього суспільства, а не була інструментом насилля та класового домінування.

Саме навколо цього ідеологічного базису сформувалась теорія «демократичного соціалізму», яка стала ідеологічним ґрунтом для діяльності соціалістичних та соціал-демократичних партій та рухів у багатьох європейських країнах. Протягом ХХ століття соціал-демократичні партії були правлячим у більшості країн Європи, а саме в Німеччині, Італії, Іспанії, Швеції, Норвегії, Великобританії, Франції та ін.

На сьогоднішньому етапі ми можемо спостерігати певні кризові явища у європейському соціал-демократичному та соціалістичному ідеологічному спектрі. Це обумовлено появою популістських рухів як праворадикального, так і ліворадикального спрямування, кризовими явищами у сфері ідеологічної ідентичності електорату, зниженням класової диференціації всередині європейських суспільств та ін. Тому виходячи з цього, доцільним було б проаналізувати тенденції еволюції європейської соціал-демократичної ідеології та виділити явища які сприяли поширенню кризи у європейському лівоцентристському ідеологічному полі.

Аналіз досліджень та публікацій.

Особливостям розвитку та еволюції європейських соціал-демократичних партій присвячено низку досліджень та публікацій.

В контексті нашого дослідження варто

звернутись як до праць теоретиків соціал-демократії, таких як К. Каутський [Каутский 1959] та Е. Бернштейн [Бернштейн 2005], так і до публікацій які охоплюють дослідження сучасного стану речей.

Протягом XX ст., даній проблематиці було присвячено праці таких дослідників як Р. Дарендорф [Dahrendorf 1983], Л. Колаковський [Kolakowski 1974], М. Діас-Кано [Díaz-Cano 2011], Т. Маєр [Майер 2000] та ін.

Серед ключових дослідників сучасності можна виділити В. Рябіку [Рябика 2004], Н. Работяжева [Работяжев 2012], А. Орлова [Орлов 2012] та ін.

У дослідженнях зазначених вчених робиться великий акцент на особливостях розвитку та еволюції соціал-демократичних рухів та партійних структур у різних країнах Європи.

Мета статті полягає у проведенні комплексного аналізу особливостей розвитку та еволюції європейської соціал-демократії як однієї з провідних ідеологічних течій сучасної Європи. Також важливою складовою даного дослідження є аналіз кризових явищ, які притаманні сучасним європейським соціал-демократичним партіям.

Виклад основного матеріалу.

Соціал-демократичний рух виник наприкінці XIX ст. як відповідь на розвиток капіталістичних відносин того часу. Протиріччя між найманими робітниками та капіталом знайшло своє вираження у появі масових робітничих рухів, метою яких було відстоювання власних прав та свобод.

Протягом усієї історії свого існування, соціал-демократична ідеологія зазнавала постійної еволюції і поступово відмовлялась від ключових марксистських догм, які стосувались класової боротьби. Досліджуючи дані процеси можна виділити декілька етапів даної еволюції.

Виникнувши як складова марксистського руху, вже в середині 20-х рр. XX ст., європейські соціал-демократичні рухи припинили стояти на позиціях здійснення пролетарської революції та поступово перейшли на шлях реформістського здійснення соціалізму, шляхом

використання можливостей демократичного державного механізму.

У післявоєнні роки з програмних документів соціал-демократичних партій починають зникати догми про історичну місію пролетаріату, а тези про класову боротьбу було змінено на ідею соціального партнерства між найманими робітниками та капіталом [Работяжев 2012: 147].

Саме в цей період було відновлено діяльність Соціалістичного інтернаціоналу, метою якого було активне дистанціювання від тоталітаризму, та окреслення своєї діяльності у рамках концепції демократичного соціалізму.

На початку 60-х рр. XX ст., більшість європейських соціал-демократичних партій прийняли програми, згідно яких приватна власність та ринкова конкуренція були проголошені невід'ємними складовими змішаної економіки, в рамках якої повинен відбутись еволюційний рух до суспільства соціальної демократії. Але в той же час зберігся характерний для даних рухів етатизм. Сильна держава в уявленні соціал-демократів того часу, була важливішим важелем соціальних перетворень які повинні привести до побудови суспільства соціальної справедливості.

Отже можна зазначити, що основними елементами соціал-демократичних програм стали: змішана економіка, соціальна держава загального добробуту та політика соціального партнерства.

Важливим аспектом дослідження діяльності європейських соціал-демократичних рухів того періоду є визначення ролі та місця марксистських догм у програмних документах даних рухів. Політична практика свідчить, що вилучення марксистських догм з соціал-демократичних програм відбулось доволі вибірково. На даному етапі розвитку соціал-демократичних рухів, марксистська теорія стала лише однією з духовних складових демократичного соціалізму. В якості прикладу можна навести програмні принципи Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН). Дана програма датується 1981 роком і у розділі «Наші історичні корені» має таку тезу: «Духовним корінням демократичного соціалізму в Європі є христия-

янство, гуманістична філософія, догмати епохи Просвітництва, вчення Маркса про історію і суспільство, а також величезна практика робітничого руху» [Рябика 2004: 59].

Політична практика свідчить, що розвиток соціал-демократичної теорії характеризується поступовою еволюцією «вправо» від первинної ідеологічної доктрини. В різних соціал-демократичних партіях, а також в різних фракціях всередині партій даний процес мав неоднозначний характер: від ревізії окремих теоретичних положень марксизму до повного ідеологічного відсторонення від нього. У зв'язку з цим майже кожна соціал-демократична партія має власну та специфічну концепцію демократичного соціалізму [Александров 1999].

Я. Удод зазначає, що «саме ревізіонізм ортодоксальних марксистських доктрин, який можна простежити на різних етапах протягом більш як століття, сформував для соціал-демократії нові ідейні курси для інтеграції в капіталістичну систему. Це дало можливість європейським соціал-демократам покинути площину революційної боротьби з капіталізмом, що було їх центральною ідеєю наприкінці дев'ятого століття. Вплив Едуарда Бернштейна, німецького соціал-демократа, був особливо значним у ревізії впливу марксизму на межі дев'ятого та двадцятого століть. Головною його тезою, яка розвинулась під впливом фабіанців, коли він проживав у Лондоні, була відмова від негайних революційних змін суспільства. Це нормалізувало ідею поступової трансформації капіталізму до соціалізму. Хоча Бернштейн не відкидав важливість протестних рухів та страйків, вони, на його думку, мали бути короткотерміновими та складатись із коаліції кількох класів.

Новий етап капіталізму, на думку Бернштейна, розвинув регуляторні можливості для тимчасового уникнення криз, які раніше вважались невіддільною складовою капіталізму. Відштовхуючись від цих тез, він передбачив зростання середнього класу, малих та середніх підприємств, що підважувало Марксову теорію про «зубожіння пролетаріату» [Удод 2018].

В даному контексті важливою є трансформація поглядів соціал-демократів на приватну власність. Досвід реалізації «державного соціалізму» у СРСР підштовхнув європейських соціал-демократів, змінити своє відношення до приватної власності та поступово відмовитись від ідеї тотальної націоналізації. Демократичний соціалізм почав розглядатися як постійний та неперервний процес реалізації основних соціал-демократичних цінностей - свободи, справедливості та солідарності.

Як зазначає В. Рябіка, на початковому етапі свого розвитку, абсолютна більшість соціал-демократичних партій відстоювала процеси націоналізації виробництва, економічного планування, розподілу бюджету та проведення земельної реформи. Але у післявоєнні роки, революційні та кардинальні тези у програмах соціал-демократичних партій почали пом'якшуватись або вилучатись зовсім. Питання про націоналізацію зникло з програмних положень соціал-демократів Австрії, Бельгії, Данії. З програми Норвезької робітничої партії у 1949 році зникли тези не тільки про націоналізацію, але й тези про класову боротьбу, які було замінено на класове співробітництво [Рябика 2004: 59].

Головною особливістю концепції демократичного соціалізму є її ідеологічна гнучкість, яка дозволяє їй пристосовуватись до суспільно-політичних змін. На еволюцію соціал-демократичної ідеї здійснює вплив не тільки плюралізм поглядів, але і об'єктивні соціально-економічні зміни у процесах розвитку тієї чи іншої країни.

Ця модель показала свою високу ефективність та відповідність реаліям того часу. Як зазначав Т. Маєр: «Дана модель була настільки успішною, що вона стала не тільки домінуючою у порядку денному європейських демократій, але й значною мірою стала загальною моделлю політики для багатьох інших демократичних партій» [Майер 2000: 68].

Починаючи з 1980-х рр., європейську соціал-демократію почали спіткати кризові явища. Серед причин цих явищ можна виділити:

1. Посилення процесів глобалізації та загострення міжнародної конкуренції, що

уособлювалось в послабленні впливу національних держав на економіку. Це призвело до того, що економічна та соціальна сфера все більше стали потрапляти під вплив домінуючих на глобальному рівні ринкових відносин та транснаціональних корпорацій. Німецький соціолог В. Штрек зазначав, що для класового компромісу потрібен «наляканий капітал». Економічна глобалізація привела до відкриття ринків у країнах «третього світу» (Азії, Африки, Південної Америки), для яких було характерним мінімальне регулювання та велика кількість відносно дешевої робочої сили, обмеження для капіталу є мінімальними, або їх взагалі не існує. Виходячи з цього, страйки робітників стають необдуманими та контрпродуктивними методами боротьби, в умовах конкурентного світу [Streeck 2009].

2. Розмивання класової структури європейських суспільств. Наприкінці ХХ ст. почала стрімко скорочуватись частка традиційного робітничого класу, який був головною соціальною базою соціал-демократичних партій. Великі промислові підприємства почали витіснятися дрібним та середнім бізнесом, який відійшов від профспілкової орієнтації у процесі побудови взаємовідносин з найманими працівниками.

3. Розпад СРСР та повалення комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи. Не зважаючи на те, що європейські соціал-демократичні рухи активно протистояли як комуністичним рухам всередині власних країн так і комуністичним диктатурам у сусідніх, дискредитації зазнав увесь європейський лівий рух.

В даному контексті варто загадати французького політолога Л. Буве, який зазначав що «Соціал-демократія, ця європейська модель, безумовно на сьогоднішній день перебуває в стані кризи. Ці партії втрачають виборців і ними стає все важче і важче керувати». Також він додав, що саме розпад СРСР став детонатором цієї кризи [Французький політолог... 2013].

Перераховані вище причини, призвели до системної кризи у західноєвропейському соціал-демократичному русі. Це призвело до

того, що навіть дві найпотужніші соціал-демократичні партії Європи (Лейбористська партія Великобританії та Соціал-демократична партія Німеччини) майже два десятиліття знаходились у опозиції. Замість них, у політичному житті даних країн домінували партії консервативного спрямування.

Дані соціально-політичні реалії зумовили пошук нового шляху трансформації ідеологічної доктрини європейської соціал-демократії. Внаслідок цього з'явилися нові конвергенційні тенденції. В якості прикладу можна навести появу «нового лейборизму» у Великобританії, «ліберального соціалізму» у Німеччині, концепції «третього шляху» у Італії, метою якого було подолання негативних аспектів як «першого» (неолібералізму), так і «другого шляху» (традиційного соціал-демократизму). Таким чином, головною особливістю нової соціал-демократії стала орієнтація на конвергентну модель суспільного розвитку, яка відображає загальносвітову тенденцію до взаємодії соціалістичних та ліберальних ідей в епоху культурної та економічної глобалізації [Балобанов 2011: 89].

В. Межуєв зазначає, що якісні зміни у розвитку соціал-демократії у бік багатоманітності її соціальної бази, коли соціал-демократичні рухи почали відстоювати інтереси середнього класу обумовили еволюцію її ідейно-теоретичних позицій [Балобанов 2011: 90].

Суспільно-політичні процеси які спричинили розпад СРСР та антикомуністичні революції у країнах Центральної та Східної Європи спричинили перегляд європейськими соціал-демократичними партіями своїх програмних положень щодо ролі та місця держави у власних ідеологічних доктринах. У цей період відбувається поступовий відхід від етатистських позицій та визнання переваг ринкової економічної моделі. В деяких партіях, таких як Лейбористська партія Великобританії даний відхід був найбільш яскраво вираженим, в той же час інші європейські партії рухались до цього поступово. Але тенденція до оновлення мала загальноєвропейський характер.

У практичній площині це втілилось у появі двох нових соціал-демократичних течій -

«старої» та модерністської. Активними представниками другої течії були британський прем'єр-міністр Ентоні Блер та німецький канцлер Герхард Шрöder. Метою модерністського напрямку був пошук компромісу між традиційним демократичним соціалізмом та неолібералізмом.

Британська політична практика «нового лейборизму» реалізувалась у намаганнях побудови соціальної рівності, безкласового суспільства та заміни конкуренції співробітництвом. Також можна було спостерігати дистанціювання Лейбористської партії від британських профспілок та заперечення етатистських догм, на користь розбудови ринкових економічних відносин. Рівність почала трактуватись, як рівність стартових можливостей (здебільшого у сфері освіти) [Перегудов 2005].

Схожі шляхи реалізації реформованої соціал-демократичної програми мали місце у Німеччині. СДПН на чолі з Герхардом Шрöderом почала демонструвати наміри у сфері залучення до своїх лав нових соціальних верств (висококваліфікованих робітників, дрібних та середніх бізнесменів, інтелектуалів та працівників бюджетної сфери). Нова програма СДПН мала відкритий «ринковий» характер та передбачала активну підтримку представників середнього класу, зниження податкового тиску для усіх підприємств, боротьбу з безробіттям та різке збільшення інвестицій у сфері освіти [Поттхофф, Миллер 2003].

В даному контексті важливим документом є маніфест «Європа: Третій шлях - Нова середина», авторами якого були Е. Блер та Г. Шрöder. Даний документ представляє собою спробу, найбільш послідовної презентації нових принципів соціал-демократії. Серед нових програмних положень можна виділити пріоритетність щодо скорочення державних витрат, гнучкість ринку робочої сили та ін. Щодо ролі держави, то там зазначається, що держава повинна доповнювати та поліпшувати регулюючу діяльність ринків, але не заважати їх функціонуванню. Окремо зазначалось про підтримку ринкової економіки, але не «ринкового суспільства» [Блэр & Шрёдер

2000].

Автори маніфесту критикували минулі програмні положення соціал-демократії, особливо у сфері державного інтервенціоналізму, що на їх думку спричинило бюрократизацію та послаблення духу підприємництва.

Але дана програма спричинила доволі неоднозначну реакцію у європейських соціал-демократичних колах. Наприклад даний маніфест отримав негативну реакцію з боку Французької соціалістичної партії, яка стояла на більш лівих позиціях ніж Лейбористська партія Великобританії та СДПН. Для Французької соціалістичної партії було критично важливим зберегти свою «традиційну» соціал-демократичну платформу з врахуванням наявності низки конкурентів на «лівому» електоральному полі (комуністи, анархісти, троцькісти, екологічні та феміністичні рухи).

Практична реалізація даної програми у рамках німецької політичної системи мала свої негативні наслідки для СДПН та її лідера. Прийняття законів, які на думку окремих партійних функціонерів мали на меті демонтування соціальної держави, призвели до посилення внутрішньопартійної опозиції всередині СДПН. Результатом став вихід з лав партії багатьох лівих соціал-демократів. Внутрішньопартійна криза та падіння популярності СДПН привели дану партію до поразки на виборах 2005 року та вимушеного коаліційного союзу з ХДС/ХСС, результатом якого стало обрання канцлером Німеччини Ангели Меркель, яка займає цю посаду протягом майже 15 років. З того часу німецька соціал-демократія опинилась у глибокій ідеологічній кризі, у якій знаходиться і сьогодні, про що красномовно свідчать результати виборів.

На сьогоднішній день Соціал-демократичній партії Німеччині належить лише 20% місць у Бундестазі. Колишня багаторічно правляча партія на сьогоднішній день мало не поступилася місцем праворадикальній «Альтернативі для Німеччини» яка отримала 13% голосів виборців і донедавна вважалась маргінальним рухом.

Окремо варто згадати ідеологічну трансформацію Соціал-демократичної робітничої

партії Швеції. Перехід на центристські позиції не оминув і цю партійну структуру. На початку XXI ст., у програмних положеннях почало простежуватись більш позитивне відношення до ринкової економіки та підтримки приватного підприємництва (але за умов ефективного державного регулювання). Але разом з тим підкреслювалось, що партія продовжує знаходитись на антикапіталістичних позиціях [Party program of the Social Democratic Party 2001].

В деяких аналітичних статтях з даної тематики, зазначається, що саме перехід соціал-демократичних партій на центристські позиції є причиною появи величезної кількості лівих партій, починаючи від різних рухів екологічного спрямування, закінчуючи ліворадикальними популістськими рухами на кшталт іспанської «Падемос».

Непродумана міграційна політика з боку соціал-демократичних урядів, спричинила справжнє піднесення праворадикальних та популістських рухів. Дані тенденції найбільш повно проявляються у Німеччині, Франції та Австрії. Традиційні виборці соціал-демократів виражають занепокоєння щодо можливості втрати роботи, внаслідок того що мігранти «демпінгують» на рику праці, інші занепокоєні занепадом національної культури та розмивання національної ідентичності, також велике занепокоєння викликають питання безпеки. Дані проблеми створюють питомиє середовище для таких партій як Національний фронт (Франція) та Альтернатива для Німеччини. Найбільш показовим є те, що найбільшу підтримку правих партій можна спостерігати в тих регіонах, які зазнали найбільшої деіндустріалізації.

Сучасна соціал-демократія зазнає найбільш жорсткої критики також з лівого флангу. Радикальні ліві рухи, такі як «Подемос» в Іспанії, або «Сіріза» у Греції критикували «стару» соціал-демократію саме за реалізацію нею різного роду неоліберальних реформ, які на їх думку призводили до режиму жорсткої економії та поширення суспільної нерівності.

На сьогоднішній день ми можемо спостерігати, що у ключових країнах ЄС при владі

знаходяться консервативні уряди, а соціал-демократичні партії переживають системну кризу. Отже, дана криза має ряд особливостей, серед яких можна виділити:

- діяльність соціал-демократичних урядів у соціальній сфері призвела до збільшення державних видатків на підтримку соціально незахищених верств населення, що збільшило податковий тягар для малого, середнього бізнесу та великих корпорацій;

- підтримка соціал-демократичними партіями процесів міграції до країн ЄС, що спричинило кризові явища на європейських ринках праці;

- з двох попередніх пунктів витікають ключові причини піднесення конкурентів соціал-демократів як на «лівому» електоральному полі так і з правого флангу;

- також варто зазначити, що у багатьох країнах ЄС відбулась «деідеологізація» суспільно-політичного життя, що поширило недовіру до традиційних партійних структур з боку електоральних мас.

Але в свою чергу у багатьох країнах посткомуністичної Європи, соціал-демократичні партії зберігають та зміцнюють свої політичні позиції. До таких країн можна віднести Чехію та Чорногорію. Це обумовлено тим, що дані країни не були охоплені міграційною кризою та показують стабільне економічне зростання.

Отже, можна сказати що, на сучасному етапі спостерігаються кризові явища у діяльності абсолютної більшості соціал-демократичних партій Європи. Єдиним виключенням може бути Лейбористська партія Великобританії, яка на тлі кризових явищ, викликаних процедурою «Brexit» має усі шанси на перемогу з подальшим формуванням уряду. Але питання участі Великобританії у майбутніх виборах до Європарламенту залишається дискусійним.

Висновки.

В якості висновку можна зазначити, що соціал-демократія є невід'ємною складовою лівої ідеології і на початковому етапі свого розвитку спиралась на марксизм.

Успіхи робітничого руху у країнах Західної Європи призвели до відходу від традицій-

них марксистських догм. Марксизм в рамках соціал-демократичної платформи перетворився лише на одну з духовних складових соціал-демократичного руху, наряду з християнством, гуманістичною філософією та цінностями епохи Просвітництва.

Саме така ідеологічна гнучкість дозволила соціал-демократичним партіям займати провідне місце у партійному спектрі європейських суспільств. Як зазначав у своїх працях Р. Дарендорф, «XX сторіччя представляє собою соціал-демократичний вік» [Dahrendorf 1983].

Але починаючи з 80-х рр. XX ст., соціал-демократичну ідеологію починають спіткати кризові явища, які обумовлені рядом економічних факторів, процесами глобалізації та ідейною кризою у світовому соціал-демократичному русі.

На сьогоднішній день можна спостерігати, що сучасна соціал-демократія значно втратила свої політичні позиції у більшості країн Європейського союзу. Соціал-демократичні партії зазнають критики як з правого, так і лі-

вого ідеологічного флангу. Праві критикують соціал-демократів за непродуману міграційну політику, ліві в свою чергу критикують за непродуману соціальну політику та неоліберальні експерименти. Ключовою тенденцією є високий рівень фрагментації партійно-політичного поля багатьох європейських країн. Якщо у післявоєнні роки були побудовані партійні системи, в рамках яких змагались партії консервативного та соціал-демократичного спрямування, то сьогодні можна спостерігати появу великої кількості політичних партій та суспільно-політичних рухів які складають конкуренцію традиційним партійним структурам, тим самим розмиваючи їх соціальну базу.

Перспективними напрямками досліджень можна вважати: особливості трансформації соціал-демократичної ідеології у різних країнах ЄС на сучасному етапі; поширення соціал-демократичної ідеології у трансформаційних суспільствах; майбутнє соціал-демократичної ідеології в умовах міграційної кризи та посилення популістських рухів у країнах ЄС.

Бібліографічні посилання

- Бернштейн, Э. (2005). Проблемы социализма и задачи социал-демократии. *Мухаев Р.Т. История политических и правовых учений*. М.: ЮНИТИ-ДАНА, С. 404.
- Балобанов, Я. В. (2011). Содержание понятия и основные ориентиры современной социал-демократии. *Вестник Удмуртского университета*. №4. С. 87-92.
- Перегудов, С.П. (2005). Выборы в Великобритании: двухпартийная система держит удар. *Год планеты*. М.
- Поттхофф, Х., Миллер С. (2003). Краткая история СДПГ. 1848-2002. М.
- Блэр, Т., Шрёдер Г. (2000). Европа: Третий путь - Новая середина. *Социал-демократия перед лицом глобальных проблем*. М.
- Каутский, К. (1959). Эрфуртская программа (Комментарий к принципиальной части). М.
- Майер, Т. (2000). Трансформация социал-демократии: Партия на пути в XXI век. М.
- Рябика, В.Л. (2004). Генезис и эволюция социал-демократии: историко-политологическое исследование. Монография. Одесса: Астропринт. 400 с.
- Работяжев, Н.В. (2012). Европейская социал-демократия в поисках адаптации к меняющемуся миру. *Журнал политической философии и социологии политики «Полития. Анализ. Хроника. Прогноз»*. №3. С. 146–167.
- Орлов, А.А. (2012). Европейская социал-демократия: трудный путь к возрождению/ *Ежегодник ИМИ 2012* / Под ред. А.А.Орлова. М.: МГИМО-Университет. С. 12-32.
- Александров, Ю. (1999). Социал-демократия и социализм. М.
- Удод, Я. (2018). Соціал-демократія: від системної боротьби до неолібералізму [Електронний ресурс]. *Спільне: журнал соціальної критики*. Режим доступу до ресурсу: <https://commons.com.ua/uk/vid-sistemnoyi-borotbi-do-neoliberalizmu/>.
- Французький політолог: Соціал-демократія в Європі втратила свій останній аргумент (2013). [Електронний ресурс]. *Тиждень.ua*. Режим доступу до ресурсу: <https://tyzhden.ua/>

[News/89678](#).

- Dahrendorf, R. (1983). *Die Chancen der Krise: Über die Zukunft des Liberalismus*. 2. Aufl. Stuttgart.
- Kolakowski, L., Hampshire, S. (eds.) (1974). *The Socialist Idea. A Reappraisal*. L.
- Díaz-Cano, M. (2011). La socialdemocracia, en tierra de nadie. *El Pais*, 5 de julio de 2011. P. 27.
- Streeck, W. (2009). *Re-forming Capitalism. Institutional Change in German Political economy*. New York: Oxford University Press.
- Party program of the Social Democratic Party. (2001). Västerås. 6 November. 37 p.

References

- Bernshtejn, E. (2005). Problemy socializma i zadachi social-demokratii [The problems of socialism and the tasks of social democracy]. *Muhaev R.T. Istoriya politicheskikh i pravovykh uchenij*. M.: YuNITI-DANA, S. 404 (In Russian).
- Balobanov, Ya. V. (2011). Soderzhanie ponyatiya i osnovnye orientiry sovremennoj social-demokratii [The content of the concept and basic guidelines of modern social democracy]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta*. №4. S. 87-92 (In Russian).
- Peregudov, S.P. (2005). Vyborny v Velikobritanii: dvuhpartijnaya sistema derzhit udar [UK Elections: Bipartisan system holds punch]. *God planety*. M. (In Russian).
- Potthoff, H., Miller S. (2003). Kratkaya istoriya SDPG. 1848-2002 [A brief history of the SDPG]. M. (In Russian).
- Bler, T., Shryoder G. (2000). Evropa: Tretij put - Novaya seredina. Social-demokratiya pered licom globalnykh problem [Europe: Third Way - The New Middle]. M. (In Russian).
- Kautskij, K. (1959). Erfurtskaya programma (Kommentarij k principialnoj chasti) [Erfurt Program (Commentary on the principal part)]. M. (In Russian).
- Majer, T. (2000). Transformaciya social-demokratii: Partiya na puti v XXI vek [The Transformation of Social Democracy: A Party on the Road to the 21st Century]. M. (In Russian).
- Ryabika, V.L. (2004). Genezis i evolyuciya social-demokratii: istoriko-politologicheskoe issledovanie [Genesis and evolution of social democracy: historical and political research]. Monografiya. Odessa: Astroprint. 400 s. (In Russian).
- Rabotyazhev, N.V. (2012). Evropejskaya social-demokratiya v poiskah adaptacii k menyayushemusya miru [European Social Democracy in Search of Adaptation to a Changing World]. *Zhurnal politicheskoy filosofii i sociologii politiki «Politiya. Analiz. Hronika. Prognoz»*. №3. S. 146-167 (In Russian).
- Orlov, A.A. (2012). Evropejskaya social-demokratiya: trudnyj put k vrozozhdeniyu [European Social Democracy: The Hard Way to Revival]. *Ezhegodnik IMI 2012 / Pod red. A.A.Orlova*. M.: MGIMO-Universitet. S. 12-32 (In Russian).
- Aleksandrov, Yu. (1999). Social-demokratiya i socializm [Social democracy and socialism]. M. (in Russ).
- Udod, Ya. (2018). Social-demokratiya: vid sistemnoyi borotbi do neoliberalizmu [Social democracy: from systemic struggle to neoliberalism] [Elektronnij resurs]. *Spilne: zhurnal socialnoyi kritiki*. Rezhim dostupu do resursu: <https://commons.com.ua/uk/vid-sistemnoyi-borotbi-do-neoliberalizmu/> (In Ukrainian).
- Francuzkij politolog: Social-demokratiya v Yevropi vtratil svij ostannij argument (2013). [French political scientist: Social democracy in Europe has lost its last argument] [Elektronnij resurs]. *Tizhden.ua*. Rezhim dostupu do resursu: <https://tyzhden.ua/News/89678> (In Ukrainian).
- Dahrendorf, R. (1983). *Die Chancen der Krise: Über die Zukunft des Liberalismus*. 2. Aufl. Stuttgart.
- Kolakowski, L., Hampshire, S. (eds.) (1974). *The Socialist Idea. A Reappraisal*. L.
- Díaz-Cano, M. (2011). La socialdemocracia, en tierra de nadie. *El Pais*, 5 de julio de 2011. P. 27.
- Streeck, W. (2009). *Re-forming Capitalism. Institutional Change in German Political economy*. New York: Oxford University Press.
- Party program of the Social Democratic Party. (2001). Vasteras. 6 November. 37 p.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Марія Анатоліївна Міхейченко

Кандидат політичних наук, доцент
Доцент кафедри міжнародних відносин
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: mikheichenko.mariia@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1536-1357>

Mariia Mikheichenko

PhD in Political science, Assoc. Prof.

Assoc. Prof. of the Department of

International Relations

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina Ave., 72; Dnipro, 49000, Ukraine

УДК 327:001.4

**ГРОМАДСЬКЕ ЗАЛУЧЕННЯ У НІМЕЧЧИНІ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Received 12 August 2019; revised 18 September 2019; accepted 18 October 2019

DOI: 10.15421/341930

Анотація

Вивчаються технології та форми громадського залучення на прикладі сучасної Німеччини. Розкриваються особливості громадського залучення, зокрема участь у волонтерській діяльності. Наголошується на наявності диференціації різноманітних форм громадської взаємодії, що охоплюють всі сфери суспільного буття. Підкреслюється значення добровільної громадської участі та її впливу на внутрішню та зовнішню політику країни, на міжнародні відносини загалом. Окреслено історичні віхи розвитку громадської участі у сучасній Німеччині.

Доводиться, що громадянське залучення - це процес, в якому громадяни здійснюють колективні дії для вирішення питань, що становлять суспільний інтерес і сприяють демократії. Наголошується, що громадське залучення вирішує низку суспільних проблем, серед яких, зокрема, недостатнє представлення різноманітних груп інтересів, тим самим знижуючи рівень суспільної напруги у суспільстві. Підкреслюється, що розуміння всіх варіантів громадянської участі розвиває «демократію різноманітності», що визначається як спосіб впливати на рішення влади у міжвиборчий період. Наголошується на необхідності проведення заходів із інформування громадян про події та явища суспільно-політичного життя. З'ясовано, що інтенсифікацію демократизації посттоталітарних суспільств спричиняє ступінь розвитку громадського залучення у вирішенні суспільно-політичних проблем. Нові агенти впливу – громадяни, що є залученими до різних форм взаємодії виступають носіями нової партисипаторної демократії, що веде до стабілізації політичної, економічної систем та міжнародної системи загалом. Визначається, що чинниками до лобювання громадської участі, що призведе до подолання ірраціональності і пасивності людей в політичній сфері — є освіта і надання рівних можливостей для участі в політиці. Тому кожному суспільству належить створити всі умови для активної політичної соціалізації кожного індивіда.

З'ясовано, що у політичному діалозі та прийнятті рішень громадське залучення допомагає стримувати конфлікти, що виникають через непорозуміння у сторін, сприяючи встановленню конструктивного діалогу міжнародних акторів у сучасній системі міжнародних відносин.

Ключові слова: *громадська участь, громадське залучення, Німеччина, волонтерство, громадська дія, конструктивний діалог, система міжнародних відносин.*

Civic engagement in Germany in terms of Global Development Processes

Abstract

Technologies and forms of civic engagement on example of contemporary Germany are studied. The features of civic engagement, including participation in volunteer activities, are revealed. The differentiation of various forms of social interaction, covering all spheres of social life is revealed. The importance of voluntary public participation and its influence on the domestic and foreign policy of the country and on international relations is emphasized. The historical milestones of the civic engagement development in contemporary

Germany are outlined.

It is argued that civic engagement is a process in which citizens take collective actions to address issues of public interest and democracy. It is emphasized that civic engagement solves a number of societal problems, including, in particular, the lack of representation of diverse interest groups, thereby reducing the level of social tension in society. It is emphasized that understanding of all options for civic participation develops a “democracy of diversity”, which is defined as a way to influence the decisions of the authorities in after election period. It is emphasized on the need to take measures to inform citizens about the events and phenomena of social and political life. It has been found that the intensification of the democratization of post-totalitarian societies causes a degree of public involvement in the solution of socio-political problems. New Agents of Influence - Citizens involved in various forms of engagement are the bearers of a new democracy, leading to the stabilization of the political, economic and international systems in general. It is determined that the factors for lobbying civic engagement, which will lead to overcoming the irrationality and passivity of people in the political sphere - are education and providing equal opportunities for participation in politics. Therefore, every society has to create all conditions for active political socialization of each individual.

It has been found that in political dialogue and decision-making, public involvement helps to curb conflicts arising from misunderstanding between the parties, facilitating the establishment of a constructive dialogue of international actors in the current system of international relations.

Key words: *civic engagement, civic involvement, Germany, volunteering, civic action, constructive dialogue, system of international relations.*

Гражданское участие в Германии в условиях глобального развития

Аннотация

Изучаются технологии и формы общественного привлечения на примере современной Германии. Раскрываются особенности общественного привлечения, в том числе участие в волонтерской деятельности. Отмечается наличие дифференциации различных форм общественного взаимодействия, охватывающих все сферы общественного бытия. Подчеркивается значение добровольного общественного участия и его влияние на внутреннюю и внешнюю политику страны, на международные отношения в целом. Определены исторические вехи развития общественного участия в современной Германии.

Доказывается, что гражданское привлечение - это процесс, в котором граждане осуществляют коллективные действия для решения вопросов, представляющих общественный интерес и способствуют демократии. Отмечается, что общественное привлечение решает ряд социальных проблем, среди которых, в частности, недостаточное представление различных групп интересов, тем самым снижая уровень общественного напряжения в обществе. Подчеркивается, что понимание всех вариантов гражданского участия развивает «демократию разнообразия», которая определяется как способ влиять на решения власти в период между выборами. Подчеркивается необходимость проведения мероприятий по информированию граждан о событиях и явлениях общественно-политической жизни. Выяснено, что интенсификацию демократизации посттоталитарных обществ вызывает степень развития общественного вовлечения в решение общественно-политических проблем. Новые агенты влияния - граждане, являются привлеченными к различным формам взаимодействия, выступают носителями новой партисипаторной демократии, что ведет к стабилизации политической, экономической систем и международной системы в целом. Определяется, что факторами к лоббированию общественного участия, что приведет к преодолению иррациональности и пассивности граждан в политической сфере - есть образование и предоставление равных возможностей для участия в политике. Поэтому каждому обществу предстоит создать все условия для активной политической социализации каждого индивида.

Установлено, что в политическом диалоге и принятии решений общественное привлечение помогает сдерживать конфликты, возникающие из-за разногласий сторон, способствуя установлению конструктивного диалога международных акторов в современной системе международных отношений.

Ключевые слова: *гражданское участие, общественное привлечение, Германия, волонтерство, гражданское действие, конструктивный диалог, система международных отношений.*

Постановка проблеми.

За умов глобалізованого світу, із поглибленням процесів інтеграції та регіоналізації, із зростаючим чинником протистояння представників різних цивілізацій, що за словами Семюела Хантінгтона є неодмінною характеристикою теперішнього світу, все більшої уваги заслуговують дослідження, що спрямовані на пошук нових практик та конструктів буття різних спільнот у сучасній системі міжнародних відносин на основі демократичних принципів та розвитку громадянського суспільства.

На сьогодні в багатьох країнах світу до політичної еліти приходить розуміння того, що встановлення діалогу із громадськістю (як на національному рівні, так і на світовому) із вирішення суспільно-важливих питань та залучення членів громади до публічної сфери політики є неодмінною запорукою успішного розвитку демократичного суспільства. Встановлення діалогу з громадськістю не обмежується суто розвитком комунікативних практик та трансляцією меседжів за для впливу на світову громадськість. Актуалізується проблематика низької довіри до дій як національних урядів, так і міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на мінімізацію ризиків вайлентизації політики, винайденню превентивних механізмів протидії таким явищам міжнародного життя як міжнародний тероризм, міграційна криза, глобальне безробіття і т.п. Відповіддю на численні виклики сучасного глобалізованого світу на сьогодні може слугувати нова модель розвитку суспільства, в якій на базі відтворення конструкту поваги до демократичних цінностей надається можливість усім членам громади залучитися до прийняття політичних рішень, до вирішення суспільно-важливих рішень. Дане суспільство має розвивати практики громадського залучення за для досягнення максимального ефекту загального блага для всіх членів суспільства та попередженню конфліктних ситуацій.

Аналіз публікацій.

Проблематику громадського залучення досліджували такі дослідники як доцент Центру громадської та соціальної політики Південно-Західної Флориди, Університету Фло-

риди Маргарет Баньян. Так, доктора Баньян, можна по праву вважати контрибутором із тлумачення змісту громадської участі в сучасному глобалізованому світі [Banyan 2016]. На прикладі конкретних суспільств практики громадського залучення вивчалися дослідником Клейном А., який диференціював приклади громадського залучення у Німеччині [Klein 2016]. Серед вітчизняних дослідників проблематику громадської участі вивчали Сергієнко О., Ватаманюк О., зокрема надавали дефініції та розкривали форми та види громадського залучення на прикладі сучасної України [Сергієнко & Ватаманюк 2016]. Дослідники Карий О.І., Панас Я.В. у своїх роботах визначали громадське залучення крізь призму пошуку ефективних механізмів місцевого самоврядування [Карий & Панас 2015]. Однак, слід констатувати відсутність комплексного дослідження впливу практик громадського залучення на сучасні міжнародні відносини за умов глобального розвитку. Здійснення даного дослідження є надзвичайно актуальним, адже в умовах зростаючих ризиків міжнародного тероризму, вбачається актуальним пошук превентивних технологій протистояння глобальним викликам та загрозам.

Постановка завдання.

У дослідженнях західних дослідників зазвичай розрізняють два терміни – «громадська участь» (civic participation), «громадське залучення» (civic engagement), якими позначають явище індивідуальної, або групової активності за для вирішення суспільно-важливих питань, або змін у громаді. Отже, концепт «громадського залучення» означає автоматичну зміну життя громади та розвиток і поєднання знань, умінь, цінностей та мотивації, спрямованих на фасилітацію цих змін. Це означає підвищення якості життя в громаді через політичні та неполітичні процеси. У сучасному глобалізованому світі, що перебуває на етапі трансформації багатьох суспільно-важливих структур, вивчення світового досвіду розвитку громадського залучення також вбачається надзвичайно актуальним питанням. Вироблення превентивних технологій, спрямованих на зменшення кількості конфліктних ситуацій, збройних

протистоянь, територіальних суперечок, пошук механізмів співпраці у межах діяльності міжнародних організацій на сьогодні є ключовим питанням світового порядку денного. Особливої гостроти дана проблематика набула під час міграційної кризи у країнах ЄС, із посиленням конфліктних протистоянь та діяльності міжнародних збройних угруповань на Близькому Сході та нестабільною політичною та економічною ситуацією у низці країн Африканського континенту. Посилення диспропорцій у світовому розвитку, намагання міжнародних акторів у будь-який спосіб збільшити свою могутність та вплив на міжнародній арені, призводить до ситуації турбулентності сучасної системи міжнародних відносин. За даних обставин вивчення громадського залучення як превентивної технології із стабілізації сучасної системи міжнародних відносин вбачається вкрай важливим фактором у підходах до вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу.

За словами американської дослідниці М.Баньян: «...Посилення громадянської активності - це складне завдання з реальними обмеженнями. Наприклад, громадянське залучення вимагає часу та ресурсів, але сучасне суспільство тягне людей у конфліктні напрямки. Крім того, багатьом громадам не вистачає соціальних та політичних інститутів, необхідних для структурування їх взаємодії, такі як діалогічні форуми чи збори громади. Підхід до взаємодії, який непропорційно покладається на громадян, які мають достатньо часу та ресурсів, ризикує віддати перевагу певним членам суспільства перед іншими. Це заохочує домінування крайніх інтересів, результатів, яких прагне уникнути громадянська участь...» [Banyan 2016].

Громадянське залучення застосовується в різних контекстах - від бізнесу до розвитку громади. Його основоположне припущення полягає в тому, що як інтелектуальна, так і орієнтована на дії участь створює соціальні та політичні зв'язки у громаді. Через процес взаємодії люди бачать себе як невід'ємну частину громади, де відбувається формування громадської думки. Це засіб для досягнення демокра-

тичних цінностей рівності та врахування інтересів у розробці політики. Вважається також, що концепт громадського залучення збільшує «соціальний капітал» - ресурси, які індивід чи група отримують із взаємин визнання та співпраці.

На думку вітчизняних дослідників Сергієнка О., Ватаманюка О.: «Незважаючи на це, досвід розвинутих демократій та вимоги часу переконують, що громадська участь – це необхідний, корисний та вкрай важливий механізм позитивного впливу громадськості на діяльність влади в державі в інтересах громадян. З іншого боку, громадська участь – це джерело додаткового інтелектуального ресурсу для публічної влади і тому є корисною і потрібною також і для неї (звичайно, у разі усвідомлення посадовими особами цього незаперечного факту)...» [Сергієнко & Ватаманюк 2016].

Прихильники громадянської активності приймають легітимність керівних інституцій, але прагнуть використовувати політичну та асоціативну діяльність, як формальну, так і неофіційну, як інструменти просування демократичних цінностей. Політичне залучення фокусується на заохоченні діяльності до прийняття громадських рішень, таких як голосування, участь у громадських зборах, або волонтерська діяльність для проведення різного роду кампаній. Участь в асоціаціях зазвичай заохочує волонтерство в некомерційних організаціях (на кшталт участі у благодійних акціях). Слід зауважити, що коли громадяни беруть участь на добровільній основі, багато проблем можуть бути попереджені або вирішені до поглиблення протистояння сторін, що мають різне бачення на вирішення проблемного питання.

Як підкреслюють дослідники Сергієнко О., Ватаманюк О. «... В контексті управлінської діяльності громадська участь дає змогу враховувати соціальні чинники в процесі планування, мінімізувати соціальні та політичні ризики внаслідок ухвалення та реалізації управлінських рішень, корегувати плани та поведінку влади відповідно до інтересів тих чи інших суспільних груп, а також залучати їх до процесу ухвалення управлінських рішень.

Таким чином, громадська участь дозволяє, з одного боку, мінімізувати соціальні та політичні ризики, а з іншого – визначати, формулювати та відстоювати інтереси громади...» [Сергієнко & Ватаманюк 2016].

Громадянське залучення у Німеччині характеризується високим ступенем організованості, безліччю граней та різноманітністю форм втілення. Тим не менш, наразі громадянське залучення стикається з великими змінами та викликами. Питання щодо збільшення залучених членів вже десятиліттями хвилює великі організації різних сфер суспільного буття. У багатьох областях особливо важко залучити наступні покоління, навіть за наявності мотиваційних механізмів. Основним викликом на прикладі Німеччини є досягнення більшої участі з боку людей, які мають менший досвід роботи в системі освіти або соціально незахищених, оскільки вони демонструють менші показники громадянської активності.

Понад третина населення Німеччини бере участь у якійсь формі громадської участі. Сюди входять люди, які беруть активну участь у громадянському суспільстві в одній або декількох сферах, або активно працюють як волонтери. Відповідно до статистичних даних із волонтерства в Німеччині, репрезентативного опитування щодо волонтерської діяльності та громадської активності в Німеччині, частка тих, хто займається добровільною діяльністю за останні 14 років у Німеччині, зросла з 34% до 36% [Germany Human Development Report 2016].

Тож слід відзначити, що у Німеччині ще наявний потенціал до громадського залучення. За статистичними даними у Німеччині, із 64%, які ще не беруть участь у громадській діяльності, більше третини, безумовно, бажають грати активну роль. Ця частка, яка становила 26% у 1999 році, зросла на 11%, до 37% у 2019 році [Germany Human Development Report 2016].

Чотири з десяти опитаних людей на даний момент не займаються громадською діяльністю, але були б готові зробити це відповідно за певних обставин. Вагомим мотиваційним фактором громадської участі може стати зро-

зумілість для учасників кінцевого або очікуваних результатів дій. Ці результати підтверджують, що чим детальнішою є інформація щодо варіантів громадської активності, тим більшого визнання такої діяльності може мати серед громадськості.

Аналізуючи філософсько-психологічні засади громадського залучення як соціального конструкту, розуміємо, що потреба у громадському залученні походить від самої потреби людства до громадського залучення. Тобто, слід відзначити, що потреба в активній участі членів громади у її повсякденному житті є природньою. Проте, нерідко активність громадськості є низькою або дуже низькою. До визначальних чинників такого стану громад слід віднести, насамперед, ресурсний потенціал територіальної громади (інтелектуально-кадровий ресурс громад; природний ресурс; матеріально-технічний ресурс; земельний ресурс громад; інфраструктурний ресурс тощо). Аналізуючи палітру громадської участі/залучення населення Німеччини, бачимо, що спорт та фізичний відпочинок на сьогодні є провідними сферами громадської активності, дуже часто позбавлені політичної складової. Школи та дитячі садки, церква та релігія, культура та музика, а також соціальний контекст також належать до числа переважаючих напрямків громадянської активності у Німеччині. Крім того, громадське залучення проявляється також у багатьох інших контекстах. Залучення до соціальних, медичних, дитячих та молодіжних сфер, а також у контексті церков / релігій, культури та навколишнього середовища помітно зростає з 1999 року у німецьких землях [Germany Human Development Report 2016].

Зауважуємо, що громадянське залучення не однаково поширене у всіх регіонах Німеччини. Отже, в останні десять років дані практики дещо збільшилися на території Східної Німеччини (з 28% до 31%), що можна трактувати як позитивний показник для розвитку громадянського суспільства. Проте, рівень громадської активності у Східній Німеччині нижчий, ніж у Західній (37%). Окрім відмінностей «East-West», існує також розрив між

Північчю та Півднем, а також міськими та сільськими районами, завдяки чому порівняно високий рівень громадського залучення може бути виявлений у сільських регіонах Південної Німеччини [Germany Human Development Report 2016].

Не всі громадяни задіяні в однаковій мірі. Можна спостерігати відмінності, пов'язані з соціокультурними характеристиками; до них належать освітній статус, професія, рівень доходу, вік та стать. Соціоструктурні відмінності відображаються також у різних формах взаємодії, наприклад, готовності відігравати провідну роль або робити пожертви. Власні економічні ситуації людей, їх причетність до соціальних питань, а також їх ціннісні системи мають особливо сильний вплив на їх готовність бути активними членами суспільства, залучаючись до вирішення суспільно-важливих питань. Соціоструктурні фактори також є важливим фактором, що пояснюють загалом нижчий рівень довготривалої участі людей з історією імміграції [Civil Society Sector at a Glance: Germany 1995].

Показники громадського залучення різко зростають серед зайнятих та тих, хто має вищу освіту. Результати сучасних досліджень показують, що люди, які особливо причетні до громадської активності, - це люди, які в силу інших особливостей добре інтегруються в суспільство, мають вищий рівень освіти та більший дохід. Люди, які працюють, демонструють найвищий рівень зайнятості, внаслідок чого показник серед тих, хто працює за сумісництвом, порівняно найвищий. Залучення особливо яскраво виражено серед чоловіків, які працюють, та людей з вищим освітнім рівнем. Люди, які є безробітними, або мають низький соціальний та освітній статус, недостатньо представлені. Існує сильна кореляція між доходами та зайнятістю.

Гендерний чинник у громадському залученні також має достатньо сильну вагу, так, зокрема жінки, як правило, недооцінені в громадській активності, зокрема в таких сферах, як спорт, і особливо на керівних посадах. Як і у випадку з чоловіками, зайнятість жінок змінюється залежно від фази життя, через яку

вони зараз проходять. Отже, рівень зайнятості серед жінок віком від 45 до 55 років майже такий же, як у чоловіків того ж віку. З іншого боку, жінки від 25 до 30 років набагато рідше беруть участь у громадській діяльності, ніж чоловіки в одній віковій групі. Можна припустити, що освіта / професійне навчання та вступ до трудового життя залишають молодим матерям, зокрема, менше часу для додаткової участі у сфері громадського залучення [Civil Society Sector at a Glance: Germany 1995].

Громадська активність зростає серед людей старшого віку та зменшується серед молодих людей.

За словами західного дослідника Ю.Габермаса: «Ліберальній політиці не варто екстерналізувати вічну суперечку про секулярне розуміння суспільства, а саме імплементувати його у голови віруючих. Демократичний просвітлений здоровий глузд не поодинокий, він описує ментальну будову багато гласної публічності. Секулярна більшість не повинна виносити рішення з важливих питань, перш ніж воно не врахує думки опонентів, які відчувають себе пригнобленою більшістю...» [Хабермас 2002: 45].

Сучасні дослідження показують, що громадське залучення має перспективи розвитку у відповідності із соціальними запитами людей, зокрема, вікова складова також відіграє важливу роль для громадянської активності.

Так, бачимо, що зниження показників громадської активності з боку молодих людей можна пояснити збільшенням їх мобільності, браком часу та реалізацією професійних завдань. Тим не менше, рівень громадської участі між 14 і 24 роками є все ще значним - 35%, таким чином, молодь представляє суттєву групу тих, хто залучений до громадської активності. Крім того, потенціал молодих людей стосовно громадського залучення зростає. Мотиви участі молоді та молодих людей з часом змінювалися. Зараз громадянське залучення призводить до переваг у досягненні професійних цілей [Germany Human Development Report 2016].

Більшість громадських дій у Німеччині із вирішення усього спектру соціально-політич-

них питань реалізується завдяки діяльності майже мільйона організацій. Ці у більшості випадків некомерційні організації громадського суспільства забезпечують основу для громадської активності, поєднують, просувають та формулюють інтереси, або виступають у ролі важливих постачальників послуг. Організаційні форми є неоднорідними та охоплюють інститути, що різняться за фінансовими ресурсами, цільовою спрямованістю та правовою формою. Асоціації, федерації та фонди вважаються найпоширенішими організаційними формами у сфері громадської активності. Політичні партії, союзи та церкви посідають також чільні позиції. Слабко пов'язані та неофіційно організовані групи, такі як приватні ініціативи та рухи, зараз користуються підвищеною увагою, але достовірних даних немає, оскільки сучасні емпіричні соціальні дослідження нових форм участі (наприклад, у контексті Web 2.0) тільки почалися [Civil Society Sector at a Glance: Germany 1995].

Громадська участь у контексті церков та релігійних громад є відносно стабільною, як за ступенем, так і за тривалістю. 14% тих, хто бере участь у залученні до громадянського суспільства, є активно залученими, а понад дві третини – із меншою ступеню інтенсивності. Церкви у Німеччині мають значний потенціал до громадського залучення. Домінуючими є традиційні форми добровільної діяльності, які є альтруїстично мотивованими та тягнуть за собою довгострокові зобов'язання. Церкви також пропонують варіанти участі, які більше відповідають «новому волонтерству», що має обмежений термін і в основному приваблює молодих людей з міських районів цілей [Germany Human Development Report 2016].

Велика та маргіналізована суспільна група, що складається переважно з жінок та молоді, досі не є залученою до прийняття суспільно-політичних рішень. Не зважаючи на те, що вище наведена ситуація має тенденцію до динамічного розвитку після багатьох років політичного застою, слід констатувати, що все ще бракує діалогу за участю місцевих керівників, організацій громадянського суспільства та населення загалом.

Висновки.

Отже, констатуємо, що Німеччина має потужну інфраструктуру громадської участі, однак наявні і чисельні виклики у розвитку громад. Більшість дослідників існуючих моделей громадського залучення у Німеччині приходять до спільного висновку, що для забезпечення ефективного громадського залучення необхідно визначити наступні пріоритети - складові порядку денного політики взаємодії: зміцнення громадянського суспільства та громадської активності; удосконалення законодавчої, інституційної та організаційної основи громадської активності; забезпечити сумісність програм та заходів щодо реформування добробуту із залученням залучених програм; стимулювати розвиток культури визнання громадянської активності; продовжувати розробляти заходи з навчання для зайнятих громадян; зміцнення місцевого громадянського суспільства; продовжувати розвивати добровільні служби; розвивати діяльність всіх організацій та установ, які беруть участь у участі та громадянській співпраці; реформувати державну адміністрацію для підтримки залучення; продовжувати сприяти залученню на рівні федерального та на рівні регіонів; консолідація та розвиток інфраструктури для сприяння залученню на рівні місцевих органів влади; сприяти громадянській активності серед іммігрантів; зміцнення європейського громадянського суспільства; підтримка місцевих альянсів; розвиток співпраці між громадянським суспільством, бізнесом та державою; зміцнення та розвиток корпоративного громадянства в установах, підприємствах, організаціях.

Участь населення у політичному діалозі та прийнятті рішень допоможе стримувати конфлікти, що виникають через нерозуміння та відсутність налагоджених каналів комунікації та відсутність співпраці.

Створення відповідних умов на міжнародній арені, що сприяють розвитку безконфліктних громад з високим ступенем громадського залучення, призведе до стабільного соціально-політичного та економічного розвитку спільнот.

Бібліографічні посилання

- Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування /Карий О.І., Панас Я.В. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/6misiniweb.pdf>.
- Сергієнко, О., Ватаманюк, О. (2016). Громадська участь/залучення громадян. Депутатська діяльність в округах [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Gromadskaychast.pdf>.
- Хабермас, Ю. (2002). Будущее человеческой природы. Пер. с нем. М.: Издательство «Весь мир», 144 с.
- Banyan, Margaret E. (2016). Civic engagement. Retrived from: <https://www.britannica.com/topic/civic-engagement>
- Klein, A. (2016). Good Governance – civil society and civic engagement in Germany. Retrived from: http://agree-europe.de/images/Expertenbeitraege/Expertenbeitrag_Klein_EN.pdf
- World Development Indicators. World Bank, 2009, Web. Retrived from: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.ATLS.CD>
- Population Indicators, German Federal Statistical Office, Web, 25 October 2010. Retrived from: <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/>
- Voluntary Action in Germany: Facts and Figures, European Volunteering Center, Web, 25 October 2010. Retrived from: <http://www.icicp.org/ht/a/GetDocumentAction/i/5534>.
- Civil Society Sector at a Glance: Germany, 1995,” Center for Civil Society Studies, Johns Hopkins University. Retrived from: http://www.ccss.jhu.edu/pdfs/CNP/CNP_Germany_WrkExp.pdf
- Germany Human Development Report, United Nations Development Programme, 2007/2008. Retrived from: http://hdrstats.undp.org/countries/data_sheets/cty_ds_DEU.html.

References

- Miscevi inicyaty`vy` ta zaluchennya gromads`kosti do zdijsnennya misceвого samovryaduvannya. Navchal`ny`j posibny`k dlya posadovy`x osib misceвого samovryaduvannya /Kary`j O.I., Panas Ya.V. [Local initiatives and civic engagement in local government. A guide for local government officials]. Retrived from <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/6misiniweb.pdf> (In Ukrainian).
- Serhiyenko, O., Vatananyuk, O. Gromads`ka uchast`/zaluchennya gromadyan. Deputats`ka diyal`nist` v okrugax [Civic engagement / citizen involvement. Deputy activities in districts]. Retrived from: <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Gromadskaychast.pdf> (In Ukrainian).
- Habermas, Yu. Budushee chelovecheskoy prirody [Future of human nature]. Per. s nem. M.: Izdatelstvo «Ves mir», 2002. 144 s. (In Russian).
- Banyan, Margaret E. (2016). Civic engagement. Retrived from: <https://www.britannica.com/topic/civic-engagement>.
- Klein, A. (2016). Good Governance – civil society and civic engagement in Germany. Retrived from: http://agree-europe.de/images/Expertenbeitraege/Expertenbeitrag_Klein_EN.pdf.
- World Development Indicators. World Bank, 2009, Web. Retrived from: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.ATLS.CD>
- Population Indicators, German Federal Statistical Office, Web, 25 October 2010. Retrived from: <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/>
- Voluntary Action in Germany: Facts and Figures, European Volunteering Center, Web, 25 October 2010. Retrived from: <http://www.icicp.org/ht/a/GetDocumentAction/i/5534>.
- Civil Society Sector at a Glance: Germany, 1995,” Center for Civil Society Studies, Johns Hopkins University. Retrived from: http://www.ccss.jhu.edu/pdfs/CNP/CNP_Germany_WrkExp.pdf.
- Germany Human Development Report, United Nations Development Programme, 2007/2008. Retrived from: http://hdrstats.undp.org/countries/data_sheets/cty_ds_DEU.html.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Ібрагим Мурадов

Доктор філософії

Близькосхідний технічний університет

Туреччина

Üniversiteler Mahallesi, Dumlupınar

Bulvarı No:1, 06800 Çankaya/Ankara

E-mail: muradovibrahim@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4045-0957>

УДК 17.026.4

Ibrahim Muradov

PhD

Middle East Technical University Turkey

Üniversiteler Mahallesi, Dumlupınar

Bulvarı No:1, 06800 Çankaya/Ankara

THE DONBAS CONFLICT AND PEACE PROCESS

Received 05 September 2019; revised 15 October 2019; accepted 25 November 2019

DOI: 10.15421/341931

Abstract

The Donbas Conflict is one of the main obstacles for Ukraine which threatens the territorial integrity of the country and thereby its sovereignty. Therefore, finding a peaceful solution to the conflict is the main priority of Kyiv. However, reaching peace in Donbas does not depend solely on the will of Ukrainian officials. Although ceasefire has been reached and peaceful solution to the conflict has been projected in the frame of Minsk agreements, the parties have difficulties in implementing the articles of the agreements. This article, first, investigates pros and cons of the Minsk agreements for Ukraine and Russia, respectively. Subsequently, it concentrates on the idea of the UN peacekeeping mission in Donbas as an alternative solution to the Donbas Conflict. The work concludes that contradictions which do not allow for implementation of the Minsk agreements reflect in this alternative idea too. In connection with the conclusion, this study argues that achievement of peace in Donbas depends on the concessions which the sides will make.

Keywords: *Donbas Conflict, Peace Process, Concessions, Ukraine, Russia.*

Конфлікт на Донбасі та мирний процес

Анотація

Конфлікт на Донбасі - одна з головних перешкод для України, яка загрожує територіальній цілісності країни і тим самим її суверенітету. Тому пошук мирного вирішення конфлікту є головним пріоритетом Києва. Однак досягнення миру на Донбасі залежить не лише від волі українських чиновників. Хоча і було досягнуто припинення вогню, а мирне вирішення конфлікту було заплановано в рамках Мінських угод, у сторін виникли труднощі в імplementації статей цих угод. Спершу у статті досліджуються плюси та мінуси Мінських угод для України та Росії відповідно. Наступна частина роботи концентрується на ідеї миротворчої місії ООН на Донбасі як альтернативного рішення конфлікту. Наприкінці робиться висновок про те, що суперечності, які не дозволяють реалізувати Мінські угоди, відображаються і у цій альтернативній ідеї також. У зв'язку з цим, це дослідження стверджує, що досягнення миру на Донбасі залежить від поступок, які зроблять сторони.

Ключові слова: *конфлікт на Донбасі, мирний процес, поступки, Україна, Росія.*

Конфликт на Донбассе и мирный процесс

Аннотация

Донбассский конфликт является одним из главных препятствий для Украины, которое угрожает территориальной целостности страны и тем самым ее суверенитету. Поэтому поиск мирного решения конфликта является главным приоритетом Киева. Однако достижение мира на Донбассе зависит не только от воли украинских чиновников. Хотя прекращение огня и было достигнуто, а мирное урегулирование конфликта было запланировано в рамках Минских соглашений, стороны сталкиваются с трудностями при имплементации статей соглашений. В первую очередь в статье исследуются плюсы и минусы Минских соглашений для Украины и России соответственно.

Впоследствии работа концентрируется на идее миротворческой миссии ООН на Донбассе в качестве альтернативного решения конфликта. В статье делается вывод о том, что противоречия, которые не позволяют реализовать Минские соглашения, отражаются и в этой альтернативной идее тоже. В связи с этим, данное исследование утверждает, что достижение мира на Донбассе зависит от уступок, на которые пойдут стороны.

Ключевые слова: конфликт на Донбассе, мирный процесс, уступки, Украина, Россия.

Introduction

When the battles in Donbas began, newly formed government in Kyiv did not anticipate a long-lasting war in the territory. However, developments towards Summer 2014 made it clear for everyone that the war is not going to end soon despite the promises of newly elected president, Petro Poroshenko. August 2014 was a nightmare for Armed Forces of Ukraine when they faced with Russian regular troops in Donbas. Since then, intensifying the war in Donbas works against the Ukraine's interest. Therefore, finding a peaceful solution for Donbas Conflict is one of the main priorities of Kyiv.

This article details the peace process of the Donbas Conflict by presenting the views of the sides, in order to find out which factors have influence on the peace process of the conflict. In this context, first, the conditions which motivated Ukraine to reach ceasefire agreements are studied. In this part, pros and cons of the Minsk agreements for Ukraine are assessed. Subsequently, the research evaluated peace process in Donbas from Moscow's point of view by underlining the position of Russian Federation and its main goal in Donbas Conflict. The third part of the paper examined the UN peacekeeping mission in Donbas as an alternative approach to find a solution for the conflict in Donbas. However, the work showed that contradictions which blocks implementation of Minsk agreements reflects in the idea of UN peacekeeping mission too. Therefore, this article concludes that the sequence of the fulfillment of Minsk agreements are the main stalemate for achieving peace in Donbas. In connection with this conclusion, the study argues that peace in Donbas depends on the concessions of the parties, especially Ukraine.

Minsk Agreements and Ukraine

Apparently, the Minsk agreements did not provide any benefit to the national interest of Ukraine rather they threatened the unitarity for-

mation of Ukraine by demanding special status for Donbas. After all, the reasons why the Ukrainian government went to negotiations and agreed to the proposed conditions of peace is understandable. The military defeat and the threat of the continuation of hostilities with the direct or indirect involvement of Russia, could lead to further territorial losses and internal destabilization up to total loss of sovereignty.

As mentioned before, Ukrainian army was very close to victory over the separatist forces by first half of August 2014. However, Russia's direct intervention in Donbas war at the end of August 2014, strengthen the position of militants. Hence, Ukrainian troops suffered a devastated defeat in Ilovaisk at the end of the month. A significant territory loss in the short period forced Ukrainian officials to agree the Minsk Protocol on September 5, 2014. Similarly, collapse of Minsk-I ceasefire in January-February 2015 left no chance but to agree Minsk-II for Kyiv authorities. The clashes in Donetsk International Airport and the heavy fighting in Debaltseve forced Ukrainian officials to negotiate the peace process in second time. Therefore, from Kyiv's point of view, Ukraine had to sign Minsk agreements in order to avoid more territorial and military loose.

In fact, according to Minsk-I and also Minsk-II agreements, Debaltseve and its vicinity were supposed to remain under Ukraine's control. However, by launching new offensive in January-February 2015, the separatist forces aimed to capture these territories and while the negotiations were continuing in Minsk, the separatists were already repelling Ukrainian troops from the transit hub in Debaltseve and this was the main reason why the ceasefire was not becoming effective right after the Minsk-II accord. In fact, the conflict in Debaltseve continued even more three days after February 15 (Luhn, 2015). Therefore, although it seemed that the Minsk-II declaration promised a wider security zone in compar-

ison with the Minsk-I in reality it was pushing Ukrainian forces beyond the Debaltseve region. Besides, the agreement was unrealistic because it redrew the contact line according to the Minsk-I. It was clear that the separatists would not retreat to the first contact line because they were about to seize Debaltseve. Nevertheless, Minsk-II achieved to decrease the conflict tension in Donbas and the ceasefire disburdened Ukraine though it lost more territory in February 2015 [“Kuchma Says” 2015].

Implementation of the Minsk agreements promises Ukraine to regain full control on Donetsk and Luhansk oblasts. Ukraine initiated several attempts to fulfill the agreements. On September 16, 2014, the Ukrainian parliament passed a law on introducing a special procedure for self-government in certain regions of Donetsk and Luhansk oblasts for a term of three years. It was shortly called the ‘Law on Special Status’ [“Law on Donbas” 2014]. The parliament also adopted a law that releases certain categories of people who committed criminal offenses from February 22, 2014 until the date of entry into force of this law in the territories of the Donetsk and Luhansk regions where the Anti-Terrorist Operation [ATO] was conducted. However, the Cabinet of Ministers stated that the law on the ‘special status’ of the Donbas (certain districts of Donetsk and Luhansk oblasts) would be fulfilled only under certain conditions [“Турчинов Підписав Закон” 2014]. These conditions include actions such as: local elections in certain regions of Donetsk and Luhansk are carried out according to Ukrainian law and international standards; All kind of weapons and foreign military formations to be withdrew from the territory of Ukraine [Peters & Shapkina 2019].

Additionally, draft law on amendments to the constitution of Ukraine regarding decentralization of power which Kyiv was supposed to enact according to the Minsk agreements by the end of 2015 were approved in the first reading by Ukrainian Parliament on August 31, 2015 [Verkhovna Rada of Ukraine 2015]. However, the draft law on decentralization of power in Ukraine caused dissatisfaction among people particularly nationalist groups. On the same day when the

parliament voted for amendments to the Constitution, an assault was carried out against the building of the Verkhovna Rada. During the attack One of the participants of the action threw a military grenade in front of the law enforcement officers who were guarding the building. As a result of the clashes, four fighters of the National Guard died, 141 people (including 131 policemen and a fighter of the National Guard) were injured [“Під Радюю Пом’янули” 2016]. Following this event, Ukrainian parliament halted to pass the amendments to constitution on decentralization of power. Some of Ukrainian experts urge that the constitutional amendments on the decentralization of power are necessary in order implement the reforms [“Експерти Розповіли” 2019].

However, opinion polls show that there is no consensus among Ukrainians in terms of the constitutional amendments. In the regional context, granting the ‘special status’ to the occupied territories with its consolidation in the Constitution seems to be the most unacceptable for the residents of the Center (59%) and the West (55%). In Donbas, the gap between those who would agree to such compromise and those for whom it is unacceptable, is minimal: 39% and 41%, respectively. Besides, for the residents of the East this proposal is quite acceptable (44% - for, 32% against), and in particular, the prospect of ‘special status’ of certain territories of Donetsk and Luhansk regions in the South (47% - for, 29% - against) is supported [“Мир На Донбасі” 2018].

The law on ‘special status’ which was adopted by the Ukrainian parliament for 3 three years in 2014 was extended in January 2018 after radical reformulation of the content. The reformulated law titled as “draft law No. 7163 on special aspects of state policy to ensure Ukraine’s state sovereignty in temporarily occupied areas in Donetsk and Luhansk Oblasts” [Shandra 2019].

The new law did not mention the Minsk agreements. Instead, it directly referred to Article 51 of the United Nations Charter on right of individual and collective self-defense. Bypassing the separatist rulers in Donbas, the new law positioned Russian Federation directly as an aggressor state against Ukraine. The law neither men-

tioned 'war' nor 'Anti-Terrorist Operation' but it described the situation as "measures to ensure national security and defense, deterrence and repression of Russian armed aggression" [Shandra 2019]. Ukrainian MP Oleksandr Bryhynets remarked that the 'Anti-Terrorist Operation' does not define the war in Donbas. For him, Ukraine is at war with another state, "which is connected to another type of war – a hybrid war" [Shandra 2019]. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, criticizing the law, announced that the so-called Donbas Reintegration law is a scandalous and violation of Minsk agreements ["Comment by the Information 2018].

Along with the abovementioned initiatives of Ukraine in order to the fulfillment of the Minsk agreements, there are several concerns of Kyiv officials which hinder the implementation of the agreements. In this process, the main concern of Ukraine appears in security issue. In fact, there is a contradiction in terms of agreeing the sequence of military and political measures. In fact, Ukraine may achieve full control in Donetsk and Lugansk oblasts within the frame of Minsk agreements, but this achievement in return can undermine the sovereignty of Ukraine. Ensuring security in Donbas particularly at the border with Russian Federation is a vital issue for Kyiv in order to cease further Russian influence in Ukraine. For Ukraine, withdrawal of all military formations from Donbas is the prerequisite for implementation of political measures. In other word, guarantying security in Donbas is particularly important for accomplishing the Minsk agreements. For instance, the local elections specified in the agreement are impossible to be held unless the public order is restored in separatists-controlled areas for Kyiv [Калиновський 2019].

Besides, to assure the participation of Internally Displaced People (IDP) in the local election, first, it is necessary to secure the public order for their return to Donbas. In addition, for holding the local elections, access of the Ukrainian parties, the media, the Central Election Commission and other officials, including the police and the judiciary to the region are essential. In this case, analysts such as Vasyl Filipchuk et al, state: "the elections in non-controlled territories are impos-

sible without the settlement of security issues, as well as the issue of legal regime in this territory, restoring a minimum level of subordination and setting up infrastructure of interconnections between Kyiv and currently non-controlled territories" [Filipchuk, Ohtysiuk, & Yaroshenko 2017]. Sabine Fischer, another scholar, also emphasizes that Ukraine prioritizes ensuring security in Donbas. For Fischer, Ukraine's argument is that it is not possible to "fulfil the political conditions until the ceasefire was permanent" [Fischer 2019].

In fact, reinstating its full control in Donbas before implementing political obligations of Minsk agreements contains certain risks from Ukraine's perspective. First, amnesty for separatists in Donbas means legalization of their rule in the territory. In such case, all military formations in Donbas can be easily converted to local police. Besides, legalizing the separatists' power in Donbas will halt Ukraine's pro-Western foreign policy because integrating the pro-Russian separatists into Ukraine with legal power will provide Russia an excellent tool to sabotage Ukraine's foreign policy direction. Second, decentralization of power by giving a special status to certain districts of Donetsk and Lugansk oblasts will create injustice in terms of true equal rights for all regions and it will harm the concept of the national unity and social cohesion. Discrimination among regions, most probable, will provoke other regions to demand the identical rights. In other word, decentralization of power as Jonathan Brunson emphasizes, is an 'olive branch' to rest of the regions in eastern Ukraine such as Odessa or Kharkov which contains pro-Russian groups [Brunson 2019].

Moreover, going further, some scholars argue that the Ukraine's effort in reintegrating Donbas is not worthy. Alexander J. Motyl, a prominent Ukrainian expert, states:

Ukrainians must let go of the Donbas enclave and concentrate on the priority that lies plainly ahead-its survival as a democratic and prosperous Western nation. Let the Donbas work itself out at another time-when Ukraine is strong, Putin Russia is weak, and the Donbas population realizes the dreadful mistake it made in siding with the Kremlin's dictator [Motyl 2016].

For Motyl, the war in Donbas will not come to an end even if Ukraine fulfil the Minsk obligations or other capitulations. The expert argues that the Ukrainians will continue to die as long as Vladimir Putin wants them to die and the war will not end unless he wants to finish. Motyl concludes that “disengaging from the occupied Donbas psychologically, ideologically, and politically is imperative” [Motyl 2016]. In this case, Jonathan Brunson claims that neither pro-Russian separatists want to reunify with Ukraine nor Ukraine is reluctant to reintegrate pro-Russian residents of Crimea and Donbas. Additionally, he stresses that Ukraine does not want to win Donbas war because of its reconstruction cost. According to Brunson, ‘loser gets Donbas’ is a common joke regarding the crisis [Brunson 2019].

Despite abovementioned radical views on Donbas Conflict, it should be noted neither the full implementation of political obligations of Minsk agreements nor disengaging Donbas can guarantee ending the war in Ukraine. As noted, in former case Ukraine legalizes the separatist rulers in Donbas and integrating those leaders into Ukraine’s politic means halting the pro-Western foreign policy. In the later scenario, separatists penetrations towards Ukraine’s territories will continue. Simply, first, the separatist leaders will demand the rest of the territories of the Donetsk and Lugansk oblasts or even further destabilization of other regions can be anticipated. Under such stalemate, removal of all military formations from Donbas and controlling the border with Russian Federation is particularly vital for Ukraine. Only after securing its borders and re-establishing public order in Donbas can Ukraine allow elections in Donbas which is mentioned in Minsk agreements. Otherwise, implementing the agreements mean legitimizing the governance of Donbas by the separatists.

Minsk Agreements and Russian Federation

Ukraine from the beginning of the crisis aimed to design Russia as a part of the conflict in Donbas. However, Russia, denying its presence in Donbas define the war in Donbas as a ‘civil war’ or internal issue of Ukraine. Indeed, although Russia is one of the representatives in the

Trilateral Contact Group, Minsk agreements do not mention Russia and do not assume any responsibility directly for Russia. Even, Point 10 of the Minsk Protocol only indirectly refers to Russia’s obligations. It states “to withdrawal of all illegal armed groups and military equipment as well as fighters and mercenaries from the territory of Ukraine” which does not directly points Russian forces [“Package of Measures” 2015].

In general, there are three levels of Donbas Conflict: ‘Russia versus the West World’ [geopolitical conflict]; Russia versus Ukraine (bilateral conflict) and Kyiv versus self-proclaimed Donetsk and Lugansk People’s Republics (internal conflict) [Hedenskog 2018]. As it is known, for Russia, the Orange Revolution and Euromaidan events were sponsored by the West. From the Kremlin’s point of view those developments were the part of NATO’s enlargement project towards Russia which is unacceptable. Therefore, Kremlin officials do not refuse meeting with the US authorities to negotiate the conflict in Donbas. In this level, American-Russian meetings took place in Volker-Surkov format, headed by Russian President Vladimir Putin’s aide Vladislav Surkov and US Special Representative for Ukraine Negotiations Kurt Volker [“Russia’s FM Lavrov” 2018].

So far, Kurt Volker and Vladislav Surkov held four meetings. The first talk between two officials took place in August 2017 in Minsk. The Minsk talk was followed by two meetings in October and November 2017 in Belgrade. The last meeting held in January 2018 in Dubai [“Permanent Representative of Ukraine 2018]. The next meeting was scheduled in following months of 2018 but the Russian side refused to meet. The representatives negotiate mainly the ways to implement Minsk agreements and the deployment of UN Peacekeeping mission in Donbas. Regarding the meetings Vladimir Yelchenko, Permanent Representative of Ukraine to the US stated that “there is no unity or progress there. Progress depends on the Surkov-Volker track that seems to be ‘on the verge of death’. They have not met since January. They haven’t made any decisions” [“Permanent Representative of Ukraine 2018]. According to Kurt Volker, Ukraine must fulfill

the obligations of the Minsk agreements but it is not easy due to Russia's attitude. In this case, Volker state:

The Ukrainian side will have to fulfill its part of the Minsk agreements. Ukrainians must fulfill their part, which implies respecting the ceasefire, although now it is difficult for them to implement it, because Russia is fighting on the other side of the front line [“Volker: Implementation of Minsk 2019].

In contrast, from Kremlin's point of view, the West's delivery of weapons, including lethal arms, to Ukraine makes the situation worse in Donbas. According to Alexei Chesnakov, head of the Russian Center for Current Politics, the consequences of the West military aid is a half-baked step. For Chesnakov, the Ukrainian authorities can think about changing status quo in Donbas relying on the West aid which can cause another tragedy in Donbas [“Three Years of Minsk Agreements 2018]. On one hand, Chesnakov blames the West on escalating the Donbas crisis. On the other hand he emphasizes that the West's assistant to Kyiv will not change the balance of Power in Donbas. Moreover, Russia sees the Donbas war as a consequences of United States's war against Russian Federation. Thereby, from Kremlin's perspective, Ukraine is not an independent state but an actor controlled by Washington. Therefore, it can be concluded that so far, the meetings in geopolitical level between Russia and the United States have not produced any result to resolve the conflict in Donbas [Fischer 2019].

Correspondingly, due to its denial being a part of Donbas war, Moscow refuses bilateral level of the Donbas war. In other word, Moscow, different from Kyiv denies the argument of Donbas war as a war between Ukraine and Russia. Instead, Russia prefers to approach the crisis as an internal conflict of Ukraine. Therefore, according to Kremlin, the causes of the war in Donbas lies at heart of internal political and social structure of Ukraine. In this context, Russia pressurizes Kyiv to recognize the so-called leaders of the self-proclaimed the DPR and the LPR as official negotiators in order to resolve the conflict. To response the proofs which shows Russia's military presence in Donbas, Moscow argue that the active

Russian soldiers in Donbas are the volunteers not official soldiers [“Kremlin Says” 2019].

During the first meeting in Minsk, despite Ukraine's objection, Russia managed to include the heads of the self-proclaimed DPR and LPR, Alexander Zakharchenko and Igor Plotnitsky respectively, in the negotiation. Therefore, along with the representative of the OSCE, Ukraine and Russia the leaders of the separatists signed the Minsk Protocol on September 5, 2014. In fact, at the end of Minsk agreements, Russia was the only winner. Implementation of the Minsk agreements will serve on the interest of Moscow. It should be noted that, from the beginning of the conflict, Russia showed no intention to absorb Donbas as a it did in Crimea [Gregory 2015].

As known, right after the so-called referendum in May 2014, separatist leaders showed their desire to be part of Russian Federation and they even asked Russia to annex Donbas. However, Russia did not repeat Crimean scenario in Donbas. In fact, the annexation of Donbas was in contradiction to the national interest of Russia. In the case of annexing Donbas Moscow could lose its leverage on Ukraine and could not be able to maintain its influence in Ukrainian political landscape. In such scenario, most probable Ukraine had to stop fighting in Donbas as it did in Crimea. Therefore, Russia's ultimate goal in Donbas was not a direct occupation but transfer the region back to Ukraine but under certain conditions. Those Moscow's preferred conditions are mainly listed in the Minsk agreements. First, Russia aims to federalize Ukraine in order to be able to Ukraine's pro-Western orientations particularly its possible NATO membership.

Moscow can achieve its aim in Donbas in case of fulfillment of the Minsk agreements because the accords include decentralization of power in Ukraine through the constitutional amendments. Hence, implementing the Minsk agreements mean to secure autonomy for Donbas while ensuring amnesty for all separatists who participated in Donbas war. By reintegrating Donbas into Ukraine in the frame of Minsk agreements Russia well achieves its ultimate goal in Ukraine. In fact, Russia insists on the implementation of the Minsk agreements and it is reluctant to accept any alter-

native to agreements. In this context, Boris Gryzlov, Moscow's chief representative in the Minsk Contact Group, stated that "Russia's position has been consistent, we believe that the path to peace in Donbas is through faithfully implementing the Minsk agreements" ["Russian Envoy" 2019]. He also implied that Russia is not an actor in Donbas conflict but a mediator helping to resolve the conflict. Hence, Gryzlov noted: "the conflict that the Contact Group is designed to resolve is an internal conflict in Ukraine. The Minsk Package of Measures clearly says that there are two parties to the conflict: Ukraine's central government and certain areas of the Donetsk and Lugansk regions" ["Russian Envoy" 2019].

Even though Russia insists on the implementation of the Minsk agreement, in fact every situation seems reasonable for Kremlin. Jonathan Brunson, an expert on asymmetric warfare, notes that "Putin's Russia wins all variants: status quo, de-escalation, and escalation (in Donbas Conflict)" [Brunson 2019]. To investigate Brunson's argument, it can be said that status quo in Donbas ensures Moscow's influence in Ukraine and weakens Ukraine's pro-Western integration process while de-escalation of the conflict through Minsk agreements provides Kremlin an opportunity to deploy its tools in Ukraine permanently. An autonomous Donbas in Ukraine can easily work for Moscow's purpose. Besides, escalation of the conflict also would serve very well for Kremlin's aim. Escalation of conflict in Donbas can be compared with the war in South Ossetia in 2008. As known, Russia had directly declared war against Georgia in summer 2008. At that time, Russia had attacked Georgia by using the Tbilisi's offensive in the South Ossetia as an excuse. Alike offensive is probable in the case of escalation in Donbas case [Valasek 2008].

However, Moscow does not prefer neither status quo nor escalation but fulfillment of the Minsk agreements in Donbas Conflict for mainly two reasons: Resolving the conflict through Minsk negotiations Russia will be able to present itself as a mediator in Ukraine's crisis and thereby as a peace-loving actor in international arena; resolution of Donbas conflict can help Russia to get rid of the sanctions of which the West is im-

posing since 2014. In this case, the latter reason is more important than the former one.

As known, in March and July as well as August and September 2014, the EU countries along with the USA, Canada, Japan and Australia were adopted numerous restrictive measures against Russian Federation. These sanctions include areas such as defense cooperation, sensitive technology, export of dual-use products and restrictions on access to capital markets. In addition, visa bans have been imposed on Russian politicians, businessmen, and the 'leaders' of occupied Crimea and Donbas [Bentzen & Anosovs 2015]. Although these sanctions are insufficient to change Russia's policy in Donbas the consequences of them along with the low oil prices have a substantial negative impact on Russia's economy. Therefore, Russian authorities aim to lift the sanctions as a result of the resolution of Donbas Conflict through the implementation of the Minsk agreements.

The UN Peacekeeping Mission in Donbas

Since the conflict erupted in Donbas September 2014 and February 2015 Minsk agreements are the only two and identical agreements in resolving the conflict. As detailed in previous parts, these agreements were not signed by the head of the conflict parties. This was understandable from Moscow's point of view because Russian officials did not see their country as an actor in the Donbas Conflict but a mediator to help in finding a resolution to Ukraine's 'internal conflict'. Hence, Moscow appointed Mikhail Zurabov, Russian Ambassador to Ukraine (2009-2016) to represent Russia in Minsk and sign the agreements on behalf of Russian Federation. In fact, the ambassador's signature did not bind Russian Federation legally. According to the Russian legislation, only the President of Russia has right to sign a treaty on behalf of Russian Federation. Thus, the documents which Zurabov signed in Minsk can be seen just a political commitment of Kremlin ["Federal Law" 1995].

At the same time, Kyiv's perspective was exactly opposite to Moscow's view. First of all, Ukraine gave consent to Minsk negotiations due to dramatic defeats first in Ilovaisk and then in Debaltseve. Therefore, for Kyiv authorities Minsk

talks were an obligatory process to stop the war and thereby to prevent further territorial loss. The content of the Minsk agreements was not welcomed by neither Kyiv officials nor Ukrainian society except decreasing the tension of the war in Donbas. Likewise, Zurabov, Leonid Kuchma's signature also did not legally bind Ukraine because despite the fact that President Poroshenko authorized Kuchma to represent Ukraine in Trilateral Contact Group, signing international treaties on behalf of Ukraine demands Ukrainian legislation ["Analysis of Set of Measures" 2015]. In brief, the Minsk agreements were necessary for Ukraine in order to cease the conflict, but the accords were not seen by the Ukrainian officials as a process which could genuinely be a solution to the war in Donbas.

Under these circumstances, Ukraine was looking for an alternative to Minsk agreements. In this context, following month of the Minsk-II agreement, Ukrainian President Petro Poroshenko proposed another option in order to implement Minsk agreements. The president proposed to launch a UN peacekeeping mission in the East of Ukraine in March 2015. The proposal aimed to broaden the political solution for Donbas Conflict by supporting the Minsk agreements. Poroshenko's proposal included following obligations:

A) Overseeing pull-out of all heavy weapons in the Donbas; b) Supporting withdrawal of all foreign armed formations and military equipment, as well as mercenaries, from certain areas of Donetsk and Luhansk regions; c) Disarming all illegal groups; d) Helping Ukraine reinstate full control of its border; e) Ensuring the release and exchange of all hostages and unlawfully detained per-

sons; f) Supporting the OSCE's SMM; and g) Overseeing free and fair elections in the Donbas ["Potential UN Mission," 2019].

By this proposal, Ukrainian president showed once again that ensuring security in Donbas, particularly on the border with Russian Federation is a high priority for Ukraine and political promises of Minsk accords such as conducting election can be fulfilled only after re-establishing public order in the region. However, Poroshenko's initiative was halted by Russia's opposition in the United Nations Security Council. In contrast, Russia offered his own version of UN peacekeeping mission in Donbas [Honcharov 2017].

On September 5, 2017, Russian President Vladimir Putin proposed a UN mission to Donbas only along the line of contact between Ukrainian troops and separatist forces in order to protect the OSCE SMM and civilians [Feichtinger & Grininger 2018]. Putin's proposal was not detailed and included a narrow mandate only for six months. Ukrainian officials and their Western supporters were skeptical about Kremlin's proposal because for them, the small number of UN forces in Donbas along the contact line envisaged in Putin's proposal did not aimed to end the conflict but freeze the conditions as it was. Moreover, Kyiv claimed that a limited UN peacekeeping mission along the contact line would only serve for legitimization of the border between self-proclaimed Donetsk and Lugansk People's Republics and Ukraine. Walter Feichtinger and Hanna Grininger summarizes the UN peacekeeping mission proposals of Ukraine and Russia as it presented in the table 1.

Table 1. Russian and Ukrainian Proposals of UN Peacekeeping Mission in Donbas

UN peacekeeping mission in Donbas	Russia	Ukraine
Mandate	Protect OSCE Special Monitoring Mission in Donbas	Establish peace and territorial integrity of Ukraine
Strengths	1,000+	20,000+
Contributors	No NATO countries	Neither Russia nor its allies
Equipment	Lightly armed	Combat-grade
Duration	6 months	Up to 3 years
Area	Restricted to Contact Line	Both sides of contact line and along Ukrainian-Russian border

Source: [Feichtinger & Grininger 2018].

When we look at the proposals of Ukraine and Russian Federation regarding deployment of UN peacekeeping mission in Donbas it can be seen that disagreement of the implementation of the Minsk accords continues by other means. As mentioned above, Ukraine demands withdrawal of all illegal military formations from Donbas and reinstate Ukrainian international border in Donbas. Therefore, only after addressing these security concerns, Kyiv is willing to meet the political obligations of the Minsk accords. In contrast, Russia does not propose UN troops to be deployed at the Russian-Ukrainian border. For Kremlin, the UN peacekeeping mission should be stationed at the contact line and should secure the OSCE mission. These views are also shared by the Ukrainian and Russian experts. A research conducted by Razumkov Centre together with the Konrad Adenauer-Stiftung compares expert opinions from both countries. According to Ukrainian experts, the sequence of implementing the Minsk accords under the control of the UN peacekeeping mission should be:

First, to ensure a stable security regime;
Second, to establish a legal framework for socio-economic activity in the occupied territories in line with Ukrainian legislation;
Third, reinstatement of Ukrainian government institutions on the occupied territories, support of justice processes, transitional justice and reconciliation in line with Ukrainian legislation;
Fourth, to ensure the functioning of media [television, newspapers, radio, Internet media] in line with Ukrainian legislation;
Finally, organizing legitimate elections to local self-government authorities in the occupied territories in line with Ukrainian legislation [Klymenko & Pashkova 2018].

As can be seen in the quotation, Ukrainian experts prioritize security issue in order to re-establish peace in Donbas. In contrast, Russian experts think opposite sequence of Ukrainian thinkers to implement Minsk accords and for them, UN peacekeeping troops should support the fulfillment of the Minsk obligations. According to them, to establish peace in Donbas, following steps should be executed: “First, to ensure smooth operation of the OSCE mission; Second, to help ensure safety of civilian population (the police component); Third, after elections are held

and the main provisions of the Minsk agreements are implemented, to assist in mine clearance of the conflict area, withdrawal of heavy weapons, ammunition” [Klymenko & Pashkova 2018]. Different from their Ukrainian counterparts, Russian experts think that withdrawal of military formations from Donbas can be accomplished after elections are held in Donbas. These overlapping ideas reflect in the proposals of the UN Peacekeeping Mission to Donbas and thereby undermine alternative views to find out a resolution for Donbas conflict [Klymenko & Pashkova 2018].

Additionally, international experts are also pessimist about deploying UN peacekeeping mission to Donbas due to Russia’s reluctance of abandoning the Russian-Ukrainian border in occupied Donbas. In this regard, Susan Stewart, a German scholar, states: “it is hardly imaginable that the Russian leadership will develop a willingness to return control over the Russian-Ukrainian border in the occupied areas to Ukraine” [Klymenko & Pashkova 2018]. Richard Gowan, a prominent scholar, also examined whether a UN peacekeeping mission can unite Ukraine or not. For Gowan, the peacekeeping mission can successfully restore the territorial integrity of Ukraine in Donbas only if the mission’s forces are strong enough [around 20,000 troops] and stationed at the Russian border in order to reassure Kyiv against any potential incursions of Russian regular forces [Gowan 2018].

In brief, it can be said that UN Peacekeeping Mission in Donbas is an alternative view to resolve Donbas conflict proposed by Ukrainian officials in March 2015. Although Ukrainian proposal was vetoed in UN Security Council by Russia, in September 2017, Putin offered his own version of UN mission to Donbas. However, the contents of these two proposals coincide with each other. Indeed, the problem of the implementation Minsk accords reflected in the proposal of UN peacekeeping mission too. While Ukrainian side proposed to deploy UN troops at the border between occupied territory of Donbas and Russia, Kremlin aimed to legalize the DPR and LPR borders by deploying UN forces in the contact line. As we noted before, for Ukraine, ensuring security in Donbas is the first condition to re-

solve the conflict while for Russia, illegal armed formations can be withdrawn from Donbas only after decentralization of power in Ukraine and holding elections in the oblasts.

Conclusion

Finding a solution for the protracted war in Donbas is the major problem for Ukraine since 2014. However, the conditions do not only depend on the will of Ukrainian authorities. In this article, pros and cons of the Minsk agreements are examined for Ukraine and Russia, respectively. In this case, it is argued that despite the fact that both countries are eager to implement the articles of the agreements, they are not agreed on the sequence of the implementation of these articles. It is claimed that the main priority of Kyiv is to ensure security in Donbas and then to work on the political conditions of the Minsk agreements such as constituting a special status for the territory. Kyiv avoids any action which can legalize the governance of separatists in Donetsk and Lugansk regions.

In contrast, Moscow blames Ukrainian officials for not acting in conjunction with the promises of Minsk agreements. For Moscow, first, political promises should be fulfilled, and then foreign military formations can be removed from the Donbas territory. The main aim of Kremlin by proposing the implementation of the Minsk agreements is to achieve the federalization of Ukraine. By achieving its goal, Russia not only can be a dominant actor in Donbas but also it can be stationed at the heart of political system of Ukraine.

In federalized Ukraine, Kremlin can easily block the Western orientations of Kyiv. Therefore, the sequence of the fulfillment of Minsk agreements are the main stalemate for achieving peace in Donbas.

In addition, the chapter also analyzed the UN peacekeeping mission in Donbas as an alternative approach to the peace process. In this regard, it is claimed that the UN peacekeeping mission in Donbas is welcomed by both countries, particularly by Ukraine. By the UN peacekeeping mission Ukraine aims to secure its borders with Russian Federation and thereby to prevent Russian support to Donbas militants. Therefore, Kyiv supports a strong UN peacekeeping mission in Donbas. In contrast, Russia agrees with the peacekeeping mission only if it can be stationed in the contact line, not at the border with Ukraine. By deploying the UN troops at the contact line, Russia aims to push Ukraine beyond the contact line and thereby, strengthen its presence in Ukraine.

As a result, none of countries come to an agreement about the UN peacekeeping mission to be positioned in Donbas just like the discordance in implementing the Minsk agreements. After questioning the aims of the parties in Donbas Conflict, it seems that neither Minsk agreements nor the UN peacekeeping mission in Donbas are the remedy to reach an agreement for peace unless the sides, particularly Ukraine, make a substantive concession.

References

- Analysis of Set of Measures to Implement the Minsk Agreements of March 12, 2015 and Related Acts. (2017, October 6) *Institute of Law and Society*, Retrieved from <http://ils.ooo/en/proekti/7-analiz-kompleksnikh-zakhodiv-po-vikonannyu-minskikh-ugod-vid-2-berezhnya-2015-roku-ta-suputnikh-aktiv>.
- Bentzen, N., & Anosovs, E. (2015). *Briefing Minsk Peace Agreement: Still to Be Consolidated on the Ground*. Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-548991-Minsk-peace-summit-FINAL.pdf>.
- Brunson, J. (2019, February 1). Implementing the Minsk Agreements Might Drive Ukraine to Civil War. That's Been Russia's Plan All Along. *War on the Rocks*. Retrieved from <https://warontherocks.com/2019/02/implementing-the-minsk-agreements-might-drive-ukraine-to-civil-war-thats-been-russias-plan-all-along/>.
- Comment by the Information and Press Department on the Signing of the 'Donbass Reintegration' Law by the President of Ukraine. (2018, February 24). *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*. Retrieved from http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/

- cKNonkJE02Bw/content/id/3090905.
- Federal Law 'On International Treaties of the Russian Federation.' (1995). *Consultant Plus*. Retrieved from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_7258/.
- Feichtinger, W., & Grininger, H. (2018). UN Mission into The Donbas: New Perspectives for The Ukrainian Crisis and Conflict Management. *IFK Monitor International*. Retrieved from http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/ifk_monitor_47_int_feichtinger_grininger_donbass_juni_18_web.pdf.
- Filipchuk, V., Oktysiuk, A., & Yaroshenko, Y. (2017). International Interim Administration as a Model for Conflict. *International Centre for Political Studies*.
- Fischer, S. (2019). The Donbas Conflict. *Stiftung Wissenschaft Und Politik*. Retrieved from <https://doi.org/doi:10.18449/2019RP05>.
- Gowan, R. (2018). Can the United Nations Unite Ukraine? *Hudson Institute*. Retrieved from <https://s3.amazonaws.com/media.hudson.org/files/publications/UkraineJan29.pdf>.
- Gregory, P. R., (2015, February 13). Putin Comes Out On Top In New Minsk Agreement. *Forbes*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2015/02/13/putin-comes-out-on-top-in-new-minsk-agreement/#327a505b4ede>.
- Hedenskog, J. (2018). The Feasibility of a UN Peacekeeping Mission in Donbas: Views from Ukraine and Russia. *Swedish Defence Research Agency*.
- Honcharov, K., (2017, September 7). What Russian 'Peacekeepers' Want. *UNIAN*. Retrieved from <https://www.unian.info/politics/2121211-what-russian-peacekeepers-want.html>.
- Klymenko, V., & Pashkova, A., (2018). *Russian-Ukrainian Conflict: Prospects and Parameters of UN Peacekeeping Mission in Donbass*. Zapovit Publisher.
- Kremlin Says Only Ukrainians Can and Must Settle Donbass Conflict. (2019, April 8). *TASS*. Retrieved from <https://tass.com/politics/1052591>.
- Kuchma Says Minsk Agreements Helped Prevent Escalation of War in Donbas, More Losses. (2015, September 4). *Kyiv Post*. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/kuchma-says-minsk-agreements-helped-prevent-escalation-of-war-in-donbas-more-losses-397236.html>.
- Law on Donbass' Special Status Comes into Force. (2014, October 18). *Global Research*. Retrieved from <https://www.globalresearch.ca/law-on-donabass-special-status-comes-into-force/5408617>.
- Luhn, A., (2015, February 15). Fears for Ukraine's Ceasefire as Clashes with Russia-Backed Rebels Intensify. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2015/feb/14/ukraine-ceasefire-doubt-clashes-rebels-russia-rockets-shelling>.
- Motyl, A. J., (2016, June 10). Ukraine's United Future Depends on Leaving Donbas in Its Divided Past. *Uapost*. Retrieved from <http://www.uapost.us/en/news/ukraines-united-future-depends-on-leaving-donbas-in-its-divided-past/>.
- On the Approval of the Draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine on the Decentralization of Power. (2015, August 31). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/656-19?lang=uk>
- Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements. (2015, February 12). *OSCE*. Retrieved from <https://www.osce.org/cio/140156>.
- Permanent Representative of Ukraine to UN: Talks between Volker and Surkov Are 'on the Verge of Death.' (2018, August 30). *Uawire*. Retrieved from <http://www.uawire.org/permanent-representative-of-ukraine-to-the-un-talks-between-volker-and-surkov-are-on-the-verge-of-death>.
- Peters, T. B., & Shapkina, A. (2019). The Grand Stalemate of the Minsk Agreements. *Konrad-Adenauer-Stiftung*. Retrieved from <https://www.kas.de/documents/252038/4520172/The+Grand+Stalemate+of+the+Minsk+Agreements.pdf/fc13c8d8-d7e3-7041-b959-a94282b3f8af?version=1.0&t=1549899307207>.
- Potential UN Mission in the Donbas. (2017, September 13). *Rasmussen Global*. Retrieved from <https://rasmussenglobal.com/wp-content/uploads/2017/10/UN-Mission-in-the-Donbas.pdf>.
- Russia's FM Lavrov Announces New Volker-Surkov Meeting Soon. (2018, August 21). *UNIAN*. Retrieved from <https://www.unian.info/world/10232919-russia-s-fm-lavrov-announces-new-volker->

- surkov-meeting-soon.html.
- Russian Envoy Perplexed by OSCE Representative's Initiative on Donbass. (2019, June 29). *TASS*. Retrieved from <http://tass.com/politics/1042204>.
- Shandra, A. (2018, January 1). No Longer ATO, Not yet a War. Ukraine Adopts Controversial 'Donbas Reintegration' Bill. *Euromaidan Press*. Retrieved from <http://euromaidanpress.com/2018/01/18/ukraine-adopts-donbas-reintegration-bill-minsk/>.
- Three Years of Minsk Agreements on Ukraine Fail to Produce Significant Results-Expert. (2018, February 12). *TASS*. Retrieved from <http://tass.com/world/989646>.
- Valasek, T. (2008, August 8). Can the West Help Prevent an All-out War between Russia and Georgia?" *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2008/aug/08/russia.georgia>.
- Volker: Implementation of Minsk Agreements by Russia, Ukraine to Bring Peace in Donbas. (2019, May 9). *Kyiv Post*. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/volker-implementation-of-minsk-agreements-by-russia-ukraine-to-bring-peace-in-donbas.html>.
- Експерти Розповіли, Чому Треба Терміново Внести Зміни До Конституції у Частині Про Децентралізацію. (2019, January 24). *Ukraine Crisis-Media Center*. Retrieved from <http://uacrisis.org/ua/70467-decentralization-amendments-to-constitution>.
- Калиновський, В. (2019, January 30). Переговори у Мінську: «мирний План Сайдіка» Щодо Донбасу Офіційно Не Обговорювали. *Радіо Свобода*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/myrnyu-plan-saydika/29742389.html>.
- Мир На Донбасі: Чи За Будь-Яку Ціну? – Громадська Думка. (2018, January 14). *Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» Foundation*. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/mir-na-donbasi-chi-za-bud-yaku-tsinu-gromadska-dumka13890>.
- Під Радою Пом'янули Загиблих Від Бойової Гранати Рік Тому Гвардійців. (2016, August 31). *Ukrainskaya Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/31/7119174/>.
- Турчинов Підписав Закон Про Особливий Статус Частини Донбасу. (2014, October 14). *Дзеркало Тижня*. Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/turchinov-pidpisav-zakon-pro-osobliviy-status-chastini-donbasu-153751_.html.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Юлія Михайлівна Твердохліб

Аспірантка кафедри міжнародних відносин
і дипломатичної служби

Львівський національний університет
імені Івана Франка

Вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

E-mail: 1717yuliatm1717@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5748-1843>

УДК 327: 325

Julia M. Tverdokhlib

Postgraduate student of the

Department of International Relations
and Diplomacy

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ**

Received 30 September 2019; revised 30 October 2019; accepted 27 November 2019

DOI: 10.15421/341932

Анотація

Стаття присвячена проблемі дефініювання ключових термінів та понять теорії інформаційно-психологічних операцій. Автором запропоновано власні дефініції ключових термінів та понять, що дозволить уникнути плутанини та двозначності в розумінні понятійно-категоріального апарату та сприятиме становленню теорії інформаційно-психологічних операцій, як самостійної сучасної науки.

Ключові слова: інформаційна зброя, інформаційна війна, інформаційно-психологічна війна, інформаційно-психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція, інформаційно-психологічна акція, цільова аудиторія, аналіз цільової аудиторії, напрям інформаційно-психологічної операції, наратив інформаційно-психологічної операції.

Theoretical approaches to research of psychological operations

Abstract

This article is dedicated to the problem of defining of the key terms and concepts of the theory of psychological operations. The author offers her own definitions of the key terms and concepts of the psychological operations theory in order to avoid confusion and misunderstandings and in order to avert ambiguity in understanding the conceptual categorical apparatus of this brunch of political science. Given her own definition of the key terms will contribute to the development of the theory of psychological operations as an independent modern science. The author gave her own definitions of the following terms: «a psychological operation», «a psychological action», «a psychological war (warfare)», «an information war (warfare)», «a psychological influence», «a narrative of the psychological operation», «a target audience», «a target audience analysis», «a direction of the psychological operation». Also the author has explained and proved the difference in the meaning between the following terms: «a psychological operation» and «a psychological action», «a narrative of psychological operation» and «a direction of the psychological operation», «an information warfare» and «a psychological warfare». The significant part of the article was dedicated to the process of studying of motivation theories and explaining their role and their influence on the process of conducting of psychological operations. In addition to the above-mentioned information, the author singled out the main criteria of assessment of the effectiveness of conducting of psychological operations. Also the author singled out the main aims and purposes (political, economic and military) which are being pursued by the subject of the psychological operation in the process of its conducting.

Keywords: information weapon, information war, psychological war, psychological influence, psychological operation, psychological action, target audience, analysis of target audience, direction of psychological operation, narrative of psychological operation.

Теоретические подходы к изучению информационно-психологических операций

Аннотация

Статья посвящена проблеме дефинирования ключевых терминов и понятий теории информационно-психологических операций. Автором предложено собственные дефиниции ключевых терминов и понятий, что позволит избежать путаницы и двусмысленности в понимании понятийно-категориального аппарата и способствовать становлению теории информационно-психологических операций, как самостоятельной современной науки.

Ключевые слова: *информационное оружие, информационная война, информационно-психологическая война, информационно-психологическое воздействие, информационно-психологическая операция, информационно-психологическая акция, целевая аудитория, анализ целевой аудитории, направление информационно-психологической операции, нарратив информационно-психологической операции.*

Актуальність дослідження.

Аналіз вітчизняних та закордонних джерел присвячених інформаційно-психологічним операціям показав, що досить довгий час теорія інформаційно-психологічних операцій, як галузь військової та політичної науки була закритою та малодоступною для громадськості. Після анексії Криму та збройної агресії Російської Федерації проблемі інформаційно-психологічних операцій вітчизняні науковці присвятили чималу низку праць, проте станом на сьогодні жодна з них не висвітлює теоретичні питання інформаційно-психологічних операцій у повному обсязі, більше того у вітчизняній науці спостерігається проблема дефініювання основних понять.

Тому **метою** даної статті є подати єдиний чіткий понятійно-категоріальний апарат, який в подальшому допоможе уникнути двозначності розуміння основних термінів та сприятиме розвитку теорії інформаційно-психологічних операцій як самостійної науки.

Аналіз сучасного вітчизняного доробку з питань інформаційно-психологічних операцій показав, що вітчизняні науковці у своїх працях оперують понятійно-категоріальним апаратом, що містить такі поняття: «інформаційна зброя», «інформаційна війна», «інформаційно-психологічна війна», «інформаційно-психологічний вплив», «інформаційно-психологічна операція». Проте у процесі вивчення основних вітчизняних праць з теми інформаційно-психологічних операцій вдалося встановити, що значна частина термінів у вітчизняній науці досі не має єдиної та чіткої дефініції попри існування великої кількості праць, а більшість науковців інколи одним і тим самим явищам надають різні назви.

Зокрема, у працях вітчизняних дослідників часто спостерігається ототожнення понять «інформаційна війна» та «інформаційно-психологічна війна». Так, Костюк Б., Войтович Н.О., Кравець Р.К., Сасин Г.В., Коваль Д.О. [Коваль 2014], Короткий Т.Р., Кобута С. [Кобута 2014] увесь комплекс дезінформаційних заходів, які проводяться Російською Федерацією проти населення України помилково називають «інформаційною війною», не враховуючи того факту, що об'єктом інформаційної війни є інформація, в той час, як об'єктом російської війни в Україні є свідомість людей, їх психічний стан. Тому варто зрозуміти, що в Україні Російська Федерація проводить війну не інформаційну, а інформаційно-психологічну. Щоб не бути голослівними, як доказ приведемо дефініцію поняттю «інформаційна війна», яку надає А. Манойло. Згідно з його інтерпретацією, «інформаційна війна являє собою цілеспрямовані дії, які використовуються задля досягнення інформаційної переваги шляхом нанесення збитків інформації, інформаційним процесам та системам супротивника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів та систем» [Вепринцев & Манойло 2005: 301]. А «інформаційно-психологічна війна», згідно з поданою О. Смирновим дефініцією, є «масштабним застосуванням спеціально відібраних засобів та методів інформаційно-психологічного впливу на населення держави-супротивника з метою досягнення політичних та/або чисто військових цілей» [Смирнов 2013]. Як бачимо, «комплекс усіх дезінформаційних заходів, що проводиться Російською Федерацією проти України» аж ніяк не є «інформаційною війною», а являє собою «війну інформаційно-психологічну».

Аналізуючи дослідження зарубіжних вчених, присвячених питанню інформаційно-психологічних впливів, досить часто можна зустріти і поняття «психологічної війни» (від американського – psychological warfare). Використання даного терміну прослідковується також у працях деяких російських та вітчизняних теоретиків, зокрема, Почепцова Г. [Почепцов 2015: 168] та Манойло А. [Вепринцев & Манойло 2005: 301]. Проте, на нашу думку, вживання терміну «інформаційно-психологічна» війна є більш доцільним, оскільки краще передає смислове навантаження досліджуваного явища.

Поняття «інформаційно-психологічного впливу», на нашу думку, слід трактувати, як «вид психологічного впливу на людину, який здійснюється шляхом передачі до об'єкту впливу необхідної істинної чи неправдивої інформації з метою отримання бажаної реакції та поведінки людини».

Особливої уваги потребує визначення терміну «інформаційно-психологічних операцій (ІПСО)». Зокрема, В. Баранов, вважає, що «інформаційно-психологічна операція є попередньо спланованим застосуванням засобів, форм і методів поширення інформації з метою впливу на суспільну свідомість широких верств населення (з використанням фальсифікованих, анонімних та негласно субсидованих публікацій, інформаційних та політичних дій із залученням відомих політичних лідерів, колишніх співробітників спецслужб і т.п.)» [Баранов 2006]. На думку В. Криська, під «інформаційно-психологічною операцією» слід розуміти «спеціально організований та професійно здійснюваний вплив на свідомість, почуття і волю противника для досягнення політичних цілей» [Крысько 1999: 181]. І. Панарін подає широке та вузьке тлумачення даного терміну. У широкому розумінні, інформаційно-психологічна операція є «цілеспрямованим планованим використанням політичними опонентами пропаганди та інших засобів (дипломатичних, військових, економічних, політичних і т. д.) для прямого або непрямого впливу на думки, настрої, почуття і загалом на поведінку супротивника з метою змусити його діяти у

визначених ними напрямках». У вузькому значенні «інформаційно-психологічна операція є комплексом заходів пропагандистського та військового характеру, а також психологічних акцій з підтримки військових операцій і бойових дій своїх військ і здійснення психологічного тиску на особовий склад противника та його населення» [Панарин 2012].

Вважаємо за доцільне надати власне трактування даного терміну. На нашу думку, «інформаційно-психологічна операція являє собою комплекс заздалегідь спланованих, узгоджених та реалізованих дій та заходів з інформаційно-психологічного впливу на широкі верстви власного населення, або ж населення держави-супротивника з метою отримання бажаної реакції чи поведінки».

Російські науковці В. Вепринцев, А. Манойло, А. Петренко та Д. Фролов визначають «інформаційно-психологічну операцію як комплекс узгоджених та взаємопов'язаних заходів маніпулювання інформацією, що здійснюють за загальним планом з метою досягнення та утримання переваги через вплив на інформаційні процеси в системах противника» [Вепринцев & Манойло 2005: 301]. Вітчизняний теоретик Г. Почепцов вказує, що «інформаційно-психологічні операції є комунікативними технологіями, які спрямовані на внесення змін у поведінку індивіда за допомогою модифікації його моделі світу, що здійснюється шляхом внесення змін у інформаційні потоки» [Почепцов 2015: 168]. На його думку, сам термін «інформаційно-психологічні операції» вказує на те, що для досягнення цілей підривної діяльності широко залучаються методи психологічної науки і що вони направляються, в першу чергу, на зміну психологічних станів противника. Інформаційно-психологічні операції – інструмент політичного впливу на опонентів, прихильників, нейтральне середовище і громадську думку в цілому. Кінцевою метою таких операцій є влада, яку отримують над іншими учасниками конкурентної боротьби: забезпечення добровільного підпорядкування супротивників, консолідація та узгоджена діяльність прихильників, забезпечення та підтримання серед союзників високого рівня мо-

тивації до безумовної підтримки проведеного курсу.

Для кращого розуміння поняття «інформаційно-психологічної операції» необхідно також окреслити її *мету*. Так, ціллю інформаційно-психологічної операції професор Л. Шелепін вважає вплив на суспільну свідомість таким чином, щоб управляти людьми, змушувати їх діяти проти власних інтересів [Вепринцев & Манойло 2005]. А. Смирнов виділяє основні та проміжні цілі інформаційно-психологічних операцій. До основних він відносить: підрив легітимності політичної влади та міжнародного авторитету атакованої сторони; підрив морально-психологічного стану населення держави; підрив обороноздатності держави; сприяння самознищенню об'єкта інформаційно-психологічної операції або спричинення ним самому собі шкоди; зміна соціально-культурної ідентичності країни, її національних цінностей та устроїв. Проміжним цілями, на його думку, є впливи на емоції, мотиви, цілепокладання та інші індивідуальні та колективні психологічні структури (процеси) та зміна їх у вигідному для себе напрямку [Смирнов 2013].

У свою чергу, Морозов А.М. вважає, що головною метою здійснення інформаційно-психологічних операцій є створення таких умов, в яких супротивник починає сам себе знищувати, сам віддає свої матеріальні та інтелектуальні ресурси [Морозов 1996]. Потєряхін А.Л. вказує, що основною ціллю проведення інформаційно-психологічної операції є спочатку зміна психологічних регуляторів активності людини (зміна установок, намірів, оцінок), які в подальшому призведуть до радикальної зміни її поведінки, яка шкодитиме їй самій та забезпечить успіх противнику [Потєряхін 2014].

Зеленін В.В. до цілей проведення інформаційно-психологічних операцій відносить: попередження можливого військового конфлікту; ослаблення морального духу особового складу збройних сил і цивільного населення супротивника; внесення в суспільну й індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів; дезорієнтацію та дезінфор-

мацію мас, внесення безладу в інформаційну мережу супротивника; ослаблення патріотичних переконань та національних традицій; провокацію і спонукання до відмови від участі в бойових діях; створення передумов для досягнення намічених військово-політичних цілей з мінімальними людськими втратами та матеріальними витратами; забезпечення сфер впливу для своєї політики [Зеленін 2018: 35]. Зарубіжні науковці (в тому числі, і російські) до цілей інформаційно-психологічної війни відносять: нав'язування прийнятного для сторони, що впливає, рішення; прищеплення супротивнику своїх духовно-моральних та етнокультурних цінностей; встановлення контролю над діями супротивника і спрямування його активності у вигідне для сторони, яка впливає, русло; цілеспрямований вплив на супротивника через свою та його інформаційні інфраструктури; гуманітарне поневолення; нав'язування супротивнику своєї політичної волі [Зеленін 2018: 37].

Доповненням до запропонованого В. Зелениним списку служитимуть виокремлені А.Г. Караяні цілі інформаційно-психологічних операцій, основними з яких, на його думку, є: переконання громадської думки своєї держави та населення держави-жертви в правильності та необхідності військового втручання; вплив на військово-політичне керівництво противника і його союзників з метою змусити їх відмовитися або утриматися від вступу у війну; підтримка всередині країни противника опозиції, сил опору, расових, етнічних, релігійних та інших протиріч; підрив довіри до керівництва країни-противника; вплив на населення дружніх країн; сприяння розвитку доброзичливості населення нейтральних країн; керівництво та сприяння дисидентським елементам, взаємодія з силами, які ведуть боротьбу в підпіллі; проведення аналітичної роботи з розкриття вразливих місць противника, підготовка і доведення до командирів тактичної ланки, а також груп і осіб, які виконують завдання в районі бойових дій, відповідної інформації; надання сприяння в захопленні населених пунктів противника шляхом пред'явлення ультиматуму і передачі закликів до капітуляції; надання до-

помогти командуванню в здійсненні контролю за вороже налаштованим населенням в зоні бойових дій; протидія психологічним операціям супротивника і підливним елементам; прогнозування ступеня психологічного впливу на учасників бойових дій [Караяни 1997].

Доцільно надати також і дефініцію терміну «інформаційно-психологічна акція». Так, Левченко О. зазначає, що «інформаційно-психологічна акція є сукупністю взаємопов'язаних інформаційно-психологічних заходів, які спрямовані на один об'єкт впливу за певним інформаційним напрямом і проводяться протягом певного періоду часу» [Левченко 2013: 23]. Обидва поняття інформаційно-психологічної операції та інформаційно-психологічної акції доволі схожі, проте між ними є суттєва різниця. Дані поняття не є тотожними, поняття інформаційно-психологічної операції є значно ширшим, ніж поняття інформаційно-психологічної акції. Ключова відмінність інформаційно-психологічної операції від інформаційно-психологічної акції полягає в тому, що інформаційно-психологічна акція являє собою короткочасний і вузько направлений вплив (спрямована лише не один об'єкт впливу, наприклад, на студентів, чи лікарів, чи пенсіонерів, тощо), в той час, як інформаційно-психологічні операції відрізняються довготривалістю впливу, що поширюється на ширші аудиторії або сукупність кількох аудиторій (національна меншина, релігійна спільнота, населення області, регіону, держави загалом, тощо).

Слід зазначити, що часовий проміжок застосування інформаційно-психологічної акції може співпадати з часовим проміжком проведення операції інформаційно-психологічного впливу, а може бути і коротшим (в залежності від швидкості досягнення поставленої мети).

Також вважаємо за доцільне надати визначення поняттю «цільової аудиторії». Під «цільовою аудиторією інформаційно-психологічної операції» слід розуміти «сукупність реальних та потенційних реципієнтів (об'єктів) інформаційно-психологічного впливу, об'єднаних певними критеріями (ознаками сегментування). Під «аналізом цільової аудиторії»

слід розуміти «процес вивчення особливостей цільової аудиторії та відбору (формування) методів впливу на неї». Під «ефективністю проведення інформаційно-психологічної операції» слід розуміти «зміну поточної поведінки цільової аудиторії на бажану для агента ІПсО в результаті здійсненого ним на неї інформаційно-психологічного впливу».

Оцінка ефективності проведення інформаційно-психологічних операцій здійснюється на підставі регулярних звітів та статистичних даних. При цьому слід зазначити, що *критеріями оцінки ефективності проведення ІПсО* є наступні: доступність (зрозумілість) матеріалів інформаційно-психологічного впливу противника для цільової аудиторії; сприйнятливність цільовою аудиторією матеріалів та наративів інформаційно-психологічного впливу противника; рівень сугестивності та опору цільової аудиторії інформаційно-психологічним впливам противника; ступінь контролю противником інформаційного простору цільової аудиторії, наявність у нього авторитетних каналів доставки продуктів інформаційно-психологічного впливу; можливість противника працювати на випередження; можливість противником здійснити ізоляцію цільової аудиторії від інформаційно-психологічних контролерів; можливість противником повалити конституційну владу, стимулювати сепаратистські рухи, переконати цілову аудиторію у необхідності проведення бойових дій; можливість противником впливати (погіршувати) відносини держави-об'єкту ІПсО з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

Проте основним критерієм оцінки ефективності проведення інформаційно-психологічної операції є зміна поточної поведінки цільової аудиторії на бажану для суб'єкта впливу. Оцінка проведених Російською Федерацією інформаційно-психологічних операцій в даному дослідженні здійснювалася саме на основі даного критерію.

Поняття «напряму інформаційно-психологічної операції», на нашу думку, являє собою «сукупність переслідуваних суб'єктом інформаційно-психологічного впливу цілей та задач щодо конкретно виділеної цільової аудиторії».

Під «нарративом інформаційно-психологічної операції» слід розуміти «реально існуючі або штучно створені ідеології та ціннісні орієнтації цільової аудиторії». Варто зауважити, що нарратив може виступати як засобом інформаційно-психологічної операції, так і засобом протидії операціям інформаційно-психологічного впливу.

Оскільки вивчення інформаційно-психологічного впливу часто попадає у фокус уваги таких соціальних наук, як психологія, соціальна антропологія та соціологія, тому теорії комунікації, теорії управління та усі інші теорії, які пояснюють поведінку людини, справедливо застосовуються і до пояснення інформаційно-психологічного впливу на людину. Наприклад, соціально-когнітивна теорія часто прослідковується в наукових працях, присвячених інформаційно-психологічному впливу. Вона слугує базисом для всіх інших теорій, пояснюючих особливості інформаційно-психологічних впливів. Соціально-когнітивна теорія пояснює людське мислення та поведінку як процес потрійної взаємозумовленості. Згідно з даною теорією, мислення та дії індивідуума визначаються трьома різними факторами, які взаємодіють і впливають один на одного з перемінною інтенсивністю одночасно та в різний час: 1) поведінка; 2) індивідуальні характеристики (когнітивні та біологічні); 3) зовнішні впливи [Брайант 2004: 85]. Дана теорія пояснює саморегуляцію особи (мотивацію особи, її оцінку власних дій), її саморефлексію (вміння контролювати правильність свого мислення), її замісну здатність (здатність до опосередкованого навчання на досвіді інших людей), її здатність до символізації [Брайант 2004: 8].

У свою чергу теорія дифузії інновацій показує на скільки прийнятним для тієї чи іншої цільової аудиторії є нові ідеї, нові способи поведінки, які нав'язуються шляхом здійснення інформаційно-психологічних операцій. Виділені засновником даної теорії – Е. Роджерсом п'ять класів людей та ступенів прийняття ними нових ідей є необхідними знаннями для проведення якісного аналізу цільової аудиторії, на яку планується в подальшому здійс-

нювати інформаційно-психологічний вплив [Дибя 2016: 21]. В основі розподілу людей на категорії, згідно з теорією дифузії інновацій, є кількість часу, яка необхідна людині для того, щоб сприйняти нову інформацію та відреагувати на неї [Брайант 2004: 134]. Дослідження Е. Роджерса свідчать, що лише 2,5% людей відразу погоджуються на нові ідеї і здатні до ризику [Дибя 2016: 21], а отже, можна припустити, що до 2,5% цільової аудиторії відразу піддається інформаційно-психологічному впливу супротивника, не обмірковуючи про наслідки.

Наступна теорія, яка використовується в процесі здійснення аналізу цільової аудиторії є епігенетична концепція Е.Еріксона. Дана концепція дозволяє визначити вплив стадій життєвого циклу людини на формування її самоідентичності та подальшої поведінки. В залежності від того, на якій стадії знаходиться людина, можна визначити її потреби, цілі та, відповідно, методи впливу на неї.

Оскільки метою здійснення інформаційно-психологічного впливу є зміна поточної поведінки об'єкта на бажану, то чимало зарубіжних науковців вбачають зв'язок теорії інформаційно-психологічних операцій з теорією біхевіоризму. Зокрема, на надбання психологічної школи біхевіоризму спираються у своїх працях західні вчені (Е. Беренейс, Д. Рашкоф, Г. Олпорт, Е. Раймонд, Б. Рассел, Л. Роуланд, Г. ван ден Берг, Т. Вайн) [Gaby 2013].

Беручи до уваги той факт, що в процесі прийняття рішення та в керуванні своєю поведінкою люди відбирають та використовують інформацію, абсолютно логічним є зв'язок теорії інформаційно-психологічних операцій з теорією обробки інформації [Лекмен].

Враховуючи той факт, що переважно інформаційно-психологічні операції застосовуються з метою зміни поведінки об'єкта у вигідному для суб'єкта напрямку впливу (інакше кажучи – з метою маніпулювання об'єктом), тому цілком логічним є зв'язок теорії інформаційно-психологічного впливу з концепцією керованої конфронтації В. Лефевра. Дана концепція чітко передає основне правило проведення інформаційно-психологічної операції – не вимагати бажану поведінку від об'єкта

впливу, а надати йому можливість самому обрати ту модель поведінки, яка є бажаною для сугестора [Денисов 2014].

Цілком логічним є взаємозв'язок об'єкту та предмету дослідження з теорією рефлексивного управління, яка дозволяє вплинути на процес прийняття рішень об'єктом впливу. Рефлексивне управління визначається як спосіб передачі противнику чи партнеру спеціально підготовленої інформації, щоб «добровільно» схилити його до прийняття бажаного для сугестора рішення [Томас 2002]. Так само і при застосуванні інформаційно-психологічного впливу, суб'єкт впливу підбирає або спеціально штучно створює інформацію, яка вплине на думки об'єкта та змінить його поточну поведінку на бажану для нього.

Також логічним є зв'язок предмету та об'єкту дослідження з деякими мотиваційними теоріями. Зокрема, американська школа інформаційно-психологічних операцій вивчає механізми впливу на поведінку людини через призму піраміди потреб А. Маслоу [Маслоу 2006: 352]. Так, американські дослідники вважають, що знання незадоволених потреб людини дозволяє визначити мотиви поведінки людини та механізми впливу на неї. Згідно з теорією А. Маслоу, усі потреби людини можна поділити на первинні (фізіологічні та потреба безпеки) та вторинні (соціальні, поваги та самовираження). Основне завдання спеціаліста інформаційно-психологічних операцій при визначенні мотивів поведінки об'єкту впливу – визначити яка категорія потреб цільової аудиторії є незадоволеною. Так, якщо у цільової аудиторії по піраміді Маслоу незадоволеними є первинні потреби, то потреба у реалізації вторинних відпадає. Таким чином легко вичислити точки вразливості та вплинути на них. Окрім піраміди потреб А. Маслоу при вивченні потреб цільової аудиторії та вибору найбільш ефективного механізму впливу на неї також застосовується теорія потреб Альдерфера (ERG –теорія), яка виділяє три основні потреби людини – в існуванні, в приналежності, в самореалізації. Теорія потреб Д. МакКлелланда також заслуговує уваги при виробленні механізму впливу на цільову аудиторію. На відміну від

вищезазначених теорій дана теорія підходить лише для окремих цільових аудиторій – для лідерів держав, політичних партій, авторитетів, оскільки вона визначає три базові потреби лідерів – потреба у владі, потреба в приналежності та потреба в успіху [Галютдинов 2018].

Ще однією теорією, на яку слід звернути увагу при вивченні інформаційно-психологічних операцій та інформаційно-психологічних впливів є теорія підкріплення Б. Скіннера. Дана теорія відображає важливий аспект мотивації – її залежність від попереднього досвіду людей. Згідно з теорією Б. Скіннера, поведінка людини обумовлюється наслідками її дій в подібних ситуаціях в минулому. Людина погодиться на вигідну для ініціатора інформаційно-психологічного впливу поведінку за умови, що отримає вигоду, яку отримувала раніше. Особливо сильний вплив на зміну поведінки людини за теорією Б. Скіннера здійснюють гроші, увага, схвалення [Волосский 2007: 26].

Подібною до попередньої мотиваційної теорії є теорія мотивації В. Врума, яка показує, що індивід змінюватиме власну поведінку лише в тому випадку, якщо ця зміна принесе йому бажаний результат і винагороду [Зарубина 2016].

Теорія очікування ґрунтується на тому, що особа сподівається, що вибраний нею варіант поведінки дійсно приведе до задоволення потреби чи отримання бажаного результату. Теорія справедливості Дж. Адамса пояснюється крізь призму порівняння особою своїх результатів з результатами інших осіб, що знаходяться в таких же умовах. У свою чергу, мотиваційна теорія справедливості Дж. Ролза передбачає, що люди бажають жити у справедливому суспільстві і володіти рівними правами незалежно від того, ким вони являються. Мотиваційна модель Портера-Лоулера показує, що мотивація та результат дій людини залежить не лише від докладених зусиль, його здібностей та характерних особливостей, а також від усвідомлення людиною своєї ролі та впевненості, що даний рівень зусиль дійсно забезпечить визначений рівень винагороди [Староконь 2015: 120].

Вартою уваги є також мотиваційна теорія «X-Y-Z» Тейлора-МакГрегора-Оучі. Теорія Ф. Тейлора «X» передбачає, що людина по своїй природі є ледачою і всіляко намагається уникнути відповідальності. У своїй теорії, Ф. Тейлор акцентує увагу на тому, що людина боїться змін, є прив'язаною до минулого та потребує контролю у своїй діяльності. У свою чергу, теорія «Y» МакГрегора описує зміни в поведінці людини залежно від зміни відносин в її оточенні. Згідно з теорією «Z», запропонованою В. Оучі, поведінка людини змінюється від рівня проявленої до неї турботи [Слободянюк 2018]. При аналізі цільової аудиторії та виборі інструментів впливу на неї слід звертати увагу і на напрацювання британської школи інформаційно-психологічних операцій, а саме – на схему впливу Вейн-Габі. Дана мотиваційна теорія показує зміну поведінки індивіда через зміну наступних параметрів: відношення індивіда до певної соціальної групи; нормативно-правові фактори – заборона чи дозволеність обраної моделі поведінки законом; вплив влади на поведінку об'єкта; наявність спільного ворога; наявністю ініціативних сегментів населення (впливаюча меншість, авторитети). Особливістю даної мотиваційної теорії є виділення як мотиваційного чинника наявності у цільової аудиторії спільного ворога [Gaby 2013].

Американська школа інформаційно-психологічних операцій характеризується широким застосуванням теорії передбачення реакції, відповідно до якої: люди спілкуються більше з людьми, схожими на них та, які ближче до них фізично; люди більш відкриті для впливу людей, схожих на них; люди більш відкриті впливу, коли вони менш упевнені або радикальні в своїх поглядах; соціальні ідентичності є важливими драйверами для породження смислів, що дозволяють прогнозувати зміни в стосунках. Оскільки при проведенні інформаційно-психологічних операцій проти населення України Російська Федерація використовувала мовні, історичні, культурні та релігійні протиріччя, цілком логічним виглядає зв'язок теорії інформаційно-психологічних операцій з теорією «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона [Huntington 1993].

Висновки.

Як бачимо, опис вищезгаданих теорій та надані у статті власні дефініції основних понять сприяють кращому розумінню сутності явища інформаційно-психологічної операції та показують механізми визначення вразливих місць та потреб цільової аудиторії, її рівень мотивації, сприйняття та резистентності до операцій інформаційно-психологічних впливів.

Бібліографічні посилання

- Баранов, В. (2006). Инструмент политического принуждения. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vpk-news.ru/articles/1536>
- Брайант, Д. (2014) Основы воздействия СМИ. Санкт-Петербург, 419 с.
- Волосский, А. (2007). Мотивация и стимуляция труда. Москва, 495 с.
- Вепринцев, В. (2005). Операции информационно-психологической войны. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://psyfactor.org/psyops/psyops4.htm>
- Галяутдинов, Р. (2014). Содержательные теории мотивации: краткий обзор. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://galyautdinov.ru/post/soderzhatelnye-teorii-motivacii>
- Денисов, А. (2014). Краткий очерк основ теории управляемой конфронтации. Москва. «Информационные войны». 33 с.
- Дига, М. (2016). Концентрація та централізація капіталу в інноваційній діяльності. Київ. «Економіка та держава». 21с.
- Зарубина, Е. (2016). Основные теории мотивации [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://tinyurl.com/yyupydx>
- Зеленін, В. (2018). По той бік правди: НЛП як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Київ. 384 с.
- Караяни, А. (1997). Психологические операции как элемент информационно-психологического

- протидоборства. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/psywar30.htm>
- Кобута, С. (2014). Інформаційна війна Росії як чинник дестабілізації ситуації в сучасній Україні. «Матеріали круглого столу Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника». Івано-Франківськ.
- Коваль, Д.О. (2014). Інформаційна війна Російської Федерації проти України: оцінка міжнародного співтовариства. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7464/Koval_Korotkyi_Information%20Wrfare%20and%20the%20Reaction%20of%20World%20Community.pdf?sequence=1
- Крысько, В. (1999). Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск. 181 с.
- Левченко, О. (2013) Форми ведення інформаційної боротьби: практичний підхід до понятійного апарату. Київ. «Наука і оборона». 25с.
- Лекмен, Р. Теорія обробки інформації [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enc.com.ua/psixologichna-enciklopediya/teor-tyorm/108761-teoriyaobrobkiinformaciiinformation-processingtheory.html>.
- Маслоу, А. (2006). Мотивация и личность. Санкт-Петербург. 352 с.
- Морозов, А.М. (1996). От физической к психологической войне. Эволюция форм войны в процессе развития цивилизации. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://psyfactor.org/psywarr.htm>
- Панарин, И. (2012). СМИ, пропаганда и информационные войны. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rulit.me/books/smi-propaganda-i-informacionnye-voiny-read-228028-1.html>
- Потеряхин, А. (2014). Понятие и виды информационно-психологического воздействия. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tinyurl.com/y3cyh8og>
- Почепцов, Г. (2015). Сучасні інформаційні війни. Київ. 497 с.
- Смирнов, А. (2013). Информационно-психологическая война [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://www.intelros.ru/pdf/svobodnay_misl/2013_06/8.pdf
- Слободянюк, О.Е. (2018). Теорії мотивації [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/viewFile/4124/3366>
- Староконь, Є. (2015). Психологічні аспекти діяльності і спілкування офіцера. Житомир. «Полісся». 240 с.
- Томас, Т. (2002). Рефлексивное управление в России: теория и военные приложения. Москва. «Рефлексивные процессы и управление». 89 с.
- Gaby, van den Berg. (2013). Three Crucial Questions about Target Audience Analysis [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://studylib.net/doc/8326180/three-crucial-questions-about-target-audience-analysis>
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilizations [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.jonathanmpowell.com/uploads/2/9/9/2/2992308/huntington.pdf>

References

- Baranov, V. (2006). Instrument politicheskogo prinuzdenija [The tool of the political coercion]. Retrieved from <http://vpk-news.ru/articles/1536> (In Russian).
- Bryant, D. (2014) Osnovy vozdostvija SMI [Fundamentals of Media Impact]. St. Petersburg. 419 p. (In Russian).
- Voloski, A. (2007). Motivatsiya i stimulatsia truda [Motivation and stimulation of work]. Moscow, 495 p. (In Russian).
- Veprintsev, V. (2005). Operacii informacionnoi vojny [Operations of the Psychological War]. Retrieved from <http://psyfactor.org/psyops/psyops4.htm> (In Russian).
- Galyautdinov, R. (2014). Soderzatel'nie teorii motivacii: kratkij obzor [Content Theories of Motivation: A Brief Review]. Retrieved from <http://galyautdinov.ru/post/soderzhatelnye-teorii-motivacii> (In Russian).

- Denisov, A. (2014). Kratkij ocherk osnov teorii upravliaemoj konfrontacii [A brief outline of the foundations of the theory of controlled confrontation]. *Moscow*, 33 p. (In Russian).
- Dyba, M. (2016). Koncentraciia ta centralizaciia kapital x innovacijnij dijal'nosti [Concentration and centralization of capital in innovation]. *Kyiv*. 21 p. (In Russian).
- Zarubina, E. (2016). Osnovnye teorii motivacii [The main theory of motivation]. Retrived from <https://tinyurl.com/yyupydxh> (In Russian).
- Zelenin, V. (2015). Po toj bik pravydy: NLP jak zbroja informacijno-propagandystskoj vijny [According to that truth: NLP as a sign of information and propaganda warfare]. *Kyiv*. 384 p. (In Ukrainian).
- Karayani, A. (1997). Psihologichskie operacii kak element informacionno-psihologicheskogo protivoborstva [Psychological operations as an element of information-psychological confrontation]. Retrieved from <http://psyfactor.org/lib/psywar30.htm> (In Russian).
- Kobuta, S. (2014). Informacilna vilna Rossii jak chinnyk destabilizacii sytuacii v suchasnij Ukraini [Russia's information war as a factor in destabilizing the situation in modern Ukraine]. Materials for the round table discussion of the Carpathian National University, named V. Stefanik. *Ivano-Frankivsk* (In Ukrainian).
- Koval, D. O. (2014). Informacijna vijna Rossijskoi Federacii proty Ukrainy: ocinky miznarodnoji spil'noty [Information war of the Russian Federation against Ukraine: assessment of the international community]. Retrived from http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7464/Koval_Korotkyi_Information%20Wrfare%20and%20the%20Reaction%20of%20World%20Community.pdf?sequence=1 (In Ukrainian).
- Krysko, V. (1999). Secrety psihologicheskoi vojny (celi, zadachi, metody, formy, opyt) [Secrets of psychological war (goals, tasks, methods, forms, experience)]. *Minsk*. 181 p. (In Russian).
- Levchenko, O. (2013). Formy informacijnoi borotby: practichnij pidchid do conceptualnogo aparatu [Forms of Information Fighting: A Practical Approach to the Conceptual Apparatus]. *Kyiv*. 25 p. (In Ukrainian).
- Lekman, R. Teorija obrobky informacii. [Information Processing Theory]. Retrived from <http://enc.com.ua/psixologichna-enciklopediya/teor-tyorm/108761-teoriyaobrobkiinformaciiinformation-processingtheory.html> (In Ukrainian).
- Maslow, A. (2006). Motivacija i lichnost' [Motivation and personality]. *St. Petersburg*. 352 p. (In Russian).
- Morozov, A.M. (1996). Ot fisicheskoi k psihologicheskoi vojne. Evolucija form vojny v processe razvitija civilizacii. [From physical to psychological warfare. The evolution of forms of war in the development of civilization]. Retrived from <http://psyfactor.org/psywarr.htm> (In Russian).
- Panarin, I. (2012). Media, propaganda I informacionnaja vojna [Media, propaganda and information wars]. Retrived from <http://www.rulit.me/books/smi-propaganda-i-informacionnye-vojny-read-228028-1.html> (In Russian).
- Poteryakhin, A. (2014). [The concept and types of information and psychological impact]. Retrived from <https://tinyurl.com/y3cyh8og> (In Russian).
- Pochepstov, G. (2015). Suchasni informacijni vijny [Modern information wars]. *Kyiv*. 497 p. (In Ukrainian).
- Smirnov, A. (2013). Informacionno-psihologicheskaja vojna. [Information and psychological warfare]. Retrived from http://www.intelros.ru/pdf/svobodnay_misl/2013_06/8.pdf (In Russian).
- Slobodyanyuk, O. (2018). Teorii motivacii. [Theory of motivation]. Retrived from <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/viewFile/4124/3366> (In Russian).
- Starokon', E. (2015). Psychologichni aspekty dijalnosti i spilkuvannya ofitsera. [Psychological aspects of officer's communication]. *Zhytomyr. «Polisya»*. 240 p. (In Ukrainian).
- Thomas, T. (2002). Reflexivnoe upravlenie v Rossii: teoriia I voennye prilozhenja. [Reflexive management in Russia: theory and military applications]. *Moscow*. «Reflective processes and management». 89 p. (In Russian).
- Gaby van den Berg. (2018). Three Crucial Questions about Target Audience Analysis. Retrived from <https://studylib.net/doc/8326180/three-crucial-questions-about-target-audience-analysis>
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilizations. Retrived from <http://www.jonathanmpowell.com/uploads/2/9/9/2/2992308/huntington.pdf>

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Лариса Володимирівна Філіпенко

Кандидат історичних наук

Доцент кафедри філософії та педагогіки ППС

Харківський національний автомобільно-дорожній

університет

Вул. Я. Мудрого 25, Харків, 61000, Україна

E-mail: larafilepenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3065-2929>

УДК 17.022.1-044.372:130.2

Larisa Filipenko

PhD in History

Associate Professor of the Department of Philosophy

and Pedagogy of Professional Training of Students

Kharkiv National Highway University

Str.Y.Mudroho 25, Kharkiv, 61000, Ukraine

**КРИЗА МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ
В РЕЗУЛЬТАТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ**

DOI: 10.15421/341933

Received 24 September 2019; revised 21 October 2019; accepted 15 November 2019

Анотація

Метою даної роботи є спроба визначити систему координат для з'ясування глибини кризи духовних і моральних цінностей, масштабу впливу глобалізації на майбутнє суспільства. Аналізуються різноманітні підходи щодо оцінки впливу глобалізації в сфері морально-культурної складової суспільства. Як це не дивно ХХІ століття повернуло людство до класичного питання обґрунтування духовних цінностей. Але жоден з існуючих підходів не відповідає на це фундаментальне питання.

Виходячи з результатів дослідження провідних вчених, глобалізація в економічній, політичній, інформаційній, науково-технічній та інших сферах є реальністю сьогодення її поширення буде неминуче в майбутньому. Але в культурній площині насадження єдиної системи цінностей небезпечно, та й по факту не можливо «..бо культура, душевно-духовний лад народів не можуть бути стандартизовані на манер того, як стандартизована техносфера» (Гусейнов А.А.). Спроби створити щось об'єднуюче призводять, з одного боку, до розмивання стійкої системи цінностей, культурного коду представників різних національних культур, а, з іншого, до посилення локальності різного роду. Тому ця проблема заслуговує подальшого глибокого вивчення. Дослідження теми потребує участі відомих вчених, представників творчої інтелігенції, релігійних діячів та політиків для розробки покрокової стратегії захисту моральних та культурних цінностей нашої цивілізації.

Ключові слова: глобалізація, культурна ідентичність, глобалістська культура, постмодерн, моральні цінності.

The crisis of moral values as a result of the globalization of cultural space

Abstract

The purpose of this paper is an attempt to identify a coordinate system to assess the crisis of spiritual and moral values in modern society, the scale of the globalization impact of on its future.

The postmodern era has exposed unprecedented processes of social development, of which, in our view, globalization is the most controversial.

Regardless of whether the process of globalization is positively or negatively evaluated by researchers, the discussion is generally reduced to two major scenarios for the development of the global world - the first version assumes the development of a universal value system dominated by Western European (American) values; the second option advocates the need for national and cultural diversity. At the same time, as A. A. Huseynov notes, "It is difficult to get rid of the idea that setting on a dialogue of cultures is often a tactic dictated by political and economic weakness and in this sense it is also a form of cultural-civilizational selfishness, though, slightly mitigated, covered up, to put it bluntly: dialogue is often favored by those who have no power to dominate."

Oddly enough, the 21st century brought humanity back to the classic question of value justification. But none of the above approaches answer this fundamental question.

Based on the results of the research by leading scientists, globalization in economic, political, informational, scientific and technical and other spheres is a reality of the present and will be inevitable in the future. But in the cultural plane, the planting of a single system of values is dangerous, and, in fact, it is not possible "... for the culture, the mental and spiritual system of the peoples cannot be standardized in the manner of a standardized technosphere" (A. A. Huseynov). Attempts to create something unifying lead, on the one hand, to the erosion of a stable system of values, the cultural code of representatives of different national cultures, and, on the other hand, to the strengthening of locality of various kinds.

Therefore, this problem needs further in-depth research. This study requires the participation of well-known scholars, creative intellectuals, religious figures and politicians to develop a step-by-step strategy for protecting moral and cultural values of our civilization.

Keywords: *globalization, cultural identity, globalist culture, postmodern, moral values.*

Кризис моральных ценностей в результате глобализации культурного пространства

Аннотация

Целью данной работы является попытка определить систему координат для выяснения глубины кризиса духовных и нравственных ценностей, масштаба влияния глобализации на будущее общества. Изучаются различные подходы к оценке влияния глобализации, в сфере морально-культурной составляющей общества. Как это ни странно XXI столетие вернуло человечество к классическому вопросу обоснования духовных ценностей. Но, ни один из существующих подходов не отвечает на этот фундаментальный вопрос. Исходя из результатов исследования ведущих ученых, глобализация в экономической, политической, информационной, научно-технической и других сферах является реальностью настоящего, и ее распространение будет неизбежно в будущем.

Но в культурной плоскости насаждение единой системы ценностей опасно, и по факту невозможно «...потому, что культура, душевно-духовный строй народов не могут быть стандартизированы на манер того, как стандартизирована техносфера» (Гусейнов А.А.). Попытки создать нечто объединяющее приводят, с одной стороны, к размыванию устойчивой системы ценностей, культурного кода представителей различных национальных культур, а, с другой, к усилению локальности разного рода. Поэтому эта проблема заслуживает дальнейшего глубокого изучения. Исследование данной темы требует участия известных ученых, представителей творческой интеллигенции, религиозных деятелей и политиков для разработки пошаговой стратегии защиты моральных и культурных ценностей нашей цивилизации.

Ключевые слова: *глобализация, культурная идентичность, глобалистская культура, постмодерн, моральные ценности.*

Постановка проблемы

Сучасна епоха, що характеризується швидкими розвитком технологій в різних сферах науки, з інформаційним потоком що ущільнюється кожного дня, з глобалізацією в усіх сферах життя світової спільноти оголила безліч проблем, з якими людство ще не стикалося в такому масштабі.

І однією з найфундаментальніших проблем сучасності, на наш погляд, є проблема кризи моральних і духовних цінностей. З огляду на можливості сучасної науки, людство вже сьогодні має інструменти, за допомогою яких можливо змінити навколишній світ і саму людину до невпізнання, проте не визначена кінцева мета таких змін, немає чіткої «системи координат», немає незмінних «то-

чок опори», що дозволяють нам не втратити самих себе в стрімко мінливому світі.

«Сучасний стан може характеризуватися як точка біфуркації соціального і духовного розвитку, перспективи виходу з якої багато в чому залежать від домінуючої моделі інтерпретації того, що відбувається» [Беляева 2010: 1].

Проблемі глобалізації в сучасній літературі приділяється підвищена увага. Дослідники досить всебічно вивчають процеси глобалізації в економічній, політичній, інформаційній сферах. Вплив глобалізаційних процесів на культурний простір вивчено поки не так добре.

На сьогоднішній день серед вчених немає єдиного підходу до оцінки масштабів впливу

глобалізації на майбутнє людського суспільства.

Метою статті є спроба визначити систему координат для оцінки кризи духовних і моральних цінностей, та масштаби впливу глобалізації на майбутнє суспільства.

Основний зміст

Багато дослідників підкреслюють, що процес глобалізації бере свої витoki в фінансово-економічній сфері, і по суті, культивується найбільшими транснаціональними корпораціями.

Однак його яскравий прояв в соціокультурному просторі обумовлено інформаційно-комунікативною революцією. Глобальна інформаційна система сприяє постійному обміну не тільки матеріальними цінностями, а й культурно-символічними кодами, смислами, цінностями і т.д. [Кулаков 2011].

Деякі дослідники оцінюють цей процес, в основному, як позитивний. Погоджуючись з очевидною перебудовою соціальної реальності, з формуванням нових соціальних відносин, вони відзначають ряд, з їх точки зору, позитивних змін: ослаблення національної обмеженості, посилення взаєморозуміння та збагачення національних культур досягненнями інших цивілізацій, значне розширення соціальних зв'язків, підвищення соціальної та культурної мобільності, міжнародна міграція, формування глобальної однодумності в оцінці ринкової економіки, вільної торгівлі, формування єдиної поп-культури, засобів масової інформації. Долаються кордони в отриманні освіти, завдяки поширенню англійської мови (як загальнолюдської) і розвитку системи дистанційного навчання. Послаблюється контроль національних держав [Владимирова 2010; Хантингтон 2006], розширюються межі толерантності [Ильинская 2007].

Є думка про необхідність формування будь-якими засобами загальнолюдських цінностей на основі ліберально-демократичної моделі США [Фукуяма 2004].

Інші дослідники, погоджуючись з тим, що ми стаємо свідками формування глобальної або глобалістської (за Леоновою О.Г) культури людства, не схильні оцінювати її настільки

позитивно. Навпаки, всі наведені їх опонентами аргументи вони вважають вкрай небезпечними. Це стосується і глобальної однодумності і розширення меж толерантності та домінування англійської мови і ослаблення ролі національних культур і т.д.

На їхню думку, традиційні культури формувалися поступово, в ході історичного процесу, формуючи найбільш вдалі рішення, виділяючи найважливіші цінності і смисли для своїх етно-національних або релігійних спільнот, будучи своєрідною «технікою безпеки» протягом багатьох століть.

Глобалістська культура не має коріння. Вона не враховує особливості національного характеру, умов проживання, історичну пам'ять. Вона претендує на однодумність щодо єдиних загальносвітових цінностей у взаємозалежному світі [Леонова 2011]. Фактично це означає перенесення ліберально-демократичних цінностей на всі регіони без винятку [Кулиджанишвили 2004].

А це неминуче призводить до протиріч і зіткнень на рівні культур - цивілізацій. Наприклад, С. Хантингтон вважає, що сучасні люди схильні уособлювати себе не стільки з етнічною приналежністю, скільки з релігійним віросповіданням. «Релігії поділяють людей сильніше, ніж етнічна приналежність. Людина може бути напівфранцузом або напіварабом, але він не може бути напівкатоликом або напівмусульманіном. Люди все більше уособлюють себе не з державою або нацією, а з більш широким культурним освітою - цивілізацією»[цит. за Кулаков 2011: 5].

Цивілізаційний підхід поділяли й інші вчені, наприклад Л. Гумільов, А. Лосєв, М. Данилевський. На їхню думку, представники різних цивілізацій по-різному сприймають простір і час, мають соціально-психологічні особливості, по-різному оцінюють дію і бездіяльність.

Так, А. Лосєв відзначав, що для західно-європейської цивілізації характерні культура розуму, права людини, динамізм (революції), прагматизм, протестантська етика індивідуалізму і ін. В той час, як для східних цивілізацій характерно приватне самообмеження

і суспільна солідарність, пріоритет держави над людиною [Лосєв 1993].

Дослідники, що тяжіють до розгляду культури з точки зору цивілізаційного підходу, звертають увагу на те, що глобалістська культура - це не просто конгломерат різних культур, а найчастіше домінування однієї культури. Причому небезпека, на думку більшості авторів полягає не тільки в тому, що через домінування однієї культури втрачається спадщина національних культур, а й в «якості» домінуючої культури. Мова вже не йде про так звану «вестернізацію», про домінування західноєвропейської культури, яка має в своїй основі серйозну спадщину Давньої Греції, римського права, християнства.

Сучасна глобалістська культура формується переважно за рахунок вульгарною американської поп-культури, для розуміння, споживання якої, не потрібно мати спеціальну інтелектуальну або духовну підготовку. Вона розрахована, перш за все, на візуальне і слухове сприйняття, тому звертається не до свідомості, а до емоційного сприйняття людини [Кулаков 2011: 8]. Стався триумф «настрою над мораллю» [Флак 2002: 5].

На жаль, вона не тільки не збагачує світову культуру, а навпаки вихолощує і підміняє основні духовні та моральні цінності, вироблені національними культурами (цивілізаціями) за тисячоліття. У минулому домінування тієї чи іншої культури було обумовлено її більш високим рівнем розвитку по відношенню до інших культур. Сьогодні все відбувається навпаки. Масова поп-культура (в основному американська) цілеспрямовано насаджується за допомогою засобів масової інформації, соціальних мереж, голлівудського кінематографа, тотальної реклами споживацького способу життя.

Тому, як відповідна реакція на ці процеси в найближчому майбутньому ряд дослідників пророкують посилення «фундаменталізму різного роду, в тому числі морального традиціоналізму» [Вейз 2002: 61].

Це обумовлено багато в чому і тим, що «розмиваючи традиційні цінності і норми національних культур глобалізаційні процеси

не роблять ці культури західноєвропейськими або американськими, хоча вони і набувають їх окремі риси» [Кулаков 2011: 9].

Так в літературі присвяченій політичному розвитку суспільства давно вже ведеться дискусія про неоднозначність встановлення демократичних режимів в країнах з різними культурними традиціями. І річ не в тому, що певні народи не в змозі засвоїти демократичні цінності, а в тому, що ці цінності не приносять їм очікуваної користі.

Передусім, ці аргументи стосуються країн Азії і Близького Сходу. Багато дослідників відмічають, що «азіатські цінності» та «ісламська культура» припускають пріоритет порядку над свободою, консенсусу над конкуренцією, спільності над індивідуальністю. Такому світогляду не властива принципова недовіра до влади, яка стимулювала демократію на заході; Більше того, вона припускає шанобливе відношення до авторитету, що задовольняє «глибокому психологічному прагненню до залежності» [Даймонд]. В той самий час ілюструючи принципове цивілізаційне розділення світу, американський політолог С.Хантингтон наголошував на специфічній культурній ідентичності Заходу, яка обумовлена історичною унікальністю цього регіону. У своїй гучній роботі «Зіткнення цивілізацій» 1996 року американський політолог Самюель Хантингтон взагалі наголошував на «фундаментальному (цивілізаційному) розділенні» світу, де підкреслював специфіку культурної ідентичності Заходу, її історичну унікальність [Хантингтон 2006].

Отже, можна зробити висновок, що противники поширення глобальної культури, особливо заснованої на домінуванні масової культури США, пов'язують її негативний прояв, перш за все з кризою моральних і духовних цінностей. Зрозуміло, що уніфікований образ думок, єдина мова спілкування, єдині ціннісні орієнтації відкривають серйозні економічні і політичні перспективи для певних сил.

Цікаво, що серед прихильників глобалізації найбільше представників саме американського походження. Є думка, що глобалізація дає шанс маловідомим культурам заявити про

себе, внести свій внесок у формування загальної системи моральних норм, цінностей, стандартів поведінки.

Потрібно відзначити, що як би ми не ставилися до процесів глобалізації, вони вже запущені і навряд чи можуть бути зупинені.

Деякі автори вважають, що в найближчому майбутньому посилення ролі духовних, релігійних цінностей неминуче, і пов'язано це не тільки з процесами глобалізації, а й з особливостями епохи постмодерну, коли життєво важливі матеріальні блага стали звичними, а на перший план виходять цінності, пов'язані з пошуком сенсу життя, самореалізацією [Інглеарт 1999: 255].

Сучасна цивілізація дала цілим поколінням таке відчуття безпеки, яке дозволило їм цінувати не кількість матеріальних благ, а якість життя, самореалізацію і почуття ідентичності, в результаті чого «перехід до постіндустріального строю знову виведе духовні цінності на перший план» [Інглеарт 1999: 255].

Сучасний світ поставив перед людством такі виклики, які на перший погляд, неможливо вирішити за допомогою традиційної етики і моралі. Епоха постмодернізму, яку розуміють і як другий модерн, і як заперечення модерну, і як синтез культури модерну і традиційної культури і т.д., має ряд особливостей з якими людство ще не стикалося.

Наприклад, до епохи постмодерну суспільство, культура, наука розвивалися в рамках однієї з домінуючих парадигм – соціоцентризму або антропоцентризму (колективізм, індивідуалізм), виходячи з яких і формувалися основні етичні та ціннісні орієнтири. Сьогодні ситуація змінилася. Як зазначає О.Беляєва, «Колективізм і індивідуалізм, які виступали як альтернативні моральні принципи, утворили тепер несуперечливий поведінковий комплекс ... На сучасному етапі індивід не належить, а зараховує себе до безлічі локальних спільнот» [Беляєва 2010: 2]. Таким чином, його причетність до якої-небудь групи не є визначеною, вона індивідуально обрана. Моральні установки такого індивіда характеризуються більшою гнучкістю. «Його індивідуалізм виражається не стільки в інди-

відуальній діяльності, скільки в індивідуальності споживання, а також в індивідуальності способу життя. Індивідуаліст-конформіст не протиставляє себе суспільству, а самовиражається всередині наявного соціального порядку і, більш того, зацікавлений в його підтримці» [Беляєва 2010: 2].

У зв'язку з бурхливим розвитком генної інженерії, біомеханічних, цифрових та інших технологій, на думку ряду авторів, нам доведеться переглянути розуміння багатьох основоположних понять, таких як людина, особистість та ін. В найближчому майбутньому можуть змінитися до невпізнання фундаментальні соціальні інститути - сім'я, держава, освіта та ін.

Так, Ю.Харарі вважає, що вже дуже скоро ми можемо зіткнутися з масовою появою кіборгів. У цьому випадку мова йде не тільки про біомеханічні кінцівки та інші органи, а насамперед про впровадження в людський мозок пристроїв, здатних посилювати пам'ять або інші здібності, про суміщення штучного і людського інтелекту. Як, в такому випадку, суспільство має реагувати на появу таких індивідів?! Чи можуть бути застосовані до них класичні принципи моралі, духовності?! Харарі вважає, що ні. На його думку ні релігійні, ні гуманістичні цінності більше не виконують покладені на них функції - об'єднання людей навколо основоположної ідеї, визначення вектора розвитку, виходячи з моральних і духовних настанов. Незважаючи на те, що теорія розвитку суспільства Харарі і його прихильників всього лише фантазія, один з можливих варіантів, ми не можемо не помічати суттєві зміни, що відбулися на наших очах, такі як розмивання гендерних ролей, поступова міграція в кіберпростір, багаторазове ущільнення інформаційного потоку, створення штучного інтелекту і т.д. Всі ці об'єктивні обставини змушують переглянути зміст фундаментальних моральних цінностей.

Наприклад, цінність «свобода». З гуманістичної точки зору свобода індивіда базувалася на гарантованих економічних і політичних правах і передбачала наявність індивідуального, особистого простору. Сучасні реалії

практично не залишають особистого простору для людини. Ми знаходимося під постійним наглядом мільйонів відеокамер, власних побутових приладів.

Наше місце розташування, контакти, покупки, розмови, кулінарні, ідеологічні та інші переваги ретельно фіксуються і обробляються. Харрарі передбачає, що достатня кількість інформації про кожного з нас дає можливість зламати нас як певний біологічний алгоритм [Харари 2018b; Харари 2018a].

Можливість такого маніпулювання вже довели останні вибори США. Безліч комп'ютерних ботів стежило за уподобаннями громадян США. В поле їх аналізу потрапили не тільки політичні симпатії але і буденне листування, популярні пости і ін. Виходячи з результатів їх аналізу, перш за все в поле соціальних мереж, таких як Твіттер і Фейсбук, були сформульовані основні рекомендації для Д. Трампа. Іншими словами, він публічно говорив саме те, що хотіли чути більшість американців в даний момент, в конкретному регіоні.

Таким чином, сьогоденне розуміння ідеалу свободи, слід розуміти, скоріше, як свободу вибору. Однак, якщо з християнської точки зору свобода вибору означає моральний вибір на основі цінностей, що мають для індивіда об'єктивний характер, то сьогодні мова йде, перш за все, про вибір самої системи цінностей, актуальною в конкретно взятій ситуації.

Глобалістська культура значно розширила межі толерантності, що призвело до перегляду різного роду «табу» властивих різним національним (цивілізаційним) культурам. Багато вчених вважають, що «специфічний спосіб життя одних людей не може бути піддано моральному осуду і, точно також, не повинен нав'язуватися оточуючим як єдине правильне і розумне» [Беляева 2010: 5].

Крім того не слід втручатися і протидіяти людям, дії яких ви вважаєте аморальними і аморальними, «поки вони не загрожують втратою основних свобод і відкритих для всіх можливостей» [Ильинская 2007: 181]. Іншими словами, толерантність передбачає непротивлення процесам, які Ви вважаєте однозначно аморальними і злочинними, якщо вони не за-

грожують комусь або чомусь прямо зараз. Але ж ці процеси можуть призвести до катастрофічних наслідків через деякий час!

Ряд дослідників (Булгаков С., Компанієц В.В Задорожний Г.В., Задорожна О.Г, Сімонов В.В.) приділяють серйозну увагу такому феномену як «часовий лаг в історії», який доводить, що розмивання духовних і моральних цінностей, незначне на перший погляд, призводило до катастрофічних наслідків в майбутньому [Див. Компанієц 2017: 165-166].

Епоха постмодерну виявила серйозні протиріччя в сфері праці. Працьовитість традиційно вважалася однією з найважливіших чеснот, як у релігійних, так і в гуманістичних вченнях. Віддаватися улюбленій справі без залишку, особливо якщо результати праці корисні іншим людям, вважалася важливою складовою особистого і громадського щастя.

Суспільство постмодерну висунуло нові вимоги до працівника. Виникає безліч нових професій, що не існували раніше, особливо в сфері інформаційних технологій, і поступово зникають звичні види трудової діяльності. У зв'язку з чим відбулися серйозні зміни в культурі праці, за рахунок гнучкої системи зайнятості та підвищення мобільності робочої сили [Бауман]. На перший план для працівника висунулися матеріальна винагорода за свою працю і власна реалізація в цьому виді діяльності. Результати праці, головною смисловою складовою яких було досягнення блага інших, відійшли на задній план. Як казав колишній президент США Білл Клінтон: «Мало бути хорошим хлопцем, важливо, щоб всі про це дізналися».

Сьогодні не стоїть питання про взаємну моральну відповідальність роботодавця і працівника. Професіонал, відданий своїй справі, більше не є цінністю і з легкістю може бути замінений, якщо того вимагає економічна доцільність. Точно так само як і працівник може кинути незакінчений проект, якщо побачить перспективи в іншому місці роботи.

Ряд авторів оцінюють зміни, що відбуваються в сфері праці як позитивні. Нові умови дозволяють більшій кількості людей займатися інтелектуальною, творчою діяльністю

[Иноземцев 1998; Неклесса 2000]. Саме розуміння «творчості» в епоху постіндустріального суспільства зазнало серйозну смислове перезавантаження. Не випадково це поняття все частіше замінюють англійським терміном «креатив». Адже в східнослов'янських мовах слово творчість, є похідним від слова Творець (Бог), і має символічну і духовну спрямованість. Творчість передбачає створення чогось нового, такого чого не було раніше (будь то ідейний або матеріальний продукт), що є благом і заснованого на релігійних або філософських ціннісних установах.

Англійський термін «креатив», який походить від латинського *creatio* (*creationis*), що перекладається як творення, сьогодні застосовується з дещо іншим смисловим навантаженням. Цей вид діяльності не обов'язково передбачає створення чогось самобутнього, часто достатньо лише внести деякі зміни у вже існуючі плоди чужої праці, і можна претендувати на оригінальність. В основі креативної діяльності в більшості випадків немає ніякої ціннісної, духовної основи. «Навіть в області духовного виробництва креативними є ідеї, за допомогою яких можна впливати на соціальну практику, в той час як концепції творчості припускали самоцінність духовного. Незалежно від його практичного застосування» [Беляева 2010: 3].

Креатив дуже затребуваний в глобальному світі з глобальною економікою і культурою. Це легкий шлях. Кожен, незалежно від роду діяльності (тобто знімається елітарність творчості), здатний відчути себе значущим популяризуючи нібито «свої ідеї» у віртуальному просторі. При цьому уникаючи мук творчості, духовного пошуку, ризику залишитися незрозумілим і т.д.

Бажання отримати все і зараз, в тому числі і в сфері самореалізації, характерна риса постмодерного суспільства. Це ілюструють безліч бізнес концепцій, що популяризують пасивний дохід, що обіцяють заробляння серйозного капіталу без докладання особливих зусиль.

На наш погляд всі ці та інші неоднозначні прояви сучасної епохи є результатом кризи моральних і духовних цінностей в глобальних

масштабах. Ці небезпеки розуміють або смутно відчують не тільки інтелектуали в усьому світі, але і звичайні люди.

У зв'язку з цим ми спостерігаємо дивовижний парадокс, поряд з формуванням глобальної культури сьогодні посилюються націоналістичні настрої в усьому світі. Поряд з розширенням меж толерантності локально відроджуються традиційні релігійні цінності, фіксуються прояви фундаменталізму, наростає міжнародна напруженість.

«У тому, що стосується матеріальної, технологічної, а в значній мірі і політичної сфери, спостерігається прискорення єдності світу, інтенсифікація взаємозв'язків поверх традиційних кордонів і бар'єрів. У тому, що стосується культурного і духовного життя, йдуть абсолютно протилежні процеси. Наростають тенденції культурної ізоляції і навіть протистояння. В системі ціннісних пріоритетів на перше місце виходять національна і національно-релігійна самобутність аж до пожевлення етноплемінних, націоналістичних, расистських забобонів. Універсалізація життя в її об'єктивних цивілізаційних проявах дивним чином супроводжується девальвацією ідей універсалізму» [Гусейнов 2009: 2].

Таким чином, людство сьогодні не має чітких моральних орієнтирів в розумінні добра і зла. Останнім часом інтелектуали в усьому світі намагаються виробити принципи етичного, морального універсалізму на базі основних релігійних конфесій або на базі концепції прав людини., які дозволяють існувати суб'єктам різних етичних систем [A Global Ethic 1995; Римський клуб 1997].

Подібного роду спроби знайти універсальну етичну систему зробив ще Л.Толстой. Так, глибоко проаналізувавши основні релігійні концепції, він прийшов до висновку, що всі вони мають єдину моральну основу, а саме: 1. є якийсь абсолютний початок всього, що називається Богом; 2) в кожній людині є частинка цього початку, яку вона силою своєї активності може збільшити або зменшити; 3) для його збільшення необхідно придушувати егоїстичні пристрасті і множити любов; 4) практичним наслідком цього є «золоте» пра-

вило моральності, що забороняє людині робити по відношенню до інших те, чого він не хотів би, щоб вони робили по відношенню до нього.

З наведеними положеннями важко не погодитися, однак спроби створення універсальних систем цінностей, будь то на основі релігійно-конфесійного синтезу, або на основі синтезу філософських теорій не знімає відмінностей між цими теоріями, «вони самі претендують на самостійну роль і прагнуть стати поруч з ними, тим самим не стільки сприяючи синтезу, скільки посилюючи процеси локалізації в релігійно-конфесійному середовищі» [Гусейнов 2009: 8].

Але проблема загальної системи цінностей не тільки в тому, що б узгодити різні етичні системи. Головна проблема сучасної епохи в моральному сенсі самого існування глобального світу, у визначенні вектора і кінцевої мети його розвитку.

Висновки

Епоха постмодерну оголила безпрецедентні процеси розвитку суспільства, з яких, найбільш суперечливим, на наш погляд, є глобалізація.

Незалежно від того позитивно або негативно оцінюють дослідники процес глобалізації, обговорення в цілому зводиться до двох основних сценаріїв розвитку глобального світу - в першому передбачається вироблення універсальної системи цінностей з доміну-

ванням західноєвропейських (американських) цінностей; другий варіант відстоює необхідність національно-культурного розмаїття. При цьому, як зазначає Гусейнов, «Важко позбутися думки, що установка на діалог культур часто є тактикою, яка диктується політико-економічною слабкістю і в цьому сенсі також є формою культурно-цивілізаційного егоїзму, хоча, правда, і злегка пом'якшену, прикриту, якщо висловлюватися перебільшено грубо: за діалог часто виступають ті, у кого немає сил домінувати» [Гусейнов 2009: 16].

Як це не дивно, 21 століття повернуло людство до класичного питання обґрунтування цінностей. Але жоден з наведених вище підходів не відповідає на це фундаментальне питання.

На наш погляд глобалізація в економічній, політичній, інформаційній, науково-технічній та інших сферах є реальністю сьогодення і буде неминуча в майбутньому. Але в культурній площині насадження єдиної системи цінностей небезпечно, та й по факту не можливо «...бо культура, душевно-духовний лад народів не можуть бути стандартизовані на манер того, як стандартизована техносфера» [Гусейнов 2009]. Спроби створити щось об'єднуюче призводять, з одного боку, до розмивання стійкої системи цінностей, культурного коду представників різних національних культур, а, з іншого, до посилення локальності різного роду.

Бібліографічні посилання

- Даймонд, Лари. (2013). Нужно ли откладывать демократию на потом? Каковы пути к демократии? Кто-то скажет: авторитаризм. *Гептер* 10.04.2013 [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/8286>
- Бауман, З. (2004). Глобализация. Последствия для человека и общества. М., 188с.
- Беляева, Е.В. (2010). Нравственные ценности эпохи постмодерна/ *Философия и социальные науки: Научный журнал*, 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/7963>
- Вейз, Д.Э. (2002). Времена постмодерна. М., 240с.
- Владимирова, И.Г. (2010). Глобализация мировой экономики: проблемы и последствия. *Менеджмент в России и за рубежом*, 3. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.cfin.ru/press/management/2001-3/10.shtml>
- Гусейнов, А.А. (2009). Еще раз о возможности глобального этоса. *Век глобализации*, 1. С.16-27.
- Ильинская, С.Г. (2007). Толерантность как принцип политического действия: история, теория, практика. М., 288с.
- Ингледарт, Р. (1999). Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе. *Новая*

- постиндустриальная волна на Западе*. М. С. 249-260.
- Иноземцев, В.Л. (1998). За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. Москва: Academia, 614 с.
- Компаниец, В.В. (2017). О законе духовно-нравственной детерминации общественного развития. *Віра і розум*, 10. X.: ТОВ «Майдан». С.161-176.
- Кулаков, А.В. (2011). Политическая и культурная глобализация: два измерения многомерного процесса. Часть 1. Политико экономическое пространство глобализации. *Пространство и Время*, 1(3). С. 8-18.
- Кулиджанишвили, А.Э. (2004). Глобализация и национальные культуры. *Человек: соотношение национального и общечеловеческого. Сб. материалов международного симпозиума (2. Зугдиди, Грузия, 19–20 мая 2004 г.)*. Выпуск 2. СПб., С. 142-154.
- Леонова, О.Г. (2011). Вызовы социокультурной глобализации и ответы цивилизации. *Социально-гуманитарные знания*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://naukarus.com/vyzovy-sotsiokulturnoy-globalizatsii-i-otvety-tsivilizatsii>
- Лосев, А.Ф. (1993). Бытие. Имя. Космос. М.: Мысль. 959с.
- Некlessа, А.И. (2000). Эпилог истории. *Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме)*. СПб. С. 206–259.
- Римский клуб. (1997). История создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы. Под редакцией Д.М. Гвишиани. М., 384с.
- Флак, У. (2002). Похитители культуры? Над миром витает призрак «американизации». *День*, 46. С.4.
- Фукуяма, Ф. (2004). Конец истории и последний человек. М.: ООО «Издательство АСТ», 588с.
- Хантингтон, С. (2006). Столкновение цивилизаций. М.: АСТ. 573с.
- Харари, Юваль Ной. (2018a). 21 урок для 21 века [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.wired.co.uk/article/yuval-noah-harari-extract-21-lessons-for-the-21st-century>
- Харари, Юваль Ной. (2018b). Возможно, мы одно из последних поколений Homo sapiens [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://proman.com.ua/17044-yuval-noj-harari-vozmozhno-my-odno-iz-poslednih-pokolenij-homo-sapiens/>
- A Global Ethic: The Deklaration of the Parlment of the World's Religions (1995). /Ed. By H. Kueng and K.-J.Kuschel. New York.

References

- Diamond, Lari. (2013). Nuzhno li otklady`vat` demokratiyu na potom? Kakovy` puti k demokratii? Kto-to skazhet: avtoritarizm. *Gefter* 10.04.2013 [Should we postpone democracy for later? What are the ways to democracy? Someone will say: authoritarianism]. Retrieved from <http://gefter.ru/archive/8286> (in Russian).
- Bauman, Z. (2004). Globalizatia. Posledstvia dla cheloveka i obshectva [Globalization. Consequences for a man and society]. М. 188p. (in Russian).
- Belyaeva, E.V. (2010). Nravstvennyie tsennosti epohi postmoderna [Moral values of the postmodern era]. *Filosofiya i sotsialnyie nauki: Nauchnyiy zhurnal*, 1, Retrieved from <http://elib.bsu.by/handle/123456789/7963> (in Russian).
- Veyz, D.E. (2002). Vremena postmoderna [Postmodern times]. Moskva.: Lyuteranskoe nasledie (in Russian).
- Vladimirova, I.G. (2001). Globalizatsiya mirovoy ekonomiki: problemy i posledstviya. [Globalization of the world economy: problems and consequences]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, 3. Retrieved from <https://www.cfin.ru/press/management/2001-3/10.shtml> (in Russian).
- Guseynov, A.A. (2009). Esche raz o vozmozhnosti globalnogo etosa [Once again about the possibility of global ethos]. *Vek globalizatsii*, 1, 16-27 (in Russian).
- Ilinskaya, S.G. (2007). Tolerantnost kak printsip politicheskogo deystviya: istoriya, teoriya, praktika [Tolerance as a principle of political action: history, theory, practice]. Moskva (in Russian).
- Inglehart, R. (1999). Kulturnyyi sdvig v zreлом industrialnom obschestve [Culture Shift in Advanced Industrial Society]. *Novaya postindustrialnaya volna na Zapade?* Moskva, pp. 249–260 (in Russian).

- Russian).
- Inozemtsev V. L. (1998). *Za predelami ekonomicheskogo obschestva. Postindustrialnyie teorii i postekonomicheskie tendentsii v sovremennom mire* [Outside of an economic society. Post-industrial theories and post-economic trends in the modern world]. Moskva: Academia (in Russian).
- Kompaniets, V.V. (2017). On the law of spiritual and moral determination of social development. *Vira i Rozum*, 10, 161-176 (in Russian).
- Kulakov, A.V. (2011). Politicheskaya i kul'turnaya globalizatsiya: dva izmereniya mnogomernogo protsessa. Chast' 1. Politiko ekonomicheskoye prostranstvo globalizatsii. [Political and cultural globalization: two dimensions of a multidimensional process. Part 1. Politico-economic space of globalization]. *Prostranstvo i vremya*, 1(3), 8–18 (in Russian).
- Kulidzhanishvili, A.E. (2004). Globalizatsiya i natsionalnyie kulturyi [Globalization and national cultures]. *Chelovek: sootnoshenie natsionalnogo i obshechelovecheskogo*, (2), 142–152 (in Russian).
- Leonova O.G. (2011). Vyizovyi sotsiokulturnoy globalizatsii i otvetyi tsivilizatsii [The challenges of sociocultural globalization and the answers of civilization]. *Sotsial'no-gumanitarnyye znaniya*. Retrieved from <http://naukarus.com/vyzovy-sotsiokulturnoy-globalizatsii-i-otvety-tsivilizatsii> (in Russian).
- Losev, A.F. (1993). *Bytiye. Imya. Kosmos* [Being. Name. Space]. Moskva: My'sl (in Russian).
- Neklessa, A.I. (2000). Epilog istorii [Epilogue of history]. *Global'noye soobshchestvo: novaya sistema koordinat (podkhody k probleme)*, 205–206 (in Russian).
- Gvishiani, D.M. (Ed.). (1997). *Rimskiy klub. Istoriya sozdaniya, izbrannyye doklady i vystupleniya, ofitsial'nyie materialy* [The Roman Club. History of creation, selected reports and speeches, official materials]. Moskva (in Russian).
- Flak, U. (2002). Pokhititeli kul'tury? Nad mirom vitayet prizrak «amerikanizatsii» [Cult Thieves? The ghost of “Americanization” hovers above the world]. *Den'*, 46, 4 (in Ukrainian).
- Fukuyama, F. (2004). *Konets istorii i posledniy chelovek* [The end of history and the last man]. Moskva: OOO «Izdatel'stvo AST» (in Russian).
- Huntington, S. (2006). *Stolknoveniye tsivilizatsiy* [The Clash of Civilizations]. M.: AST (in Russian).
- Harari, Yuval Noah (2018a). 21 lessons for the 21st century. URL: <https://www.wired.co.uk/article/yuval-noah-harari-extract-21-lessons-for-the-21stcentury> (in Russian).
- Harari, Yuval Noah (2018b). We may be one of the last generations. *Homo sapiens*. URL: <https://proman.com.ua/17044-yuval-noj-harari-vozhno-my-odno-izposlednih-pokolenij-homo-sapiens> (in Russian).
- A Global Ethic: The Deklaration of the Parlament of the World's Religions (1995). / Ed. By H. Kueng and K.-J.Kuschel. New York.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Дар'я Олександрівна Меньшакова
Аспірантка кафедри міжнародних відносин
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

Daria Menshakova
Ph.D. student
International Relations Department
Oles Honchar Dnipro National University
72, Haharina Av., Dnipro 49010, Ukraine

E-mail: dashynia@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2604-1479>

УДК 327.8

ECONOMIC COMPONENT OF FRENCH NUCLEAR STATUS

Received 30 August 2019; revised 28 September 2019; accepted 29 October 2019

DOI: 10.15421/351934

Abstract

The article reveals the significance of the economic component of the French Republic's nuclear status notion in the context of ensuring its security and support of military power, and especially the financial support of this concept, as one of the most effective methods of guaranteeing security and independence in the modern world. The author emphasizes the fact that in present conditions, considering growing instability and international relations turbulence, the economic component tends to be a vital requirement for the development of state nuclear safety, on the example of France. Relying on the analysis of the economic component and the definition of the French nuclear power notion, it is possible to predict and assess the main trends in the development of the state security system and its defence strategy, as well as to formulate ideas about threats and national interests. It has been argued that the economic component of nuclear status is inextricably associated not only with the formation of a state security strategy but also with the development of the image and geopolitical component of security, aimed at providing the necessary conditions for the realization of French national interests.

Keywords: *nuclear status, state security, French Republic, economic component of security, security budget.*

Економічна складова ядерного статусу Франції

Анотація

У статті розкрито значення економічної складової поняття ядерного статусу Французької Республіки в контексті забезпечення її безпеки та підтримки військової могутності, особливо питанню фінансування цієї концепції, як одного з найефективніших методів гарантування безпеки і незалежності у сучасному світі. На прикладі Франції, доведено, що в умовах сучасності, враховуючи зростаючу нестабільність та турбулентність міжнародних відносин, економічний компонент стає життєво важливою вимогою розвитку ядерної безпеки держави. Спираючись на результати аналізу економічної складової та визначення поняття ядерних сил Франції, можна передбачити та оцінити основні тенденції розвитку системи безпеки держави та її оборонної стратегії, а також сформулювати уявлення про її загрози і національні інтереси. Автором зроблено висновок про те, що економічна складова ядерного статусу нерозривно пов'язана не тільки із формуванням стратегії державної безпеки, а й з розвитком іміджу та геополітичної складової поняття безпеки, спрямованої на забезпечення умов, необхідних для реалізації національних інтересів Франції.

Ключові слова: *ядерний статус, безпека держави, Французька Республіка, економічна складова безпеки, оборонний бюджет.*

Экономический компонент ядерного статуса Франции

Аннотация

В статье раскрывается значение экономической составляющей понятия ядерного статуса Франции, в контексте обеспечения безопасности и поддержания военной мощи, в особенности, вопросу финансирования этой концепции, как одного из наиболее эффективных методов обеспечения

безопасности и независимости в современном мире. На примере Франции доказано, что в современных условиях, учитывая растущую нестабильность и турбулентность международных отношений, экономическая составляющая становится жизненно важным требованием для развития ядерной безопасности государства. Опираясь на результаты анализа экономической составляющей и определение понятия французских ядерных сил, можно прогнозировать и оценивать основные тенденции в развитии системы безопасности государства и его оборонной стратегии, а также сформулировать представления об угрозах и национальных интересах. Автором выявлено, что экономическая составляющая ядерного статуса неразрывно связана не только с формированием стратегии государственной безопасности, но и с разработкой имиджа и геополитической составляющей безопасности, направленной на обеспечение условий, необходимых для реализации национальных интересов Франции.

Ключевые слова: *ядерный статус, безопасность государства, Французская Республика, экономический компонент безопасности, оборонный бюджет.*

INTRODUCTION

A well-formulated and scientifically grounded, open and transparent strategy for ensuring state security is an inalienable attribute of a civilized, contemporary international actor. Most developed countries have such a strategy and consistently implement it in practice. One of the most important aspects of France's Defence strategy is based on its nuclear status. It is impossible to complete the idea of ensuring the concept of 'nuclearity' without understanding its forming components, the basic elements. It should be noted that in today's globalized world, one of the key units of the creation of international relations was and remains economic relations, therefore, it is impossible to overestimate the importance of the economic aspect in the development of any element of the modern political system.

The world of the 21st century is the world of pervasive transformations, breakthroughs connected with the degeneration of traditional and modern structures. One of the tendencies forming the new global order is developing of the globalization process and the impact of it. Modern security environment also has a strong interconnection with the globalization. Both of these concepts are all-embracing. Therefore, there is no possibility to deny the influence of economic factor on the security system in any country.

Despite the fact that today the world is globalized and united more than ever before, we have to respect and estimate the idea of boundaries, sovereignty, and independence of a state, the right of a state to lead its own policy. So, the best guarantee of directing separate political line

it is wise using of one of the most effective and impressive tools, that is nuclear status.

To date, a policy of nuclear deterrence has been formally proclaimed as a defining feature of the security strategy of the French Republic. It is indisputable that the financing of defence programs is one of the pillars of their qualitative realization. Given the relatively recent change of power in France, we consider it necessary to focus on studying the defence budget and analyzing its key expenditure items, which will allow us to assess the prospects for effective implementation of the updated course of the Republic military strategy development. Unfortunately, today it is hard enough to calculate the actual cost of implementing a new defence budget and estimate the costs of supporting this decision implementation, due to the fact this information is usually served to the public in incomplete form to assure state security.

In a context of increasing military and geopolitical tensions between the world's great powers, it seems that the European ruling classes, led by France and Germany, are rapidly preparing for possible war [Sprenger 2018]. So far, European powers have aligned themselves under NATO auspices on the confrontation between the United States, Russia, and China. At the same time, the ruling class is demanding Europe to be ready to act independently from the USA and to be ready to protect its own interests.

The French Minister of the Armed Forces, Florence Parly declared that Europe should arm itself for wars of an unprecedented scale since the Second World War. European continent has

been in a sense of peace for many decades, but today more than ever before, this peace should not be taken for granted, because Europeans are facing now growing threats. President Emmanuel Macron in the late statement of 2018 called for the construction of a 'real European army' [Kunz 2017]. Macron's stated goal was that Europeans could and should 'protect themselves against China, Russia, and even the United States' in a contemporary world order condition [Kristensen 2019].

Since 1945, humanity has entered a new era, that of having the capacity to destroy its environment in a sustainable way. The belief that peace was achieved through the military atom has been uncrowned. It is argued that it cannot be called into question since the nuclear weapon is the phenomenon that will ensure the guarantee of peace. Similarly, it would be impossible to 'dis-invent' a nuclear weapon and to refuse nuclear weapon possession. Such ideas have been erected in totem and today it is of first importance to wisely understand the necessity of nuclear deterrence, particularly for France, according to the information appeared in official state documents.

1. Literature review

Ensuring state safety is key to effective implementation of the national security strategy and the realization of the national interests of the state on the international arena. The status of a nuclear state remains to be a guarantee of a successful security strategy implementation, as well as carrying out an independent political line on the international scene for France.

The choice of this topic is conditioned by the fact that today nuclear status issue does not lose its significance and importance, on the contrary – it is getting to be more influential. With the development of globalization and integration processes for the countries, the technological progress as well as the increase of possible threats and aggravation of relations between influential states, it is impossible to overestimate the weight of nuclear status in France, as one of the leading countries of the European Union.

Over the twentieth century, scientists have repeatedly dedicated their researches to this issue, however, the last ten years have been marked

by the lack of significant attention to the question of nuclear status importance, which, according to the author's opinion, is unfair, because the modern political life is changing so quickly that the need for rethinking certain concepts appears more and more often. Since the events of recent years point to the persistent interest of French political figures in the issue of nuclear status, one should pay close attention to it, especially, given the significant role of the state in the Euro-Atlantic security region.

Well-known researchers and scientist all over the world paid meaningful attention to the role of nuclear status as such in political processes and in the international dialogue. Equally, nuclear deterrence was clearly studied by international experts. However, the issue of the economic component of the nuclear status of France has not been previously caused much interest from academics, which is why, we believe, it is important to combine these subjects and to investigate the consequences and the connection between the costs of nuclear status and the position of France in the international arena.

Origins and history of the French atomic program were studied by W.L.Kohl, G.Hecht who wrote a work on nuclear power and national identity, its connection and impact. Regional powers and international conflicts regarding nuclear strategy were examined by V.Narang. H.M. Kristensen [Kristensen 2019] and M.Korda conducted research reviewing the status of France's nuclear arsenal, that is of first attention for the majority of both Ukrainian and International academics. The question of how nuclear force had been conceived and developed was investigated by scientists like D.David and O.Baisnee. Future of France's nuclear weapon is also disputable through the specialists, such as B. Tertrais and P.Quilès, N.Alexis [Alexis 2018], J-M Jacques [Jacques 2018].

In Ukraine French nuclear policy is often studied in a context of a Foreign policy tool by researches like V.V. Avramenko, N.V. Malynovska, O. Kolomiets, A.Shapochkina, nevertheless, this is not the focus of domestic interest of scientists.

It should be emphasized that to profound

studying of the maintaining nuclear status costs and nuclear power itself, the following resources remain to be the most important: Military Law Programming (and its projects, published every five years), Strategic review on Defence Strategy and the White book on defence [Lagneau L. (2018)].

Despite the considerable groundwork of academics and 'field' experts, there is an unbiased need for a deep study of the influence of economic factor on the nuclear status of France and its correlation. This foregrounds the need to examine and develop this objectively important idea. The purpose of the following study is to understand the dependence between budget expenditures and nuclear strategy of France.

2. Research methodology

In this paper, the following methods were used: comparison, specification, systematiza-

tion, generalization. Methodological basis of the work is the principle of comprehensiveness, completeness, objectivity. To avoid unilaterally, superficially reasoned assessments the following research methods were used: analytical, comparative, observational method, statistical and data collection technique.

2.1. Data collection technique

This method gave us an opportunity to compare and analyze key figures on nuclear expenditures in France, so it is possible to partially predict the development of security strategy, outline the main interest of the official political program. By the way, such analysis makes it real to distinguish the course declared by the government from real interests, due to the understanding of enormous expenses on nuclear weapons. For example, table 1.

Table 1. Evolution of French nuclear forces

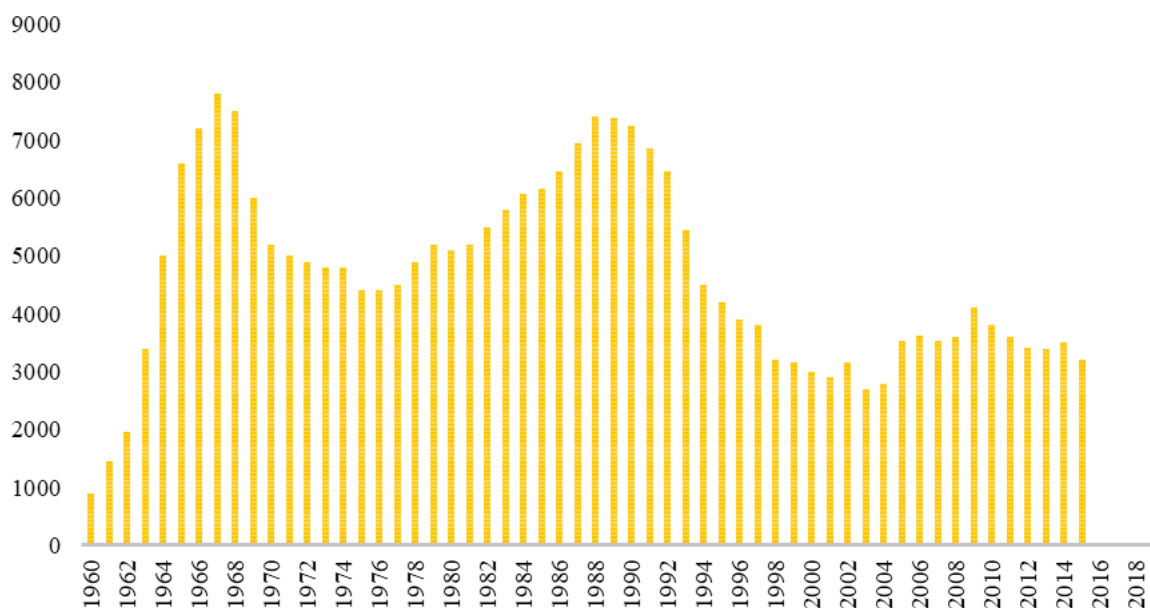
	1966	1976	1986	1991*	1996	2006	2016	2019
Number of warheads	36	212	355	540	450	350	290	300
World arsenal	38700	48025	69 368	55 260	37 181	24 892	15 405	14 955
French part in a world arsenal	0,1%	0,4%	0,5%	1,0%	1,2%	1,4%	1,9%	2%
	* a peak year for nuclear weapon extension							

Regarding the collected data, it is possible to make an assumption that France trying to maintain its strong position in the world division of forces. Despite the fact, a total number of warheads decreased from a peak in 1991, France's

part in a world arsenal, on a background of a general decrease in nuclear forces, is constantly growing. This table confirms the opinion expressed by the country's leaders on the support of the nuclear deterrence strategy.

Table 2. Evolution of nuclear credits since 1960

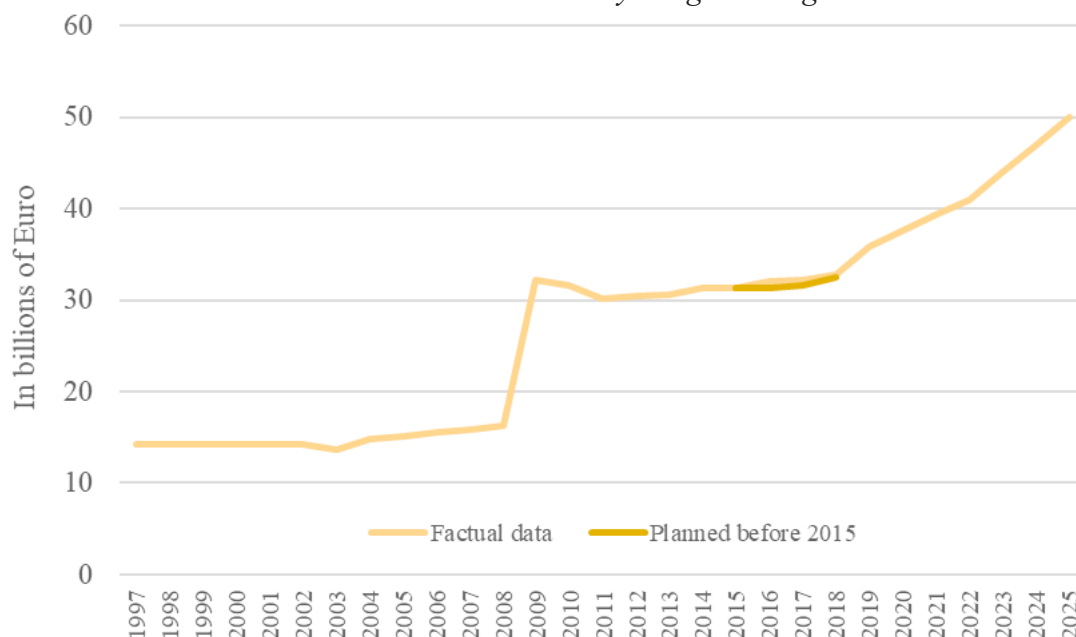
■ Nuclear credits in millions of Euro

The second table, that has been also created on the information from Military Planning Law texts, also verified an idea of strong support deterrence strategy. However, given information uncover the changes in priorities of budgeting. The greatest jumps in funding over the past ten years coincide with the years of Nicolas Sarkozy's rule, 2007-2012. One of the main characteristics of his rule was the recognition of instability in the

region and the desire to strengthen the position of the EU. Regarding nuclear weapons, the president clearly emphasized the need to preserve the two nuclear components. The doctrine issued during his presidency corresponded to the spirit of the policy of Jacques Chirac, that is also displayed in the general picture of financing the nuclear aspect during the relevant periods 1995-2007 compared to 2007-2012.

Table 3. Capital expenditure of the French Defence since 1997 to nowadays, based on Military Programming Acts

The following table gives us main information on strict planned for the near future, weighted spending on French Defence. These facts convince us that the country is on standby for something. A gradual increase in spending does not mean France fight for leadership in the region but shows its strong commitment to the place occupied. One of the interesting moments on this table is an existence of the 'second line', planned before 2015. This line proves the flexibility of a Defence budget that makes it possible to quickly react to some extraordinary events. Moreover, the costs on the defence budget increased rapidly as an answer to Paris events in 2015.

Thus, practicing various methodological tools, using works of different theorists and supporters of sometimes opposite ideas, this all is aimed at profound understanding of the subject and the discovery of not always obvious links between the various elements of the system, that creates an absolutely new vision of any notion.

3. Empirical research results

The complexity of calculating nuclear deterrence costs in France is explained by experts: it is far from always possible to clearly identify the share of conventional and nuclear use of certain apparatus. For example, the cost of exploiting the carrier "Charles de Gaulle" or the "Rafal" fighter cannot be calculated clearly because its value depending on the purpose of the use. Under the same logic, the investment costs for the development of nuclear weapons are not considered nuclear expenditures but actually fall into another category of costs. In terms of calculating, the cost of nuclear power is the component of "nuclear waste management" [Barthe 2006], which in fact is not an integral part of either the defence or the nuclear budget. Taking into account the urgency of the issue of sustainable development in the modern world, the value of this aspect of 'possessing nuclear power' should be emphasized. By the way, it should be noted that the total budget for disposal and management of radioactive waste, in general, is 250 million euros per year.

Nevertheless, according to rough estimates of French experts, the nuclear component of the Defence strategy costs from three to four billion euros annually. It should be noted that the prime

minister of France, 1988-1991, Michel Rocard, who spoke in favor of saving money on this item of expenditure, stressed on the amount of 16 billion euro for five years.

However, the assessment of the cost of these expenses seems to be a really challenging task. For the French Republic, the essence of the problem lies in the fact society was actually divided into two camps: supporters and opponents of the nuclear deterrence strategy, which foresees the non-use of nuclear power of the state against another state that also owns it. Such a state of affairs is supported by the constant fear of "reciprocity". The unifying force, for both supporters and opponents of nuclear power possession, is the desire to have a piece of information about the reality of existing and future costs of deterrence.

Most of the experts involved in the study of such research underline the fact that, since 1996, which been marked with the end of nuclear testing, nuclear deterrence costs France about four billion euro per year. This figure is equal to 10% of the Republic Defence budget, as opposed to 30%, as it was in the 1960s-1970s of the 20th century, years of active development of the nuclear strategy [Colson 1977]. Such a change in the funding priorities shows, respectively, the change in the vector of political thought. However, the need for possession of nuclear weapons remains the undisputed truth for the majority of the population of the state.

From the point of view of financing, the most interesting aspect of the economic component of France's nuclear status is the fact that, even in the event of a decision to abandon it completely, the costs of realizing this goal will remain equivalent to the current costs of maintaining it for a long time in the future too.

The restoration of the nuclear arsenal, as foreseen by the Military Planning Law 2018, demonstrates the commitment of Emmanuel Macron to a doctrine that had not previously been discussed in the general debate. "For over fifty years, nuclear deterrence has been a key element of our Defence strategy," the French president said in early 2018. Despite a large number of discussions on this topic, the issue has now been resolved: as Macron promised in his election campaign, much

attention will be paid to the restoration of two components of nuclear deterrence: submarines and their weapons, as well as nuclear warheads on board of strategic air force. All of this is envisaged by the 2018 Military Planning Act, which came into force in 2019.

Despite the president's decision, the idea of deterrence, as the idea of restoring the two components of deterrence, is far from being unanimous. A consensus on the issue of containment was achieved at the end of the 1970s when the prospect of retaining power belonged to the "left". Since then, there has been no debate on this topic, except for the brief 1995 restoration of nuclear tests and nothing else [Maldera 2016]. Each year the press covers issues of deterrence, a series of conferences on this topic is held, which cannot be said about the debate. After all, this issue does not represent a significant interest for the public and the political elite except those for whom this question is fundamental.

Since France is preparing to significantly increase its nuclear deterrent budget and initiate a recovery cycle that will end in 2080, even the question of the possibility of the debate has already divided society by supporters and opponents of an atomic weapon and nuclear power. It is believed that after the winning Nobel Peace Prize by the International Nuclear Weapons Campaign, it is more than ever important to maintain or, conversely, stop the deterrence. It is moreover important while the trends in the rearmament and proliferation of nuclear weapons are topical issues worldwide.

3.1. Arguments for nuclear deterrence

Emphasizing the need for a comprehensive understanding of nuclear deterrence issue in France it is proposed to consider the pros and cons of such a disturbing question. Beginning with arguments for nuclear deterrence, first of all, it is necessary to pay attention to the idea of strengthening the status of the state in the international arena. Nuclear status is considered to be an ultimate guarantee of the leading state position in the world. From the first weeks of his mandate, E. Macron has confirmed his commitment to nuclear weapons, by visiting a nuclear submarine based on the Ille-Longue peninsula in Finistère,

as well as Istres, where strategic air forces are centered. The confirmation of this position was also "mini White Book", which stated in its introduction following: "Long-term support for deterrence [...] remains to be necessary more than ever before."

Regarding investment in nuclear deterrence, the following could be stated: nuclear deterrence in France had never before been so legitimated as with the rule of E. Macron [Morrow 2019]. After all, there were objective conditions for this purpose. The present could be identified with a situation similar to the Cold War times. However, the difference lies in the intention of France to be less dependent on the United States, especially in terms of security. This situation is also influenced by the Russian strategic problem. The world is defending again, and hence, for France, nuclear deterrence becomes even more important. The end of the Cold War did not bring the world the dream of stability, it made the world even more unpredictable and unstable. This vision is evidenced by the priorities outlined in the Strategic Review of Defence and National Security.

"The restoration of Russian power is becoming the greatest threat after the terrorist threat, according to the survey of 2017. Nuclear deterrence remains the main guarantee of France's position in the world", – said François Geleznikoff, director of the Military Department of the French Atomic Energy Commission.

Even if deterrence is not enough to obtain everything, it helps avoid the worst. However, it is true only when the credibility of its political, technical and potential capabilities is guaranteed. The first component maintained by the affirmation of the doctrine by the supreme authority. All French presidents gave the speeches devoted to this issue. The next two components are based on continuous modernization, and, at the same time, investments, envisaged by the Law on Military Planning. As the President of the Republic emphasized: "... it is necessary to upgrade the 'oceanic force' component, thanks to a permanent presence in the sea, protecting against any strategic surprise." What is also important is the equivalent update of the 'air' component, which due to its demonstration possibility is a part of

the restraining, preventive dialogue. Hollande described them as ‘visible and non-visible’ security components. They may have several purposes, such as the ‘first use’ of a nuclear weapon in response to a non-nuclear attack. To provide trust to technical and potential aspects, the executive power is willing to spend about five billion euros from 2020, comparing to 3,6 billion euros today (exact amounts are secret information), to reach the index of six billion of euros per year by 2025.

It is impossible not to pay attention to the complementarity. Of course, in the conditions of a limited budget, it seems logical to examine the possibility of recovery of the above-mentioned components. Due to the fact that the choice has already been made, the concept of sustainable development that is urgent now requires considerably lower costs. Future nuclear submarines and their ballistic missiles will only be the evolution of existing models. In terms of profitability, the aspect of ‘air’ appeals extremely interesting, as it applies to all type of aviation. Thus, taking into account the need for a high level of preparation for both the material base and the personnel, resulting in high accuracy and effectiveness of the combat tasks, the technical and operational indicators of the strategic forces are interweaving and also affect the ordinary forces.

Air Force’s nuclear missiles require more technical improvement. This task can be solved through two implementation options: ensuring their invisibility for radar or working on the hyper-speed of missiles and aircraft, which would prevent interceptors [Irish 2018]. However, this technology is extremely complex and requires a level of its development, which has not been achieved yet.

On February 2019, the Trump Administration said it was suspending compliance with the 1987 Intermediate-range Nuclear Forces Treaty with Russia. Later, the French army organized a general repetition of a nuclear strike (everything except the detonation of a real nuclear warhead).

By minimizing the appearance of the connection between the simulation and the collapse of the US-Russia nuclear treaty, the French government stated France prepares such operations ‘well in advance’ and conducts them ‘regular-

ly’. Whether this is true or not, the decision to announce the exercise was a deliberate sign to make it clear that the French state is preparing for nuclear war.

France has about 300 nuclear warheads, making it the third largest nuclear power in the world, behind the United States and Russia, each of which has about 6,500 and 6,800. The French government has not tested a nuclear weapon since 1996 when a nuclear test in the Pacific under the leadership of Jacques Chirac caused an uproar in the population.

Under the current conditions, the strategy of nuclear deterrence does not seem to be a disputable or discussible question, but as a vital concept. The increasing instability in the European continent and in France, in particular, the unreliability of International actors in their promises, contribute to the prosperity of the idea of nuclear deterrence, as an instrument of providing and guaranteeing at least a shaky security looks like a strong argument ‘for’.

3.2. Arguments against nuclear deterrence

For completeness of understanding, it has to be considered the arguments against nuclear deterrence. In the context of these arguments, it is believed atomic weapons can be misused, accidentally or as a result of an accident. This statement actually unites both supporters and opponents of the deterrence policy in France. In their opinion, the “non-usage”, but only the fact of the presence and possessions of a nuclear weapon is sufficient to prevent any conflicts.

According to Nicolas Roche, Director of Strategic, Security & Disarmament Affairs of the French Ministry of Foreign Affairs: “Nuclear weapons are used daily: examples are strategic air forces being in a state of alert or constantly patrolling submarines”.

Paul Quilès, one of the most active advocates of nuclear disarmament, who held different minister offices while ‘left-wing governments’, including being the Minister of Defence calls an argument about false, accidental or accidental use of nuclear weapons ridiculous. In support of this view he gives an example of episodes when “the catastrophe was close enough”: the accidental collision of French and British submarines in

2009 [Bouin 2009]; the decision of the Soviet colonel Stanislav Petrov to neglect the warning to necessary using of nuclear weapon in 1983 (which turned out to be a 'Happy mistake'), as well as the explosion of an American bomber, with atomic missiles in 1966 in Palomares, Spain [Quilès 2018].

The idea of nuclear deterrence ignores 250 000 deaths from Hiroshima and Nagasaki bombs, where a nuclear weapon was used. The proliferation of nuclear mini-armament, especially in the United States and Russia cause additional anxiety. This particular weapon intended for use in specific cases, its existence suggests nuclear power can become a 'field gun' again.

It must be admitted that the world arsenal no longer has such morphology as during the Cold War. The global number of nuclear weapons from the 70,000 (in the late 1980s) has reached 17,000 units today. However, such a reduction occurred due to cost and spending, as well as the need for use, that is, for the sake of reasonable management. Despite the quantitative reduction in weapons, the real process of disarmament has not advanced much over these years [Barluet 2017]. Surely, France agreed to carefully reconsider its arsenal after the collapse of the USSR: the stock has been reduced by half to about 300 units today, and the ground component had to be abandoned.

According to the opponents, the usage of nuclear weapons and the atom at all is a political weapon, which reduces the rating and position of the modern state on the world stage, since on Germany's example it is possible to can gain recognition of its views without the use of such methods as a nuclear weapon.

Although the Cold War had ended and nuclear arsenals had fallen significantly since the mid-1980s, spending on nuclear budgets had steadily increased. Such spending of the state budget is a reality of all nuclear-weapon states. According to expert estimates, during the decade from 2010 to 2020, the total costs of all states expenses on nuclear maintenance will be approximately one thousand billion dollars. Therefore, reality shows that despite the decrease in quantitative indicators, the state had actually started a new stage in the race to improve nuclear arsenals.

Moreover, in 2014, the then Prime minister of France, Manuel Waltz, did not hide the opening of the main nuclear weapon simulating system, which clearly showed that France is competing for supremacy in deterrence technology.

France on this issue is a very prominent state. In July 2017, the National Assembly adopted a Military Programming Law for the period 2019-2025, according to which the costs of nuclear forces amounted to 37 billion euros [Simpere 2018]. This law proclaims the development of a new generation of nuclear weapon systems that will be used until 2080. It should be noted that the budget of this law increases by 60% compared to the previous Law (2014-2019), which then amounted to 23,3 billion euros. Such a rise in budget conditioned to modernization (maintenance of equipment) and upgrade (production of new systems and armaments) of equipment [Blenckner 2018]. In a long-term perspective, spending exceeds six billion euros annually (for comparison, the budget of justice is only one billion more). And over time, these costs will be only increasing, because the upgrade process is scheduled for a period of twenty years.

Under the new Military Programming Law, spending on atomic weapons will almost double between 2019 and 2025. The publication of the Military Planning Review is a clear illustration of the desire to hide the real deterrent budget and avoid any discussion of this issue. In the text of the law, there is no exact amount of defence expenses. In order to show the transparency of the authorities, a discussion is scheduled for 2023 on budget cuts: up to 25 billion euros in the period 2019-2023 and up to 12 billion euros by 2025. Thus, the overall reductions remain unchanged at 37 billion euros, namely, the planned budget cuts are a method of political communication. Paul Quilès, who initiated a nationwide debate on a nuclear weapon in May 2019, which was rejected by the opponents, also proves an idea that almost half a century after General de Gaulle's death, and despite the end of the Cold War, the debate on nuclear disarmament remains a taboo subject in France.

According to the latest Strategic Review, deterrence suffers from new threats, namely, cy-

ber threats may pose a risk of deterrence, both technical and doctrinal. Command, control and information systems used in the context of containment may be vulnerable to large-scale cyber-attacks. Their goal is to make nuclear order ineffective.

Well-known “nuclear illusion” is an idea that atomic weapons would be an ultimate guarantee of security by deterrence. It is strongly believed that the purpose of the nuclear weapon is to impress the opponent, without using the bomb, to appeal to the reason of an enemy. Today, the real danger for security and a nuclear weapon is the cyber threat. If imaginary hacker hijacks a communication system of a submarine, or carrier; turns off nuclear power plants (France is the most dependent on nuclear energy state in Europe); finally, “presses the Red Button” there will be no time to review security strategy [Findlay 2011]. Thus, the most important argument for the opponents of nuclear deterrence remains to provide security through non-use of such a dangerous weapon.

The opacity of the defence budget indirectly confirms the judgments on increasing the costs of the nuclear weapon program in France. According to a public report of the Accounting Chamber in 2010, “very often, the cost of nuclear programs that have not yet been officially launched, but whose financing is foreseen by the law on Military Programming, is significantly lowered.” This situation allows constantly increasing the spends on the realisation of planned programs. So, the Simulation of Nuclear Testing Program, which is still not fully operational, has grown by 257% over 20 years, according to experts’ estimations.

CONCLUSION

Despite the fact that the leaders of some nuclear states expressed their vision of a world without nuclear weapons and would, in fact, have to become guarantors of the completion of the disarmament process, they could not elaborate a detailed plan for the elimination of their arsenals and, conversely, continued modernizing them. An example of this was the situation in France.

According to Emanuel Macron’s decision, France in the next decade must rebuild two components of its nuclear arsenal of containment: sea

and air. The key components of the nuclear safety program will be the modernization and restoration of nuclear submarines, the development of a new generation of rocket carriers, released in the Military Program Law for the current period (2019-2025). In the coming decades, deterrence remains to be the key to the French Defence strategy, as soon as this issue is vital for governmental executives and far even from public debate.

Along with a certain strategy, the main issue of an economic nature is to the assessment of the cost for providing the Defence strategy. According to preliminary estimates, the cost of this program will be 25 billion euro for the period 2019-2023, then six billion per year by 2025, and six billion later. In general, the law provides for a military program of 37 billion, which is 60% more than the last law on military programming, thus it is possible to conclude irreversibility of a course to the development of a nuclear component of France’s security strategy.

Such investments will absorb the attention of the French in the next decade. To substantiate such a decision in the society, the “Information Report on Industrial and Technological Challenges for the Recovery of Two Constituent Constraints” was published. The aim of the report was an attempt to provide answers to the compatibility issue of these new investments with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, which France joined in 1992; show the ratio of investments to conventional armed forces; to publicize the cost of uranium mining, which in turn would be an important argument in support of increasing the budget for nuclear deterrence.

Today, the idea to maintain a nuclear deterrence as a guideline for France has been proved by its comprehensive support from officials, their statements, state documents and what is more important it has been also demonstrated in practice – by cost increase for this. Unfortunately, new tendencies of a modern world made security threats worse: the newest armament, developing a weapon, increasing number of threats and their types, such conditions complicate safety control and motivate statesmen to find more effective and sophisticated ways to promote and guarantee security in a modern interwoven environment.

References

- Alexis, N. (2018). *Défense: «Les industriels français doivent répondre à l'évolution des réalités opérationnelles des armées»* Retrieved December 21, 2018 from <https://www.lemonde.fr>
- Barluet, A. (2017). *La Défense sous le choc des réductions budgétaires* Retrieved December 12, 2018 from <http://www.lefigaro.fr>
- Barthe, Y. (2006). *Le pouvoir d'indécision. La mise en politique des déchets nucléaires*, Paris: Economica.
- Blenckner, S. (2018). *La modernisation des armes nucléaires se poursuit ; le nombre de casques bleus décline; parution du nouveau sipri yearbook* Retrieved February 25, 2019 from <https://www.sipri.org>
- Boniface, P. (2012). *Les vraies questions sur l'arme nucléaire* Retrieved February 7, 2019 from <https://www.liberation.fr>
- Bouin, J. (2009). *Atlantique : deux sous-marins nucléaires entrent en collision* Retrieved January 29, 2019 from <http://www.lefigaro.fr>
- Boyer, A. (2002). *Projet de loi de finances pour 2002 - Tome VIII : Défense – Marine* Retrieved January 16, 2019 from <http://www.senat.fr/>
- Brouard, S., Gougou, F., Guinaudeau, I. and Persico S. (2013). *Un effet de campagne: le déclin des Français au nucléaire en 2011-2012*, Revue française de science politique, forthcoming.
- Colson, J.-P. (1977). *Le nucléaire sans les Français*, Paris: Maspéro.
- Descours, G. (2017). *La Défense obtient le dégel de 1,2 milliard d'euros de crédits pour 2017* Retrieved February 11, 2019 from <http://www.lefigaro.fr>
- Findlay, T. (2011). *Nuclear Energy and Global Governance. Ensuring Safety, Security and NonProliferation*, London and New York: Routledge.
- Irish, J. (2018). *France begins deliberations on new aircraft carrier* Retrieved January 27, 2019 from <https://www.reuters.com>
- Jacques, J.-M. (2018). *Défense : « Nos armées doivent acquérir plus rapidement leurs équipements opérationnels »* Retrieved March 19, 2019 from <https://www.lemonde.fr>
- Kristensen, H.M. (2019). *French nuclear forces, 2019* Retrieved January 11, 2019 from <https://www.tandfonline.com>
- Kunz, B. (2017). *France, Germany, and the Quest for European Strategic Autonomy: Franco-German Defence Cooperation in A New Era* Retrieved February 23, 2019 from <https://www.ifri.org>
- La Force Aéronavale Nucléaire maintient ses capacités opérationnelles* (2018) Retrieved March 14, 2019 from <https://www.defense.gouv.fr>
- Lagneau, L. (2018). *Le projet de Loi de programmation militaire 2019-2025 présente plusieurs points de vigilance* Retrieved February 25, 2019 from <http://www.opex360.com/>
- Maldera, N. (2016). *Quelles évolutions pour la dissuasion nucléaire française?* Retrieved February 16, 2019 from <http://www.ifrap.org>
- Merchet, J.-D. (2018). *Dissuasion nucléaire : un certain scepticisme dans l'opinion* Retrieved March 1, 2019 from <https://www.lopinion.fr/blog/secret-defense/dissuasion-nucleaire-certain-scepticisme-dans-l-opinion-155826>
- Morrow, W. (2019). *La France effectue une simulation d'une frappe à l'arme nucléaire* Retrieved February 15, 2019 from <https://www.mondialisation.ca>
- Perkovich, G., Chalmers, M., Pifer S., Schulte, P., Tandler, J. (2012). *Looking Beyond the Chicago Summit: Nuclear Weapons in Europe and the Future of NATO* Retrieved January 18, 2019 from <https://carnegieendowment.org>
- Programmation militaire 2019-2025*. Retrieved December 22, 2018 from <http://www.conseil-etat.fr>
- Projet de Loi de programmation militaire 2019-2025 : « Une LPM de renouveau »* Retrieved January 11, 2019 from <https://www.defense.gouv.fr>
- Quilès, P. (2018). *La dissuasion nucléaire, un gouffre financier qui affecte notre sécurité!* Retrieved February 28, 2019 from <https://www.huffingtonpost.fr>
- Rapport d'information déposé en application de l'article 145 du règlement (2013)* Retrieved January 10, 2019 from <http://www.assemblee-nationale.fr>

- Simpere, A.S. (2018). *Malgré l'austérité, la France va dépenser 37 milliards pour son réarmement nucléaire* Retrieved February 12, 2019 from <https://www.bastamag.net>
- Sprenger, S. (2018). *Germany, France to move ahead on sixth-generation combat aircraft* Retrieved January 19, 2019 from <https://www.defensenews.com/>
- The CEA at the heart of great new challenges* (2016) Retrieved February 25, 2019 from <http://www.cea.fr>
- Verset, J-C. (2018). *Neuf Etats possèdent la bombe nucléaire, sommes-nous plus en danger qu'au temps de la guerre froide?* Retrieved February 17, 2019 from <https://www.rtbf.be>
- White Paper on Defence and National Security 2013* (2017) Retrieved December 15, 2018 from <https://www.defense.gouv.fr>

Зміст / Content

Філософія / Philosophy

Doichyk M.V., Doichyk O.Y.

The idea of dignity in contemporary scientific discourse

Дойчик М.В., Дойчик О.Я.

Ідея гідності в сучасному науковому дискурсі

3-12

Шабанова Ю.О.

Осциляция как измерение философии постмодерна

Shabanova Yu.O.

Osillation as Determination of Metamodern Philosophy

13-22

Масюк О.П.

Манипуляция социальными ожиданиями: самостоятельность жизненной позиции личности в социальном пространстве

Masiuk O.P.

Manipulation of social hopes: independence of a person's life position in the social space

23-30

Михайлюк О.В.

История как умозрительная модель прошлого

Mykhailiuk O.V.

History as a speculative model of the past

31-40

Вершина В.А.

Концепт «образ человека» в философском дискурсе

Vershyna V.A.

The concept «image of man» in philosophical discourse

41-48

Соціальні науки / Social sciences

Зоська Я.В., Катаєв Л.С.

Голова об'єднаної територіальної громади, як представник органу місцевого самоврядування на селі

Zoska Y.V., Katayev S.L.

The of the united territorial communities, as a representative of the local self-government body

49-56

Ніколенко В.В.

Соціологічний вимір наукової спадщини І.Я.Франка

Nikolenko V. V.

Sociological dimension of I. Franko's of scientific work

57-65

Полторак В.А., Стадник А.Г.

Проблеми формування громадської думки в процесі сучасних інформаційних війн

Poltorak V.A., Stadnyk A.H.

Problems of forming public opinion in the context of modern information war

66-75

Щербина В.М., Романенко Ю.В.

Евристичний потенціал актор-мережевого підходу в сучасному соціологічному теоретизуванні

Shcherbyna V.M., Romanenko Yu.V.

The heuristic potential of the actor-networking approach in modern sociological theorizing

76-82

Політичні науки / Political sciences

Іщенко І.В., Дяченко Д.В.

Символічна політика як інструмент стабілізації/дестабілізації
політичного простору в умовах глобалізації

Ishchenko I.V., Dyachenko D.V.

Symbolic politics as a way to stabilize/destabilize the political space
in the context of globalization

83-92

Кремена В.І.

Тенденції еволюції європейської соціал-демократії

Kremena V.I.

Evolution Trends in European Social Democracy

93-101

Міхейченко М.А.

Громадське залучення у Німеччині в умовах глобального розвитку

Mikheichenko M.A.

Civic engagement in Germany in terms of Global Development Processes

102-109

Muradov Ibrahim

The Donbas conflict and peace process

Мурадов І.

Конфлікт на Донбасі та мирний процес

110-121

Твердохліб Ю.М.

Теоретичні підходи до дослідження інформаційно-психологічних операцій

Tverdokhlib Ju.M.

Theoretical approaches to research of psychological operations

122-131

Філіпенко Л.В.

Криза моральних цінностей в результаті глобалізації культурного простору

Filipenko L.V.

The crisis of moral values as a result of the globalization of cultural space

132-141

Daria Menshakova

Economic component of French nuclear status

Меньшакова Д.В.

Економічна складова ядерного статусу Франції

142-153

Наукове видання

«Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»
заснований у 1993 р.

У 2018 р. змінив назву на
«Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences»
«Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках»

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)
Свідоцтво про держреєстрацію Серія КВ № 23203-13043ПР від 22.03.2018
Українською, англійською, російською мовами.

**журнал внесений у категорію «Б» Переліку наукових фахових видань України
з філософії, соціології, політології (наказ МОН України № 1643 від 28 грудня 2019 р.).**
Журнал внесений у Перелік наукових фахових видань України з політичних наук
(накази МОН України № 1604 від 22 грудня 2016 р., зі змінами від 24.05.2018 № 527)

Видається 2 рази на рік (липень, грудень)

Місцезнаходження редакції:
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010.
Телефон (056) 374- 98-66, 374-98-71
E-mail: epistems@ukr.net

Редактори

Літературний редактор: к.філол.н., доц. Ткач Л.М.
Оригінал-макет: Михайлюк О.О. Дизайн обкладинки: Квітка Д.С.

Підписано до друку 30.12.2019. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 18,83. Тираж 100 пр. Зам. No 235.

Видавництво і друкарня «Ліра»
вул. Наукова, 5,
м. Дніпро, Україна
lira100@ukr.net
+38 (067) 561-57-05, +38 (056) 731-96-57

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія ДК №188 від 19.09.2000 р.